

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ГАБІТУС

Науковий журнал

Випуск 3

**Одеса
2017**

Головний редактор:

Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук, доцент

Заступник головного редактора:

Шедяков Володимир Євгенович – доктор соціологічних наук, доцент

Відповідальний секретар:

Бондаренко Олександр Григорович – кандидат соціологічних наук

Члени редакційної колегії:

Абдирайимова Гульміра Сериківна – доктор соціологічних наук, професор

Барматова Світлана Петрівна – доктор соціологічних наук, професор

Бондаренко Олександр Григорович – кандидат соціологічних наук

Даріуш Тулавецьки – доктор соціології хабілітований

Зоська Яна Володимирівна – доктор соціологічних наук, професор

Пачковський Юрій Франкович – доктор соціологічних наук, професор

Слющинський Богдан Васильович – доктор соціологічних наук, професор

Соболева Наталя Іванівна – доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник

Тереза Гіза – доктор хабілітований з соціальних наук

Хижняк Лариса Михайлівна – доктор соціологічних наук, професор

Швець Дмитро Євгенович – доктор соціологічних наук, доцент

Щудло Світлана Андріївна – доктор соціологічних наук, професор

**Науковий журнал «Габітус» є фаховим виданням
на підставі Наказу МОН України від 10.05.2017 року № 693 (додаток 7)**

Електронна сторінка видання – www.habitus.od.ua

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Причорноморського науково-дослідного інституту
економіки та інновацій (протокол № 7 від 31.07.2017 року).**

**Науковий журнал «Габітус» зареєстровано
Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 22415-12315P від 22.11.2016 року)**

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1**СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ****Власова Н.Ф.**

СФЕРА ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА..... 4

Матюхін Д.А.

СОЦІАЛЬНІ УСТАНОВКИ ЯК ПОКАЗНИКИ СТИЛЮ ЖИТТЯ

СУЧАСНОЇ МОЛОДІ: РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАННЯ..... 13

Мігалуш А.О.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

КРІЗЬ ПРИЗМУ ІНВАЛІДНОСТІ..... 18

Черкашина Т.О.

МОЛОДІЖНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ФОРМА

МОЛОДІЖНИХ РУХІВ..... 24

СЕКЦІЯ 2**СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ****Дідик Л.А.**

СОЦІАЛЬНИЙ ПРОСТІР ТА ІНТЕРНЕТ-ПРОСТІР:

ІДЕНТИФІКАЦІЯ СУЧАСНІСТЮ..... 30

Доманчук Д.С.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ

КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ..... 35

Калашнікова Л.В.

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАГРОЗ БЕЗПЕЦІ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ,

СУСПІЛЬСТВА, ДЕРЖАВИ В МЕЖАХ СОЦІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ..... 39

Криницька І.П.

КОНСТРУЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ЧЕРЕЗ МЕТОДИ ДРАМИ ТА ГРИ..... 46

Согорін А.А.

КОНТЕНТ-АНАЛІЗ РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ..... 50

Шапошникова І.В.

ОЦІНКА КУЛЬТУРНОГО КАПІТАЛУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ:

СОЦІОЛОГІЧНА СКЛАДОВА 54

СЕКЦІЯ 3**РЕЦЕНЗУВАННЯ****Козловець М.А., Слюсар В.М.**

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА УПРАВЛІННЯ НЕЮ..... 58

СЕКЦІЯ 4**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ****Медведєва Ю.Ю.**

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ МОДЕРНІЗАЦІЙНИМИ ТА КОНТРОМДЕРНІЗАЦІЙНИМИ

СКЛАДНИКАМИ ІСЛАМУ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ..... 61

СЕКЦІЯ 1

СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

СФЕРА ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

SPHERE OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS AS A SOCIAL SYSTEM

Фізична культура як соціальна система в статті розглядається на наступних рівнях: 1) як взаємодія індивідів на основі різноманітних мотивів свого фізичного і духовного вдосконалення; 2) як групова взаємодія на основі схожих потреб і інтересів фізичного і духовного розвитку, досягнення необхідного особового і групового результату такого розвитку і вдосконалення; 3) як ієрархія соціальних позицій (статусів) і соціальних функцій (ролей), які займають і виконують осіб в утвореній ними сукупності організацій і установ, створених для забезпечення комплексу потреб свого фізичного і духовного відтворення; 4) як сукупність норм і цінностей, що визначають загальну структурність, функціональність і зміст зв'язків індивідів і соціальних груп в цій системі. Перший рівень системи фізичної культури пов'язаний з поняттям «Соціальний елемент», другий – з поняттям «Соціальна група», третій – з поняттям «Соціальна організація» (соціальний інститут) як компонент системи, четвертий, – з поняттям «підсистема» як сукупність матеріальних і духовних надіндивідуальних культурних утворень інтеграційного характеру в системі.

Ключові слова: система, соціальна система, фізична культура, спорт, сфера фізичної культури та спорту.

Физическая культура как социальная система в статье рассматривается на следующих уровнях: 1) как взаимодействие индивидов на основе разнообразных мотивов своего физического и духовного совершенствования; 2) как групповое взаимодействие на основе схожих потребностей и интересов физического и духовного развития, достижения необходимого личного и группового результата такого развития и совершенствования; 3) как иерархия социальных позиций (статусов) и социальных функций (ролей), которые занимают и выполняют лиц в образованной ими совокупности организаций и учреждений, созданных для обеспечения комплекса потребностей своего физического и духовного

воспроизводства; 4) как совокупность норм и ценностей, определяющих общую структурность, функциональность и содержание связей индивидов и социальных групп в этой системе. Первый уровень системы физической культуры связан с понятием «Социальный элемент», второй – с понятием «Социальная группа», третий – с понятием «Социальная организация» (социальный институт) как компонент системы, четвертый – с понятием «подсистема» как совокупность материальных и духовных надиндивидуальных культурных образований интегративного характера в системе.

Ключевые слова: система, социальная система, физическая культура, спорт, сфера физической культуры и спорта.

Physical culture as a social system in the article is considered at the following levels: 1) as the interaction of individuals on the basis of various motives of their physical and spiritual perfection; 2) as a group interaction based on similar needs and interests of physical and spiritual development, achieving the necessary personal and group result of such development and improvement; 3) as a hierarchy of social positions (statuses) and social functions (roles) that are occupied and performed by individuals in the set of organizations and institutions created by them to provide a set of needs for their physical and spiritual reproduction; 4) as a set of norms and values that determine the overall structure, functionality and content of the links between individuals and social groups in this system. The first level of the system of physical culture is connected with the notion "Social element", the second with the notion "Social group", the third with the concept "Social organization" (social institution) as a component of the system, the fourth with the concept of "subsystem" as a set of material and spiritual individual cultural structures of an integrative nature in the system.

Key words: system, social system, physical culture, sport, sphere of physical culture and sports.

УДК 316:303

Власова Н.Ф.

аспірант кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет

Соціально-економічний розвиток держави і сформована соціокультурна ситуація ставлять суспільство перед необхідністю підвищення духовного і фізичного потенціалу підростаючого покоління. Сьогодні, напевно, важко вказати або виділити якусь соціальне явище, рівнозначний в нашій свідомості феномена культури. З ним пов'язує багато, а головне – здійснення в практичній діяльності загальної стратегії (програма) гармонійний розвиток і перетворення суті людина. Однією зі складо-

вих компонентів загальної культури є фізична культура і спорт. Фізична культура і спорт-органічна частина загальнолюдської культури, явища суспільства, її особлива самостійна галузь і сфера.

Найбільш послідовно системний підхід у соціології був розроблений О. Контом, Г. Спенсером, Е. Дюркгеймом, Т. Парсонсом. Соціологічний аналіз фізичної культури у загальному вигляді здійснювали І. Биховський, Н. Кулінко, виходячи з різних соціокультурних середо-

вищ Р. Брукер, Д. Макдональд, проявив контекстуальну обумовленості і варіативності поведінки як фізкультурників і спортсменів, так і споживачі спорту як рекреаційний феномен (С. Гріндорфер). У роботах П. Донеллі розкриваються підходи до дослідження форм і причин соціальної нерівності в спорті. Тендерні відносини в спорті розбирається в статті Е. Томлінсон і А. Йорганчі. А. Яннакіс і С. Гріндорфер аргументують важливість прикладного характеру соціології спорту. Складність мотиваційного комплексу, який спонукає людей до участі в фізкультурно-спортивних практиках розкривається в роботах С. Кувшинникова, Т. Лисицької, Ю. Николаєв.

У сучасних умовах глобалізації громадських процесів вивчення сфери фізичної культури і спорту набуває не лише теоретичного, але і практичного значення. Вагомий внесок в розробку цієї проблематики внесли зарубіжні автори: Р. Бойл, Ф. Козенс, П. Макінтош, А. Натан, Г. Ріссі, Ф. Стампф та ін.; серед авторів можна також назвати М. П. Безрукова, О.А. Мільштейна, М. Л. Мітрофанова, Н.И. Пономарьова, А.Л. Попова, А.Ц. Пупи, Ю.А. Фомина та ін.

Окремі елементи фізичної культури і спорту у науковій літературі розглядаються Н.І. Пономарьовим, Ю.А. Фоміним, Л.А. Зеленовим, Ю.А. Лебедевим, В. І. Столяровим, та ін. [16, с. 5–7; 23, с. 53–58; 7, с. 48–50]

Проте цілісного підходу щодо дослідження сфери фізичної культури і спорту як соціальної системи виходячи з соціологічного бачення не так багато. Це буде і виступати метою статті.

Розгляд фізичної культури і спорту як соціальної системи вимагає визначення суті системного підходу і його основних категорій: «системний аналіз», «система» і «соціальна система». Методологічною основою системного підходу є орієнтація на цілісне і усебічне дослідження об'єкту, компоненти і елементи якого вивчаються не ізольовано, а в їх діалектичній єдності, цілісності. Він проявляється в системному аналізі, який має наступні аспекти, : – системно-компонентний, такий, що дає загальну інформацію про систему, що вивчається, в її статистиці; – системно-структурний, який дозволяє визначити способи взаємозв'язку, взаємодії тих, що утворюють систему елементів, описати склад і будову системи; – системно-функціональний, спрямований на дослідження функціонування системи; – системно-інтеграційний, який розкриває чинники системності і забезпечення якісної специфіки системи; – системно-комунікативний, характеризуючий зв'язки системи, що вивчається, з іншими системами соціального і природного порядку; – системно-історичний, який розкриває історичні етапи розвитку в часі (динаміку) системи, що вивча-

ється [22, с. 610–611]. Основною категорією теорії систем, що лежить в основі системного аналізу, є категорія «система», під якою розуміється «сукупність елементів, що знаходяться в стосунках і зв'язках один з одним і що утворюють певну цілісність, єдність». З неї витікає поняття «Соціальна система» як «складноорганізоване, впорядковане ціле, що включає окремих індивідів і соціальні спільності, об'єднані різноманітними зв'язками і стосунками, специфічно соціальними за своєю природою» [2, с. 177; 1, с. 31–54].

Система – це сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів, що утворюють певну єдність і доцільність. При цьому система має властивості, відсутніми у складових її елементів. У складних системах «... ціле більше, ніж сума частин ... в тому важливому прагматичному сенсі, що за заданими властивостями частин і їх взаємодій не можна правильним чином отримати висновки про властивості системи в цілому» [6]. Особлива увага приділяється соціальній системі, яка може бути розглянута як класифікаційний рівень складної системи. Звернемося до визначення соціальної системи, даним Н. Луманом. «Під соціальною системою слід розуміти смислове взаємозв'язок соціальних дій, які орієнтуються один на одного і відмежовують себе від навколишнього середовища не належать їм дій» [10]. Згідно В. Парето, умови існування соціальної системи в даний час і в даному місці полягають в наступному: по-перше, це зовнішні природні умови, ґрунт, клімат, флора і фауна і т. д. ; по-друге, це умови, зовнішні по відношенню до даного суспільства в даний час, не природного характеру; по-третє, це внутрішні елементи системи, серед яких основними є «опаді» або виражаються ними «почуття», «похідні», тенденції, інтереси, здатність до міркування, до спостереження, стан знань і т. д.» [25]. До загальних системоутворюючим рис соціальних систем можна віднести наступне: стійкість людського співтовариства, накопичення і передача знання і наявність в них співіснування самих різних елементів, які взаємодоповнюють один одного і протиборчих між собою. До особливих ознак соціальних систем відносяться: відкритість; складність; здатність до самовідтворення, саморегулювання, самоорганізації і самоврядування; здатність і прагнення до цілеутворенню, тобто формування цілей усередині системи; адаптивність, здатність протистояти ентропійних (руйнує систему) тенденціям, «викликам» зовнішнього середовища; варіативність окремих елементів, параметрів системи і схоластичність її поведінки в цілому; багатоваріантність розвитку в тих чи інших соціально-економічних ситуаціях; наявність соціальної пам'яті; поліструктурності і багатофункціональності; можливість одночасного існування

(протікання) різновалентних тенденцій і процесів (організації та дезорганізації; інтеграції та дезінтеграції; стабілізації і дестабілізації) [18]. Даний перелік ознак має спрямованість на вказівку сталості життєздатності соціальної системи, її непорушності і вічності. Але історія має свідчення іншого порядку, коли практично безслідно зникали цілі цивілізації. Таким чином, будь-яка соціальна система, крім розвиваючих ознак, несе в собі і своє заперечення, питання в тому, як воно, як його відстежити і не дати перерости цього заперечення в тенденцію на знищення. Розрізняють такі види соціальних систем: соціальні групи; соціальні інститути; системи соціального контролю; соціальні організації. [19]. Слід підкреслити, що стійкі системи формуються тільки при одночасному процесі внутрішньої і зовнішньої співвіднесеності. Без цілеспрямованої зовнішньої підтримки система буде нефункціональна або розпадеться. Наступний момент, що характеризує умови існування системи, – це її внутрішня диференціація як спосіб і умова подальшого існування. Н. Луман називає це не більше як повторенням системоутворенням, але вже всередині системи. В даному випадку системи ускладнюються і всередині них відбувається ще один процес, процес «ієрархізації», коли виникають підсистеми, здатні створювати свої підсистеми як засіб самозбереження в навколишньому середовищі. Така ієрархізація забезпечує життєздатність системи. Для повного та вичерпного пізнання соціальних систем можна відшукувати універсальні, а також властивості притаманні системам різної природи. Для визначення такого складного поняття, як система, необхідні вивчення та аналіз властивостей, властивих системі. Фізичну культуру як соціальну систему можна розглядати на наступних рівнях: 1) як взаємодія індивідів на основі різноманітних мотивів свого фізичного і духовного вдосконалення; 2) як групова взаємодія на основі схожих потреб і інтересів фізичного і духовного розвитку, досягнення необхідного особового і групового результату такого розвитку і вдосконалення; 3) як ієрархія соціальних позицій (статусів) і соціальних функцій (ролей), які займають і виконують осіб в утвореній ними сукупності організацій і установ, створених для забезпечення комплексу потреб свого фізичного і духовного відтворення; 4) як сукупність норм і цінностей, що визначають загальну структурність, функціональність і зміст зв'язків індивідів і соціальних груп в цій системі. Перший рівень системи фізичної культури пов'язаний з поняттям «Соціальний елемент», другий – з поняттям «Соціальна група», третій – з поняттям «Соціальна організація» (соціальний інститут) як компонент системи, четвертий, – з поняттям «підсистема» як сукупність матеріальних і

духовних надіндивідуальних культурних утворень інтеграційного характеру в системі.

Фізична культура і спорт мають усі характеристики соціальної системи: властивостями, якостями і принципами. До їх системних властивостей відносяться:

– структурність, що проявляється в стійкій сукупності зв'язків і стосунків між окремими індивідами, соціальними групами, соціальними інститутами, орієнтованими у своїй свідомості і поведінці на фізичне і духовне перетворення;

– функціональність, що проявляється в стійкому відтворенні структури, функціональних зв'язків, що становлять організацію соціальної системи.

Основною метою функціонування фізичної культури і спорту як системи є збереження, розвиток і вдосконалення фізичних, соціальних і духовних здібностей людини за допомогою фізкультурної діяльності. Основними завданнями тут є:

– адаптація – забезпечення здатності соціального суб'єкта пристосовуватися до вимог навколишнього і соціального середовища відносно його фізичних, соціальних і духовних здібностей; целеполагання – формулювання мети і мобілізація ресурсів для досягнення адаптаційних завдань; саморозвиток – забезпечення стійкого динамічного характеру фізичної культури і спорту за допомогою зміни застарілих елементів, станів і способів поведінки людей, їх норм і цінностей в області свого фізичного і духовного перетворення на сучасніші; інтеграція як забезпечення і підтримка внутрішньої єдності, впорядкованості в усіх елементах і компонентах системи – вироблення і передача від суб'єкта до суб'єкта необхідного комплексу практичних і наукових знань, загальних програм, засобів, методів, технологій, видів діяльності, соціальних і духовних зразків індивідуальної і групової взаємодії у фізкультурній, спортивній і пов'язаних з нею видів соціокультурної діяльності;

– рівновага, або стабільність, що проявляється, з одного боку, в пристосуванні дій усіх соціальних елементів один до одного в області фізичного і духовного перетворення, гармонія їх інтересів у видах, формах і результатах фізкультурно-спортивної діяльності, фізкультурних традиціях, з іншої – в збалансованості і достатності засобів і цінностей, що утворюють єдину культурологічну базу фізичної культури і спорту;

– динаміка як процес кількісно-якісних змін в її елементах, компонентах і підсистемах під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Суб'єктом соціальної динаміки фізичної культури є окремі особи, соціальні групи, фізкультурно-спортивні організації і установи, а головним джерелом – їх інноваційні мислення, мотивація, енергія, дії в області вдосконален-

ня своєї фізичної і духовної природи, створення умов і способів цього вдосконалення;

– цілісність – форма існування фізичної культури і спорту, що забезпечує функціонування властивих їм структурних елементів і компонентів, видів і способів діяльності, ролей і статусів особи і соціальних груп, спрямованих на фізичне і духовне вдосконалення суспільства.

Системні властивості фізичної культури і спорту обумовлюють їх системні якості. До них відносяться:

- організація – як впорядкований комплекс норм і правил цільового функціонування фізичної культури і спорту;

- ієрархія – як стійка розташована ролей і статусів, володіння певним спортивним результатом, фізкультурним або спортивним званням; займане місце і виконувана роль в спортивній групі, національній команді; роль фізкультурника, спортсмена, науковця, агітатора; організацій і установ в системі фізичного і духовного перетворення членів суспільства, основним принципом якого є підпорядкування нижчих елементів вищим в соціальній структурі;

- порядок, що проявляється, з одного боку, в стійкому комплексі нормативної і ієрархічної взаємодії елементів соціальної структури фізичної культури і спорту, з іншою, в соціальному контролі за виконанням встановленої (індивідуальний стиль і образ, суспільно необхідний стиль і образ і тому подібне) фізкультурної і спортивної поведінки і їх результатів.

Фізична культура і спорт як соціальна система функціонують на основі наступних принципів:

- універсальності – здібності до різнобічного розвитку, що охоплює усю сукупність соціальних спільностей і інститутів, різноманіття їх потреб і інтересів в справі фізичного і духовного саморозвитку за допомогою фізичних вправ і пов'язаних з ними видів діяльності,

- автономності – здібності існувати відносно самостійно за рахунок високого рівня самоорганізації;

- самозбереження – здібності до забезпечення стійкості своїх структурних елементів і їх функціональних зв'язків через саморегуляцію, що проявляється в здатності соціальних суб'єктів виявляти і забезпечувати потреби людей у фізичному і духовному перетворенні за допомогою фізичних вправ;

- відкритості, що проявляється, з одного боку, в різноманітті зв'язків соціальних суб'єктів з природними, географічними, кліматичними умовами життєдіяльності людей і корекції їх фізкультурно-орієнтованої поведінки з урахуванням цих чинників; з іншою, в постійному відтворенні інноваційних видів і способів фізичного і духовного вдосконалення особи і суспільства (фізичних вправ, видів спорту, інвентаря і устаткування, наукових і методичних

концепцій); з третьою – у видах, що інтенсивно проявляються, і формах комунікативної взаємодії між людьми і соціальними групами, організаціями і установами і тому подібне; з четвертою – у взаємопроникненні різних типів фізкультурних і спортивних моделей, створених на різних історичних етапах, в різних країнах, національно-етнічних, фізкультурно-спортивних групах і так далі.

Виходячи з методології поняття «соціальна система» відправним аспектом аналізу фізичної культури і спорту являє собою розгляд їх структури. Структурність як властивість фізичної культури підкреслюється і аналізується багатьма дослідниками. Проте серед них немає єдності в думці про те, що ж вона включає. Одні автори виділяють в ній систему потреб, здібностей, діяльності, стосунків і інститутів, що базується на розвитку фізичних якостей (Л.А. Зеленов, Ю.А. Лебедев; Ю.В. Манько; В. І. Столяров) [7, с.48–50]. Інші включають в неї фізичне виховання, спорт, фізичну рекреацію, рухову реабілітацію (Б.В. Евстаф'єв, В. М. Видрін, Ю.М. Ніколаєв) [4, с. 24–27; 13, с. 2–10]. Треті виділяються в ній два напрями: професійне і непрофесійне (загальне), де до першого напрямку відносять професійно-прикладну фізичну культуру і спорт, до другого – базову, гігієнічну, рекреативну, оздоровчо-реабілітаційну, оздоровчу і лікувальну фізичну культуру. На їх думку, фізична культура не включає спорт і він є самостійним явищем в житті суспільства. Звідси ж, на думку цих авторів, витікає правомірність поєднання термінів «фізична культура і спорт» (Л.П. Матвеев, Г. Я. Головних, Л.І. Лубишева) [12, с. 31–42; 11]. З такою точкою зору не згодна четверта група дослідників, оскільки аналіз взаємозв'язків, що склалися між спортом, фізичною культурою і іншими сферами культури суспільства показує, що діяльність змагання людей з метою оцінки їх підготовленості, здійснювана із залученням технічних пристроїв або інших засобів відноситься все ж до сфери фізичної культури. Це пов'язано з тим, що у видах спорту, в ході змагань оцінюються не продукти (предмети) людської діяльності, а здібності і уміння людини управляти технічними пристроями (мотоциклами, автомобілями і тому подібне). Основним критерієм виділення видів спорту є той момент, що ними може стати будь-який вид діяльності, якщо він оформлений як спортивне змагання і функціонує за законами спортивного вдосконалення. А це одна із сторін фізичної (тілесної) суті людини і це переконує в тому, що спорт входить в структуру фізичної культури, оскільки вона, як сукупність матеріальних і духовних цінностей, має ширший, ніж спорт, характер (І. Мергаутова, Ф. Іоachimсталер; А.А. Гужаловський; В. А. Сутула) [21, с. 82–86]. П'ята група авто-

рів вважає, що центральним, системоутворюючим чинником, що об'єднує усі компоненти фізичної культури, є фізкультурна діяльність. Проте підкреслюється, що необхідно розрізняти організаційні форми – компоненти фізичної культури: фізичне виховання (освіта), спорт, фізична рекреація, рухова реабілітація, і специфічні для них види діяльності: фізкультурно-освітню, фізкультурно-спортивну, фізкультурно-рекреаційну, фізкультурно-реабілітаційну і їх результативну сторону, опредмечуються у відповідних компонентах фізичної культури (В. М. Видрін, Ю.Ф. Курамшин, Ю.М. Николаєв) [5, с. 8–10].

Різноманіття поглядів дослідників на структуру і зміст фізичної культури обумовлене її складністю як соціального явища, прийняттям різних критеріїв аналізу її структури. Але передусім в них відсутній власне соціологічний аналіз структури фізичної культури, який повинен акцентувати увагу на те, що, по-перше, структура фізичної культури – це сукупність стійких зв'язків і стосунків між її компонентами і елементами, отже, самі ці зв'язки утворюють тільки соціальні суб'єкти: люди, що володіють певними соціально-демографічними (пів, вік, стан здоров'я, рівень фізичного розвитку і фізичної підготовленості, фізичні і рухові здібності і тому подібне) і соціально-статусними характеристиками (професія, соціальне положення, рівень освіти, рівень матеріального стану, національність і тому подібне). По-друге, стійкість зв'язків і стосунків, що утворюються між соціальними суб'єктами, виникає не випадково, а обумовлена потребами і інтересами цих суб'єктів. По-третє, потреби і інтереси соціальних суб'єктів, їх схожість (спільність, близькість) і задають предметну, змістовну спрямованість цих зв'язків – рухових, наукових, виховних, організаційних (управлінських), комунікативних і тому подібне. По-четверте, зростання потреб соціальних суб'єктів (біологічних, духовних, матеріальних) і задає рівневу структуру і функції фізичної культури як соціального явища і соціальної системи. В зв'язку з цим фізичну культуру, а, отже, і її структуру необхідно розглядати як певну реакцію соціального суб'єкта на необхідність задоволення своїх потреб і пов'язаних з ними інтересів раніше усього фізичного, а потім і соціального, духовного перетворення на основі усвідомлення цінності специфічного засобу їх задоволення – фізичних вправ (І.І. Сулейманов) [20, с. 12–16].

Фізична культура і спорт – це соціальна система, отже, для аналізу її структури важливо розглянути категорію «соціальна структура». У загальному вигляді вона є сукупністю відносно стійких зв'язків між елементами соціальної системи, що відбиває її істотні характеристики, фіксувальну властивість цьому

суспільству спосіб розподілу і кооперації праці, рівень розвитку продуктивних сил, виробничих і міжособових відносин [22, с. 610–611]. При розгляді структурності фізичної культури необхідно мати на увазі, що вона виникає і розвивається в соціальній структурі конкретного суспільства, що вже склалася. Потреба фізичного і духовного вдосконалення людей має природний (біологічних) і соціальний (культурний) аспекти. Природний аспект розкривається в необхідності для людини як біологічної істоти задоволення рухових потреб, що забезпечують життєві функції різних систем його організму. Соціальний її аспект розкривається і забезпечується на основі усвідомлення, порівняння і вироблення ціннісного відношення людей до тієї своєї частини, яка має кращий фізичний і духовний розвиток, а отже, і краще проявляє себе в системі міжособових, сімейних, виробничих, дозвілевих, учбових, комунікативних та ін. соціальних зв'язків в порівнянні з тим, хто має нижчий рівень такого розвитку. Саме соціальний аспект і задає структуру фізичної культури як соціальної системи на мікро-, мезо- і макрорівнях.

Мікроструктура фізичної культури і спорту – це сукупність функціональних зв'язків між окремими особами, об'єднаними усвідомленням необхідності свого фізичного і духовного перетворення за допомогою фізичних вправ на основі розуміння і оцінки їх властивостей в справі задоволення біологічних і соціальних потреб. Мікроструктура фізичної культури утворює і включає ряд базових, засадничих її елементів. До них відносяться: особа, соціальні групи, їх соціальні ролі і статуси, що утворюють стійке ціннісно-позитивне відношення до фізичних вправ і різних форм їх самоорганізації. Системоутворюючим елементом мікроструктури фізичної культури є особа, що має сукупність біологічних, соціальних, духовних властивостей і якостей, що дозволяють відтворювати духовні і практичні форми відношення до фізичних вправ. До біологічних властивостей і якостей особи в аспекті відтворення мікроструктури фізичної культури відносяться природно ці рухові, анатомо-фізіологічні, фізичні, статеві, вікові властивості людини, необхідні йому для забезпечення біологічної (тілесної) життєдіяльності. Соціальні властивості і якості особи проявляються в усвідомленні задоволення цілого ряду своїх соціогенних потреб і способів їх задоволення за допомогою фізичних вправ у міру виявлення і оцінки їх властивостей в процесі практичного застосування. До духовних відносяться такі форми стану свідомості і почуттів особи, як емоції, інтереси, переконання, ідеали, ціннісні орієнтації, цілі, тобто мотиви досягнення тих потреб, які найефективніше забезпечуються за допомогою цих вправ. В зв'язку з цим

особа, як базовий елемент структури фізичної культури, несе в собі духовно-практичний, активний початок відношення до фізичних вправ, яке вона може проявляти в індивідуальній і груповій формі. Індивідуально-особова форма активного відношення до них – є самоактивність суб'єкта, внутрішньо властивий йому комплекс самоочікувань в справі задоволення своїх потреб за допомогою цих вправ. Проявляти духовно-практичне відношення до фізичних вправ – означає узяти на себе, передусім, роль того, що займається цими вправами, придбати статус фізично культурній особі.

Особу в суспільстві відтворює своє відношення до фізичних вправ і передає його іншим особам, що утворює групову форму усвідомлення і забезпечення схожих потреб окремих осіб спільними зусиллями. Це і є соціальною основою виникнення різних соціальних груп – наступних елементів мікроструктури фізичної культури.

Соціальні групи в структурі фізичної культури – це сукупність осіб, що взаємодіють певним чином на основі схожості стосунків до фізичних вправ як цінності-засобу задоволення властивих ним потреб. Цим групам властиві загальні характерні ознаки:

- усвідомлення спільності мотивів активно-го відношення до фізичних вправ;
- усвідомлення можливості їх реалізації спільними зусиллями і наявність у зв'язку з цим певних ролевих очікувань по відношенню один до одного;
- певний спосіб взаємодії;
- усвідомлення почуття приналежності, ідентичності, що виникає на основі перших трьох ознак. Усвідомлене відношення осіб до фізичних вправ включає наступні соціокультурні, історично такі, що склалися види прояву активності соціального суб'єкта: – фізично активне – заняття фізичними вправами; – організаційне – створення матеріальних і фінансових умов для їх забезпечення; – педагогічне – навчання фізичним вправам осіб, що знову входять, в систему цих стосунків; – науково-пізнавальне – виявлення і пізнання властивостей і якостей фізичних вправ, умов і закономірностей їх ефективного застосування; – управлінське – впорядкування, норматизація, цілеполагання, розподіл ролей і статусів соціальних суб'єктів, контроль для забезпечення ефективності діяльності; – комунікативно-просвітницьке – формування свідомості, мотивації, трансляція знань і умінь освоєння фізичних вправ як обов'язкового атрибуту суспільної свідомості і поведінки відносно цінностей і способів їх здійснення. Стан свідомості осіб відносно цінності фізичних вправ і види його активного прояву задають типи і види соціальних груп мікроструктури фізичної культури.

Перший тип груп мікроструктури – це фізкультурно-ролеві групи, які можна представити як об'єднання осіб на основі усвідомлення необхідності занять фізичними вправами для задоволення властивих їм схожих фізкультурних потреб і пов'язаних з ними інтересів і цілей, що проявляють фізично активне відношення до них. До цього типу відносяться наступні види:

- фізкультурно-рекреаційні групи, що використовують фізичні вправи для задоволення потреб у відпочинку, розвазі, відновленні витрачених в процесі праці, навчання, побутового самообслуговування фізичних, психічних і інтелектуальних сил;
- фізкультурно-оздоровчі, використовуючі фізичні вправи для задоволення потреб в збереженні і поліпшенні здоров'я, продовженні біологічного довголіття, у фізичному розвитку і підготовленості і тому подібне;
- фізкультурно-розвивальні, використовують фізичні вправи для задоволення потреб в загальному фізичному розвитку і підготовленості, розвитку фізичних і рухових якостей;
- фізкультурно-естетичні, використовуючі фізичні вправи для задоволення, передусім, потреб в естетизації зовнішності, розвитку і вдосконаленні певних м'язових груп, частин тіла, корекції фігури і тому подібне;
- фізкультурно-виробничі, використовуючі фізичні вправи для задоволення потреб в загальній і спеціальній фізичній і психічній підготовці відповідно до вимог професії, змісту і характеру праці, умов виробництва, і пов'язаних з ними потреб в післятрудоному відновленні;
- фізкультурно-військові, використовуючі фізичні вправи для задоволення потреб в загальній і спеціальній фізичній і психічній підготовці відповідно до вимог характеру і умов військової діяльності в цілому і її окремих видів (пологів військ, військових спеціальностей і тому подібне);
- фізкультурно-змагальні (фізкультурно-спортивні), використовуючі фізичні вправи в тренувальній і змаганні формах для задоволення комплексу потреб у фізичному, психічному розвитку і підготовленості, в соціальному просуванні, лідерстві, самоствердженні;
- професійно-змагальні (спортивні) групи, що займаються фізичними вправами для задоволення потреб, передусім, в самоствердженні, соціальному визнанні, матеріальному забезпеченні за допомогою досягнення високих рухових (спортивних) результатів;
- глядацькі групи (групи спортивних уболівальників), члени яких об'єднані чуттєво-емоційним відношенням до членів фізкультурно-змагальних і, більшою мірою, професійно-змагальних груп і їх спортивних результатів в конкретних видах фізичних вправ (спорту). Їх специфікою є сприйняття

цих досягнень в інтегрованому відношенні «уболівальників» до певного виду фізичних вправ (спорту) і його представників – спортсменів як носіїв спортивної честі різних соціальних груп: статевих, вікових, професійних, національно-територіальних та ін. елементів соціальної структури суспільства. У них по мірі прояву чуттєво-емоційних стосунків можна виділити «помірних уболівальників» і «уболівальників – фанатів», де для останніх їх видовищна активність в спортивних змаганнях є одним з сенсів і видів їх соціальної активності.

До другого типу соціальних груп відносяться професійно-ролеві групи – соціальні спільності, члени яких взаємодіють певним чином для задоволення потреб в організації, впорядкуванні, цілеспрямованому створенні і розвитку фізичних вправ, ефективних способів і умов їх здійснення. До цього типу соціальних груп відносяться:

- професійно-педагогічні групи, члени яких взаємодіють один з одним для забезпечення занять фізичними вправами різної спрямованості: учителі і викладачі фізичної культури, тренери, інструктори лікувально-реабілітаційної спрямованості, інструктори по туризму і так далі;

- потенційно-професійні педагогічні групи, члени яких придбавають професійні знання і уміння для ролі педагога, тренера, учителя, управлінця і тому подібне в області фізичної культури: молодь, що вчиться і студентська;

- професійно-управлінські групи, члени яких взаємодіють один з одним на основі задоволення фізкультурних потреб особи і суспільства організованим, інституціональним способом. Це керівники і рядові працівники (менеджери) окремих фізкультурно-спортивних і управлінських організацій, групи суддів по видах спорту і так далі;

- професійно-виробничі групи, члени яких взаємодіють для створення матеріальних умов занять фізичними вправами: фахівці із створення одягу і взуття для цих занять, технічних засобів, устаткування і інвентаря, майданчиків, залів, манежів і так далі; групи обслуговуючого і технічного персоналу по обслуговуванню цих споруд ін.;

- науково-професійні групи, члени яких об'єднані для задоволення потреби суспільства і особи в пізнанні закономірностей, функцій, процедур, принципів, методик і так далі фізичних вправ, соціокультурних процесів фізичної культури в цілому. Це аспіранти, наукові співробітники, керівники наукових установ і тому подібне;

- професійно-освітні групи, члени яких об'єднані для підготовки професійно-педагогічних і управлінських, професійно-виробничих і науково-професійних соціальних груп у фізичній культурі. Це викладачі коледжів,

ВНЗ, аспірантур, що готують фахівців фізкультурного профілю;

- професійно-медичні групи, члени яких об'єднані задоволенням потреби особи і суспільства в забезпеченні медичного контролю і діагностики; медикаментозними, лікувальними і лікувально-реабілітаційними послугами тих, що займаються фізичними вправами: фізкультурно-спортивні лікарі, спортивні психологи, допінгові діагности і тому подібне;

- професійно-комунікативні групи, члени яких об'єднані для створення і трансляції інформації по різних аспектах занять фізичними вправами: працівники фізкультурно-спортивних редакцій газет, журналів, телебачення, радіо, спортивні коментатори, що виконують властиві ним ролі;

- непрофесійно-управлінські групи, члени яких через їх державно-управлінські функції в інших сферах життєдіяльності суспільства наділяються роллю участі в загальному процесі його управління, складовою частиною якого є і управління фізичною культурою. Це члени адміністрації Президента, керівники і члени різних міністерств і відомств, наділені специфічними функціями забезпечення матеріальних, фінансових і юридичних умов розвитку і функціонування фізичних вправ на різних рівнях: особовому, груповому, територіально-відомчому і так далі).

Соціальні групи мікроструктури фізичної культури першого і другого типу діалектично пов'язані між собою таким чином, що будь-який член фізкультурно-ролевих груп може при певному рівні професійної підготовки стати членом професійно-ролевих груп, а члени професійно-ролевих груп можуть стати або є (що найчастіше) членами фізкультурно-ролевих груп. Завдяки наявності такого взаємозв'язку і взаємообумовленості між елементами мікроструктури фізичної культури і задається структура її мезорівня.

Мезоструктура фізичної культури виникає і функціонує як сукупність соціальних спільностей, що спеціально організовуються для цілеспрямованого об'єднання осіб і соціальних груп її мікроструктури з метою забезпечення усіх видів потреб особи і суспільства у фізичному і духовному вдосконаленні за допомогою фізичних вправ. Ці соціальні спільності можна представити у формі середніх соціальних груп і пов'язаних з ними спеціальних організацій і установ. У складі макрорівня фізичної культури можна виділити його внутрішню і зовнішню структуру. До внутрішньої структури макрорівня відносяться підсистеми: загальнорозвивальна (базова), оздоровча, виробнича, військово-прикладна і змагальна (спортивна), які утворюють функціонально-сутнісне ядро фізичної культури. Загальнорозвиваюча (базова) фізична культура – сукупність великих

соціальних груп, специфічні способи їх взаємодії по використанню фізичних вправ з метою забезпечення певного рівня фізичного розвитку і підготовленості, необхідних кожному членові суспільства як першооснови фізичного вдосконалення для активної життєдіяльності в цілому. У її структурі виділяються, передусім, три великі соціальні групи: – статевовікові групи тих, що займаються фізичними вправами з позначеною метою; – професійно-педагогічні, направляючи свою педагогічну дію за допомогою фізичних вправ на ці статевовікові групи; – професійно-управлінські групи, що забезпечують організований процес діяльності перших двох груп. Зв'язки, що утворюються цими соціальними групами, функціонують як дошкільна, шкільна і внз фізична культура, які в цілому і утворюють загальнорозвиваючу фізичну культуру.

Оздоровча фізична культура – це специфічні види і форми взаємодії певних соціальних груп по використанню фізичних вправ з метою забезпечення необхідного рівня фізичного (соматичного), психічного і соціального здоров'я, відновлення втрачених функцій різних систем організму людини, витрачених їм фізичних, психічних і інтелектуальних сил в процесі життєдіяльності (праці, навчанні, побуті), задоволення потреби в оптимальному руховому режимі, раціональному відпочинку.

(А.Г. Фурманов, Л.Н. Кривцун-Левшина, М. Б. Юспа, В. П. Кривцун) [24].

Виробнича фізична культура – специфічні види і форми взаємодії великих соціальних груп по використанню фізичних вправ з метою відновлення працездатності, виховання професійно необхідних фізичних і психічних якостей, профілактики професійних захворювань, спрямованість яких обумовлюється змістом і характером праці, конкретної професії осіб [14; 24].

Військово-прикладна фізична культура – специфічні види і форми взаємодії великих соціальних груп по використанню фізичних вправ з метою виховання необхідних фізичних і психічних якостей військовослужбовців, відновлення витрачених ними фізичних і психічних сил для ефективного забезпечення військово-захисних функцій, предметна спрямованість яких обумовлюється змістом і характером військових професій.

Змагальна фізична культура або спорт – специфічні види і форми взаємодії великих соціально-демографічних груп по використанню фізичних вправ з метою виховання необхідних фізичних і психічних якостей для підготовки до змагань і участі в них, спрямованість яких обумовлюється, передусім, сукупністю потреб соціального суб'єкта у фізичному і психічному вдосконаленні, їх прояві на різних рівнях самоствердження за допомогою досягнення

певного рухового (спортивного) результату [17, с. 5-12 ; 3; 11].

Досягнення високих спортивних результатів можливе тільки у тому випадку, якщо існує добре відлагоджена, науково обгрунтована система підготовки спортсменів. Вона є комплексом методичних основ, організаційних форм і умов процесу тренувального змагання, що оптимально взаємодіють між собою на основі певних принципів і що забезпечують найкращу міру готовності спортсменів до високих спортивних результатів (І.В. Котляров) [8].

До зовнішньої структури макрорівня фізичної культури відноситься матеріально-фінансова, наукова (науково-методична), медична і рекреативно-зрелищна підсистеми, що забезпечують умови ефективного функціонування підсистем її внутрішньої структури.

Таким чином, маючи системні властивості і якості, фізична культура як специфічна соціальна система з'являється у формі цілісної організації, органічної єдності індивідів, соціальних груп, організацій (соціальних інститутів) і їх зв'язків і стосунків один з одним на основі забезпечення спеціалізованих видів діяльності і їх результатів по фізичному і духовному перетворенню особи відповідно до наявних і знову таких, що формуються потреб індивіда і суспільства в такого роду розвитку і вдосконаленні.

Фізична культура і спорт як система не лише забезпечує потреби існування особи і суспільства, але і створює умови для їх розвитку і тим самим включається в сукупність соціальних зв'язків по відтворенню суспільства і особи, перетворенню їх соціальної сфери, тобто в соціальну взаємодію, соціальні стосунки і соціальну поведінку усіх її структурних підсистем і компонентів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Афанасьев В.Г. Системность и общество / В.Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1980. – 432 с.
2. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода / И.В. Блауберг [и др.]. – М.: Наука, 1973. – 271 с.
3. Блеер А.Н., Суслов Ф.П., Тышлер Д.А. Терминология спорта. Толковый словарь-справочник. – М.: Академия, 2010. – 464 с.
4. Выдрин В.М. . Физическая культура и ее теория // Теория и практика физ. культуры. – 1986. – № 5. – С. 24–27.
5. Выдрин В.М., Николаев Ю.М. Содержание, объем и структура понятия «физическая культура» // Теория и практика физ. культуры. – 1974. – № 9. – С. 8–10.
6. Жилин Д. М. Теория систем: опыт построения курса. – М.: Ленанд, 2017. – 170 с.
7. Зеленов Л.А., Лебедев Ю.А. Физическая культура как система (к дискуссии о предмете теории фи-

зической культуры) // Теория и практика физ. культуры. – 1985. – № 9. – С. 48–50.

8. Котляров И.В. Социология спорта: теория, методология, методика / И.В. Котляров. – Минск: Белинформпрогноз, 1994. – 40 с.

9. Лубышева Л. И. Концепция формирования физической культуры человека / Л. И. Лубышева. – М. : ГЦОЛИФК, 1992. – 26 с.

10. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории. – Санкт-Петербург: «НАУКА», 2007. – 643 с.

11. Лубышева Л. И. Концепция формирования физической культуры человека / Л. И. Лубышева. – М. : РГАФК, 1992. – 120 с.

12. Матвеев Л.П. Вопросы формирования общей теории физической культуры // Общественные науки. – 1980 – № 3. – С. 31–42.

13. Николаев Ю.М. Общая теория и методология физической культуры как отражение потребности в модернизации физкультурного образования // Теория и практика физ. культуры. – 2004. – № 7. – С. 2–10.

14. Нифонтова Л.Н. Исследование эффективности производственной физкультуры / Л. Н. Нифонтова: М.: ВНИИФК, 1988. – 35 с.

15. Оздоровительная физическая культура / А.Г. Фурманов, М.Б. Юспа. – Мн.: Тесей, 2003. – 528 с.

16. Пономарев Н.А. Проблема системообразующего фактора физической культуры // Теория и практика физ. культуры. – 1979 – № 5. – С. 5–7.

17. Сараф М.Я. Спорт в культуре XX века (становление и тенденции развития) // Теория и практика физической культуры и спорта. – 1997. – №7. – С. 5-12.

18. Системный подход в современной науке / отв. ред. В. И. Садовский. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 561 с.

19. Современная социальная теория: Бурдье, Гидденс, Хабермас // Перевод и вступит. статья А.В. Леденевой. – Новосибирск: Изд-во Новосибирского университета, 1995. – 119 с.

20. Сулейманов И. И. Основные понятия теории физической культуры: их сущность и соотношение / И. И. Сулейманов // Теория и практика физической культуры. – 2001. – № 3. – С. 12–16.

21. Сутула В. Системоутворюючий фактор діяльності у формуванні фізичної культури особистості / В. Сутула // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 2013. – № 3. – С. 82–86.

22. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

23. Фомин Ю.А. О структуре теории физической культуры и взаимоотношении ее частей // Теория и практика физ. культуры. – 1973. – № 4. – С. 58–53.

24. Фурманов А. Г. Методика массовой физкультурно-оздоровительной работы / А. Г. Фурманов. – Мн. : Госкомспорт БССР, 1986. – 86 с.

25. Чернавский Д. С. О механизмах возникновения распределения Парето в сложных системах. – М. : ФИАН, 2007. – 17 с.

СОЦІАЛЬНІ УСТАНОВКИ ЯК ПОКАЗНИКИ СТИЛЮ ЖИТТЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ: РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАННЯ

SOCIAL INSTALLATIONS AS AN INDICATORS OF STYLE OF LIFE OF MODERN YOUTH: RESULTS OF SOCIOLOGICAL EXAMINATION

У статті розглянуто змістовні і структурні особливості соціальних ціннісних установок сучасної молоді, які характеризують її життєвий стиль. Проаналізовано основні соціологічні підходи до розуміння сутності категорії «стиль життя», що дозволило визначити стиль життя як комплексні і консистентні зразки поведінки і ціннісних установок, які проявляються в соціальній взаємодії соціальних суб'єктів. Визначено, що соціальні установки виступають як складові стилю життя і представляють собою стійке, фіксоване утворення особистості, яке надає стабільності й спрямованості її діяльності, поведінці, уявленню про світ і саму себе. Наведено результати емпіричного дослідження соціальних ціннісних установок сучасної молоді, які вказують на гедоністичну і діяльно-активну ціннісну спрямованість життєвого стилю молоді.

Ключові слова: стиль життя, соціальні практики, ідентифікації, соціальна установка, цінності.

В статье рассмотрены содержательные и структурные особенности социальных ценностных установок современной молодежи, характеризующих ее жизненный стиль. Проанализированы основные социологические подходы к пониманию сущности категории «стиль жизни», что позволило определить стиль жизни как комплексные и консистентные образцы поведения и ценностных установок, которые проявляются в социальном взаимодействии социальных субъектов. Определено, что социальные

установки выступают как составляющие образа жизни и представляют собой устойчивое, фиксированное образования личности, которое предоставляет стабильности и направленности ее деятельности, поведению, представлениям о мире и самом себе. Приведены результаты эмпирического исследования социальных ценностных установок современной молодежи, указывающие на гедоническую и деятельно-активную ценностную направленность жизненного стиля молодежи.

Ключевые слова: стиль жизни, социальные практики, идентификации, социальная установка, ценности.

The article considers the content and structural features of the social values of modern youth, which characterize its life style. The basic sociological approaches to understanding the essence of the category "life style" are analyzed, which made it possible to define the life style as complex and consistent patterns of behavior and values that are manifested in the social interaction of social actors. It is defined that social attitudes act as components of a way of life and represent steady, fixed formation of the person which provides stability and a direction of its activity, behavior, representations about the world and itself. The results of an empirical study of the social values of modern youth are presented, indicating a hedonic and active-active value orientation of the youth's life style.

Key words: lifestyle, social practices, identification, social attitudes, values.

УДК 37.017.93

Матюхін Д.А.

аспірант кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет

Постановка проблеми. Актуальність дослідження стилю життя пов'язана із багатьма факторами. З одного боку, розширюється спектр можливостей для самореалізації особистості, для прояву унікальності її внутрішнього світу, урізноманітнюються варіанти та форми соціальної взаємодії, з іншого – ускладнюються процеси вибору, деформуються усталені механізми соціалізації молоді та інтеріоризації нею змісту ціннісно-нормативного простору суспільства.

Серед форм соціальної взаємодії особливе місце належить стилю життя як посереднику між соціальним світом та соціальним суб'єктом. Стиль життя молодої людини, який втілює в собі єдність світосприйняття, мотивів і вчинків, може стати варіантом цілісної характеристики нового соціального суб'єкта. Стилежиттєвий підхід дає унікальну інформацію про стан свідомості та поведінки молоді, про специфіку її життєвих виборів тощо. Вивчення реальних проявів стилю життя дозволить розкрити динаміку змін нормативно-ціннісного простору молоді як соціально-демографічної групи, описати й спрогнозувати типові моделі поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У західній соціології поняття «стиль життя» набуло статусу наукової категорії завдяки роботам М.Вебера, який розглядав його як критерій соціальної стратифікації. В роботах Г.Зіммеля та Т.Веблена представлено низку важливих ідей щодо нових форм споживання та їхньої зв'язку зі стилем життя. У сучасній західній соціології звернення до стилю життя пов'язано з проблематикою соціально-класових змін у суспільстві (П. Бурдьє, Ф. Паркін, Б. Тернер, Р. Бокок, Г.-П. Мюллер та ін.).

Фундаментальний соціально-психологічний аналіз стилю життя представлений українськими авторами (Р. Ануфрієва, Є. Головаха, О. Донченко, О. Злобіна, Н. Паніна, Л. Сохань, М. Шульга та ін.). Значний інтерес в контексті дослідження представляють роботи, в яких описані емпіричні типології стилів життя (А. Демидов, Л. Думацький, С. Митрофанова, Г. Осадча та ін.). Проблеми стильового простору окремих груп сучасної молоді аналізуються в роботах Н. Бойко, Є. Головахи, С. Митрофанової, Г. Осадчої, О. Омельченко, Н. Паніної та ін. Але на сьогодні актуалізується

проблема виділення показників, які характеризують стиль життя сучасної молоді, зокрема соціальних установок молоді, що пов'язані із стратегічним життєвим вибором на ціннісній основі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз особливостей соціальних установок (що мають ціннісний базис) сучасної молоді дозволить виявити деякі змістові особливості стилю життя молоді в умовах українського перехідного суспільства.

Мета статті. Головною метою дослідження є виявлення змістовних і структурних особливостей соціальних ціннісних установок сучасної молоді, які характеризують її життєвий стиль.

Виклад основного матеріалу. У західній соціології можна виділити два етапи у вивченні стилю життя, що відрізняються змістовно та інституційно: класичний і сучасний.

Перший, класичний етап розвитку категорії «стиль життя» пов'язаний з іменами М. Вебера, Т. Веблена і Р. Зіммеля. Так, М. Вебер використовує термін «стиль життя» при розробці теорії стратифікації суспільства, заснованої на трьох показниках: власності, владі і престижі. Стиль життя відображає, на його думку, особливості субкультури статусних груп, що виявляються в наборі рис, принципів, навиках поведінки. Стиль життя, що реалізовується в соціальних практиках, виступає, таким чином, в ролі інструменту, що приписує індивіду соціальний статус, що позначає його причетність до групи [3, с. 146-156]. Предметом вивчення Т. Веблена стали демонстративні практики споживання, саме в цьому контексті він звернувся до стилю життя. Демонстративне споживання, що асоціюється з певним життєвим стилем, який символізує соціальні досягнення, життєвий успіх, дозволяє індивіду відтворювати свою приналежність до вибраного стану, класу [4]. Т. Веблен, таким чином, став основоположником традиції вивчення стилю життя в контексті споживчої поведінки. В підході Р. Зіммеля проблематика життєвих стилів актуалізувалася в контексті вивчення ідентифікаційних процесів в умовах прогресуючої стильової диференціації культури.

Другий, сучасний етап теоретичного розвитку концепцій стилю життя пов'язаний з іменами П. Бурдьє, Г.-П. Мюллера, Ж. Бодрійяра, З. Баумана. Теорія П. Бурдьє продовжує традицію вивчення стилю життя в контексті проблематики соціальної нерівності суспільства, найважливішим критерієм стратифікації якого є економічний капітал, що обумовлює умови існування. Генетичний структуралізм ускладнив пояснювальну схему соціальної поведінки, ввів в інтерпретаційну схему соціальної дії додаткову ланку, припустивши, що між цінністю і поведінкою прихована система переваг,

представлена у вигляді установок, або диспозицій, залежних від умов існування. Таким чином, стиль життя відображає єдину інтенцію різних соціальних практик, інтеріоризованих габітусом агентів, що відносяться до одного і того ж соціального класу [2, с. 44-59]. У межах соціально-структурного аналізу соціальних нерівностей звертання до стилізованого аналізу належить Г.-П. Мюллеру, який визначає життєві стилі як структуровані в просторі та часі зразки «ведення власного життя», що залежать від матеріальних та культурних ресурсів індивіда, від форми сім'ї, характеру устрою сімейного життя, ціннісних установок, які, в свою чергу, визначають життєві цілі та формують менталітет [18]. Таким чином, застосовується принцип конститутивного дуалізму, що зобов'язує враховувати два компоненти, що протиставляються, створюючи континуум життєвих стилів. Обидва трактування категорії стиль життя, запропоновані П. Бурдьє і Г.-П. Мюллером, характеризують життєві практики індивідів, що відносяться до одного соціального класу або шару. На наш погляд, соціальні трансформації сучасного суспільства постійно проблематизують соціальні позиції, спонукають учасників суспільного процесу наново визначати своє соціальне Я, коректувати свій стиль життя.

Традиції вивчення стилю життя в контексті споживчої поведінки і ідентифікаційних процесів виявилися однаково затребуваними в теорії суспільства постмодерна, що постулювала мозаїчність культури і соціальної структури суспільства, тобто мультикультуралізм і диференціацію за життєвими стилями. Тут стиль життя ототожнюється з актами конструювання і презентації власної ідентичності за допомогою маніпулювання символічними значеннями споживаних речей. Ідеологами даного підходу є З. Бауман і Ж. Бодрійяр. Так, З. Бауман розвиває ідею індивідуалізації суспільства, відповідно до якої процес ідентифікації набуває нових рис. Індивідуалізація в цьому плані спрямована на ліквідацію життєвих основ мислення в традиційних категоріях великих суспільних груп - соціальних класів, станів або шарів. У результаті ідентифікація перетворюється на перманентний процес. І оскільки жорстких, статичних соціальних структур не існує, як не існує і визначеності в нормах, правилах і символіці культури, то стиль життя, услід за ідентичністю перетворюється на динамічну, пластичну, схильну до трансформацій структуру [1].

Отже, в сучасній західній соціології звернення до стилю життя тісно пов'язане з проблематикою соціально-класових змін у суспільстві, сучасних варіацій нерівності. Стиль життя стає, на думку дослідників, визначальним критерієм стратифікації, оскільки класи, що відрізняють-

ся своїми життєвими стилями, посідають й різні місця в соціальній ієрархії.

Переходячи до аналізу сучасних соціологічних поглядів українських і російських науковців на стильові особливості життя, можемо виокремити два напрямки їх розуміння. Стиль життя в роботах дослідників, яких можна віднести до першого напрямку, інтерпретується через щоденне повторення поведінкових патернів, в залежності від соціальної спрямованості індивіда. Так, Я. Рощина характеризує стиль життя як систему практик, які повторюються в щоденній поведінці і визначають положення людини в соціальному просторі [10]. З точки зору А. Сафарян стиль життя – це «синонім вільного вибору індивідом своєї щоденної поведінки і є безпосередньо пов'язаним з самореалізацією особистості» [11]. Н. Масленцева зазначає, що стиль життя – це деякий ресурс, що визначає вибір та активність особистості [7, с. 148]. Українська дослідниця Т. Пилаєва, в свою чергу, зазначає: «Стиль життя – це такий спосіб самоорганізації життєдіяльності соціальної групи, що виявляє себе як система повсякденних практик; доведено, що в нестабільному суспільстві стиль життя формується переважно під впливом тих підструктур свідомості та особистісних характеристик, дія яких в якості чинників стилеутворення не усвідомлюється або усвідомлюється частково» [9]. Тобто, стиль життя розуміється як такий, що безпосередньо пов'язаний з соціальними досягненнями особистості та її спрямованістю.

В другому напрямку досліджень центральними в життєвому стилеутворенні є: цілі, цінності, мотиви, життєві плани, ідеали, уподобання, які проявляються при взаємодії з середовищем (О. Дікова-Фаворська, О. Мурадян, Н. Паніна, М. Шульга). Так, О. Дікова-Фаворська вказує на те, що «стиль життя – поняття, що охоплює різні форми взаємодії осіб, в яких реалізується система цінностей життя, мотивів дії, потреб та інтересів, а також статусно-рольовий набір і структурні можливості» [5, с. 15]. Стиль життя пояснюється Н. Паніною як «ключовий компонент способу життя і формується та коригується через безпосередній вплив нормативної моделі поведінки, що, з одного боку, визначається суспільною свідомістю, а з іншого – індивідуальними уподобаннями, які конкретизуються в життєвих планах та цілях особистості – особистісних життєвій перспективі» [8, с. 28]. М. Шульга розглядає стиль життя як такий, що може зумовлюватися: а) традиціями і звичками; б) вибором одного із наявних типів поведінки (адаптаційний, конформістський); в) бажанням самореалізації чи самоствердження через певний тип поведінки; г) комбінаціями перших трьох типів [14, с. 28].

Таким чином, дослідження сучасних соціологів розкривають різні аспекти поведінкових проявів життєвого стилю, як складної системи. В даному дослідженні під стилем життя будемо розуміти комплексні, більш-менш консистентні зразки поведінки і ціннісних установок, які проявляються в соціальній взаємодії, відображають ставлення індивіда до себе, інших людей і світу і представляють ціннісну та активно-діяльну екстраполяцію майбутнього. Отже, соціальні установки, які мають ціннісну основу, виступають показниками стилю життя сучасної молоді.

Вивчення проблематики соціальних установок було започатковано соціологами У. Томасом і Ф. Знанецьким, визначаючи її як психологічний процес, який розглядається у відношенні до соціального світу і береться перш за все у зв'язку із соціальними цінностями. «Цінність, – казали вони, – є об'єктивною стороною установки. Відповідно, установка є індивідуальною (суб'єктивною) стороною соціальної цінності» [15, с. 364]. «І в цьому сенсі установка виступає своєрідною формою зв'язку між індивідом і суспільством, будучи одночасно як елементом психічної структури особистості, так і елементом системи соціальних цінностей суспільства» [12, с. 41].

Зазначимо, що слід розрізняти термін «установка» як суто психологічний, що позначає готовність психіки діяти в тому чи іншому напрямку, і термін «соціальна установка», що використовується в соціальній психології та соціології і позначає стійке ставлення особистості до когось або до чогось і проявляється в думках, емоціях і соціальній діях.

У 1935 р. американський соціальний психолог Г. Олпорт запропонував визначення соціальної установки, яке на довгі роки стало базовим у соціальній психології. «Соціальна установка – це стан психічної та нервової готовності, який створюється в процесі нагромадження досвіду та здійснює певний вплив на динаміку активності й напрям поведінки людини стосовно пов'язаних з установками предметів та ситуацій» [17, с. 2]. Отже, ключовою характеристикою соціальної установки, за Г.Олпортом, є готовність до дій у конкретному напрямку, що відображає діяльнісний аспект життєвого стилю.

Американський психолог Д. Майерс визначає установку таким чином: «Установка – це сприятлива або несприятлива оцінна реакція на що-небудь або на кого-небудь, яка виражається в думках, почуттях і цілеспрямованій поведінці» [6, с. 154]. Це визначення, з одного боку, розкриває усі компоненти установки, а з другого боку, вказує, на що саме спрямована соціальна установка: вона може бути спрямована на об'єкт або на ситуацію. За визначенням М.Рокіча, «соціальна установка — це

відносно стійка в часі система поглядів, уявлень про об'єкт або ситуацію, що призводить до певної реакції» [15, с. 368].

Диспозиційний підхід запропоновано В. Ядовим. Диспозиція розглядається ним як комплекс схильностей, готовність до певного сприйняття умов діяльності й до певної поведінки за цих умов. У такому розумінні вона за змістом є дуже близькою до установки (атитюду). Отже, концепція В. Ядова оцінює диспозиції особистості як ієрархічно організовану систему з кількома рівнями: другий (нижчий) рівень диспозиційної системи особистості утворюють елементарні фіксовані установки без модальності (переживання «за» чи «проти») та когнітивних компонентів; другий – становлять соціальні фіксовані установки, або атитюди; третій ґрунтується на базових соціальних установках або на загальній спрямованості інтересів особистості стосовно упредметнень соціуму; четвертий (вищий) – позначається системою орієнтацій на цілі життєдіяльності й засоби досягнення цих цілей [16]. Дана концепція являє собою спробу знайти взаємозв'язок між потребами, диспозиціями й ситуаціями, які утворюють ієрархічні психосоціальні системи.

Найбільш повне і загальне визначення соціальної установки запропонував сучасний американський соціолог Г. Саммерс: «соціальна установка – це стійка система поглядів та уявлень, що готує індивіда до певних дій і може бути виражена у формі відрефлексованих суджень» [13]. До цього додамо, що система поглядів та уявлень формується під впливом соціальних цінностей, що домінують у суспільстві чи певній соціальній групі, до якої належить індивід, на чому наголошували У. Томас і Ф. Знанецький. Отже, соціальну установку як складову стилу життя можна розглядати як стійке, фіксоване утворення особистості, яке надає стабільності й спрямованості її діяльності, поведінці, уявленню про світ і саму себе, яка відображає ціннісно-нормативну систему соціальної групи певного соціуму.

Соціальні установки, які характеризують життєвий стиль молоді, було вивчено за допомогою стандартизованого тесту «Методика діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребовій сфері О.Потьомкіної». Мета методики – виявлення ступеню виразу соціально-психологічних установок, спрямованих на «альтруїзм-егоїзм», «процес-результат», «свобода-влада», «труд-гроші». В дослідженні прийняли участь молоді люди від 17 до 30 років (n=600). Результати (площини з середніми значеннями) представлені на діаграмах 1 і 2.

Результати методики носять відносний характер, однак дозволили виявити тенденцію домінуючої спрямованості соціально-психо-

логічних установок на альтруїзм і результат, труд і свобода.

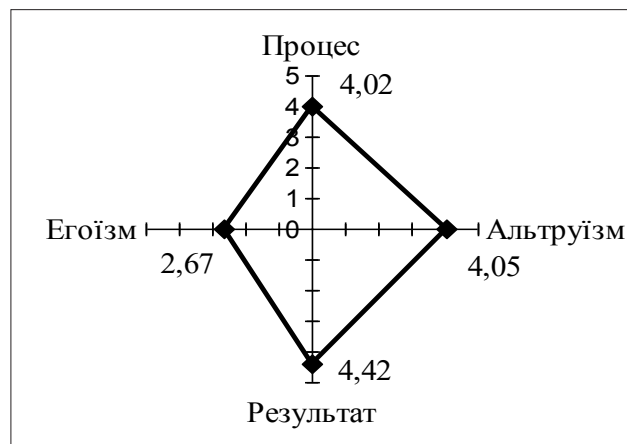

Рис. 1. Ступінь виразу соціально-психологічних установок молоді

Джерело: за результатами соціологічного дослідження, проведеного автором

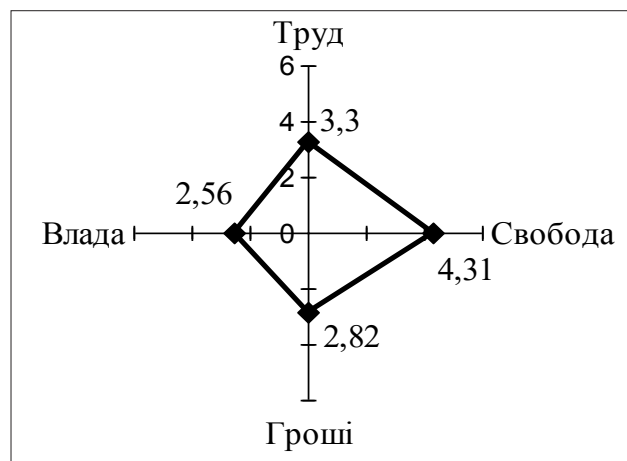

Рис. 2. Ступінь виразу соціально-психологічних установок молоді

Джерело: за результатами соціологічного дослідження, проведеного автором

Площина «орієнтація на результат і орієнтація на альтруїзм» характеризує життєвий стиль, який поєднує як прагматизм, орієнтацію на досягнення, здатність бачити життєву перспективу і цільові орієнтири, так і традиційні моральні і гуманістичні цінності турботи про людей, взаємодопомоги, взаєморозуміння, відображаючи як раціональне, прагматичне, так і емоційне відношення до життя.

Площина «орієнтація на труд і орієнтація на свободу» відображає життєвий стиль, в якому свобода і незалежність виступають домінуючими цінностями особистості. Свобода – цінність постіндустріального суспільства (разом з такими цінностями як автономія, особистісна самореалізація і само актуалізація) і пов'язана з гедоністичним стилем життя. Орі-

ентація на труд характеризує спрямованість особистості на активно-діяльне відношення до дійсності. Сутність даної ціннісної площини полягає в можливості вільного діяльного перетворення реальності, автономної і автентичної реалізації свого особистісного потенціалу.

В життєвому стилі молоді домінують орієнтації на альтруїзм і результат, труд і свободу. Образ життя поєднує в собі як гедоністичну і діяльно-активну ціннісну спрямованість, що відображає сучасні системи цінностей постіндустріального суспільства, так і традиційно-матеріалістичну ціннісну спрямованість, що відбиває найбільш актуальні потреби, дефіцит задоволення яких виражається в спрямованості життєдіяльності молоді на досягнення матеріальної і фінансової стабільності, але вони виступають як стереотипні, менш диференційовані в свідомості молоді життєві плани і перспективи.

Висновки і пропозиції. Отже, по-перше, стиль життя – це комплексні, більш-менш консистентні зразки поведінки і ціннісних установок, які проявляються в соціальній взаємодії, відображають ставлення індивіда до себе, інших людей і світу; по-друге, соціальні установки молоді виступають показниками життєвого стилю, відображаючи когнітивний компонент соціального Я особистості, сформований на основі ціннісно-нормативної системи соціальної групи і соціуму в загалі; третє, стиль життя сучасної молоді поєднує в собі як гедоністичну і діяльно-активну ціннісну спрямованість, що відображає сучасні системи цінностей постіндустріального суспільства, так і традиційно-матеріалістичну ціннісну спрямованість.

Перспективним напрямом подальших досліджень може виступати ціннісна наповненість стилю життя сучасної молоді і виділення їх типологічних особливостей.

ЛІТЕРАТУРА:

- Бауман З. Индивидуализированное общество [пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева] / З. Бауман. – М.: Логос, 2002. – 325 с.
- Бурдье П. Структура, габитус, практика / П. Бурдье // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. Том 1. – №2. – С. 44-59.
- Вебер М. Основные понятия стратификации / М. Вебер // Социологические исследования. – 1994. – №5. – С. 146-156.
- Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 368 с.
- Дікова-Фаворська О.М. Особливості стилю життя осіб з особливими потребами / О.М. Дікова-Фаворська // Український соціум: науковий журнал. – К., 2008. – № 4. – С. 13–17.
- Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс [перев. с англ.]. – СПб. : Питер, 1997. – 688 с.
- Масленцева Н.Ю. Социологические основания концепции стиля жизни / Н.Ю. Масленцева // Вестник Челябинского государственного университета. Философия. Социология. Культурология. – Челябинск, 2010. – № 31 (212). – С. 147–150.
- Панина Н.В. Избранные труды по социологии: Теория, методы и результаты социологического исследования образа жизни, психологического состояния и социального самочувствия населения: у 3 т. / Н.В. Панина; [сост. и ред. Е. И. Головаха]. – К.: Факт, 2008. – 312 с. – Т. 1.
- Пилаєва Т.В. Стилі життя студентської молоді: типологія та детермінанти формування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук: спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Т.В. Пилаєва; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2009. – 21 с.
- Рощина Я.М. Социология потребления / Я.М. Рощина. – М.: Изд. дом «ГУ-ВШЭ», 2007. – 447 с.
- Сафарян А.В. Понятие «стиль жизни» в социологии [Электронный ресурс] / А.В. Самарян // Электронный журнал «Знание. Понимание. Умение», 2008. – № 3. – Режим доступа: <http://zpu-journal.ru/zpu/2008/3/Safarian/>.
- Семечкин Н.И. Социальная психология : Учебное пособие Ч. 2 / Н.И. Семечкин. – Владивосток : Изд-во Дальневосточного университета, 2003. – 133 с.
- Социальная установка [Электронный ресурс] // Summers G.F. Attitudes Measure e t. – N.Y., 1971. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/psihologic/1724>.
- Стілі життя: панорама змін / С.В. Панченко, О.С. Резнік, М.О. Шульга [та ін.]; За ред. М.О. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – 416 с.
- Шихирев П.Н. Социальная установка / П.Н. Шихирев // Социальная психология: Хрестоматия : Учебное пособие для студентов вузов / сост. Е.П. Белинская, О.А. Тихомандрицкая. – М. : Аспект Пресс, 2003. – С. 364–376.
- Ядов В.А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности: Диспозиционная концепция / В.А. Ядов, А.А. Семенов, В.С. Магун, Г.И. Саганенко и др. – 2-е расш. изд. – М.: ЦСПИМ, 2013. – 376 с.
- Allport G.W. Attitudes / G.W. Allport // Readings in attitude theory and measurement. Martin Fishbein (ed.) – New York : John Wiley and Sons Inc, 1967. – P. 1-17.
- Mueller H.P. Sozialstruktur und Lebensstile. Der neuere theoretische Diskurs ueber sozial Ungleichheit / Mueller H.P. – Frankfurt/Main.: Suhrkamp, 1997. – 435 s.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ІНВАЛІДНОСТІ

DISCRIMINATION: INTEGRATED RESEARCH IN LIGHT OF DISABILITY

Стаття присвячена комплексному аналізу дискримінації на трьох рівнях: індивідуальному, інституційному та культурному. Автор робить спробу визначити, як дискримінація на кожному із зазначених рівнів впливає на життя людей з інвалідністю і які реакції та моделі поведінки провокує. На індивідуальному рівні акцент робиться на таких варіантах дій дискримінованої групи, як спротив та уникнення контактів з іншими соціальними акторами. На інституційному рівні розглядається роль таких інститутів, як сім'я та система охорони здоров'я, і таких явищ, як гіпо-, гіперопіка та госпіталізм. На культурному рівні розглядається теорія дискримінації С. Коваліка: дистанціювання, девальвація, делегітимізація, сегрегація, з акцентом на крайній формі екстремізації. Також у статті автор досліджує, як відбувається перехід від дискримінації до «політики позитивних дій», і розкриває сутність цього явища, розмежовуючи його з таким поняттям, як позитивна дискримінація.

Ключові слова: індивідуальний рівень, інституційний рівень, культурний рівень, люди з інвалідністю, дискримінація, моделі поведінки, політика позитивних дій, позитивна дискримінація, гіперопіка, гіпоопіка, госпіталізм.

Стаття посвящена комплексному анализу дискриминации на трех уровнях: индивидуальном, институциональном и культурном. Автор делает попытку определить, как дискриминация на каждом из указанных уровней влияет на жизнь людей с инвалидностью и какие реакции, а также модели поведения провоцирует. На индивидуальном уровне акцент делается на таких вариантах действий дискриминированной группы, как сопротивление и избегание контактов с другими социальными акторами. На институциональном уровне рассматривается роль таких институтов, как семья и система здравоохранения, и таких явлений,

как гипо-, гиперопека и госпитализм. На культурном уровне рассматривается теория дискриминации С. Ковалика: дистанцирование, девальвация, делегитимизация, сегрегация, с акцентом на крайней форме экстремизации. Также в статье автор исследует, как происходит переход от дискриминации к «политике позитивных действий» и раскрывает сущность этого явления, разграничивая его с таким понятием, как позитивная дискриминация.

Ключевые слова: индивидуальный уровень, институциональный уровень, культурный уровень, люди с инвалидностью, дискриминация, модели поведения, политика позитивных действий, позитивная дискриминация, гиперопека, гипоопека, госпитализм.

The article is devoted to complex analysis of discrimination at three levels: individual, institutional and cultural. Author attempts to define how discrimination at each of these levels affects on life of people with disabilities and what reactions and behaviors it provoked. At individual level focus is on different options to behavior disadvantaged groups such as counterstand and avoid contact with other social actors. On institutional level, examines role is on institutions such as family and institutions of health care system and phenomena such as hypo and hyper guardianship, hospitalism. On cultural level watch theory of discrimination C. Kovalika: distance, devaluation, de-legitimation, segregation, with emphasis on extreme form of discrimination as extermination. Also in the article author research how can happen transition from discrimination to «affirmative action policies», reveals essence of this phenomenon and describe what distinguishing it from such a concept as positive discrimination.

Key words: individual level, institutional level, cultural level, people with disabilities, discrimination, behaviors, affirmative action policies, positive discrimination, hypo guardianship, hyper guardianship, hospitalism.

УДК 316.654:314.44+316.647.5

Міралуш А.О.

старший викладач кафедри соціології
Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»

Постановка проблеми. У сучасному динамічному світі можна помітити, що однією з найбільш актуальних тем стає питання цілісності та автономії, і не лише в плані територіального устрою держав, а з точки зору соціальних акторів. Це питання: ідентифікації себе з групою, дискримінації певних соціальних груп, конгруентності між групою «ми» та «вони» та ін. Дослідження ГО «Дослідницьке бюро Соціологіст» 2015–2016 років демонструють, наскільки зазначені вище теми є актуальними для сучасного соціуму, адже «81% респондентів вважають, що існують групи людей, права яких набагато ширше моїх власних і це не правильно. У цьому люди бачать несправедливість» [1]. Якщо проаналізувати українські реалії, то можна помітити, що тут діє система переваг та обмежень в усіх сферах життєдіяльності. Так чи інакше, в тому чи іншому пи-

танні хоч б одна соціальна група зазвичай отримувє якісь переваги порівняно з іншими або ж не може повністю реалізувати свої права. Слід зазначити й той факт, що дискримінація – це не просто обмеження прав і свобод особи чи групи осіб на підставі різноманітних ознак або ж створення нерівних умов, а вона супроводжується й такими явищами, як: стереотипізація, маргіналізація, інвізібілізація (від англ. invisibilize – «робити невидимим»), інфантилізація (від англ. infant – «немовля»), патронаж, медикалізація, дегуманізація, тривіалізація, що стають психотравмуючими факторами в житті людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дискримінації на сьогодні має вийти за рамки вузькопрофільного дослідження, адже це комплексне явище, яке має свої прояви як на індивідуальному рівні, так і

на інституційному та культурному. Дослідження одного із цих рівнів дає лише поверхневе уявлення про дискримінацію і може призвести до того, що в реальності якісь фактори її формування випадають із поля зору дослідників, а отже, розроблені проекти з боротьби із цим явищем будуть дієвими лише частково. Єлігулашвілі М.С., Федорович І.Ю., Пономарьов С.Ю. у роботі «Організація навчання з питань дискримінації» зазначають, що «на індивідуальному рівні дискримінація/пригнічення проявляється в першу чергу як упереджена, ґрунтована на стереотипах (а в юридичному сенсі – ще й протизаконна) дія конкретної людини або юридичної особи щодо іншої людини або групи людей. На інституційному рівні дискримінація/пригнічення проявляються через спосіб організації та встановлені процедури і процеси діяльності таких соціальних і суспільних інституцій, як сім'я, система освіти, правова система, державні установи, бізнес практики тощо» [2, с. 53]. На культурному ж рівні все тісно пов'язано з традиціями, звичками, нормами, принципами стосовно різних соціальних груп і їх форм поведінки, які історично укорінилися у свідомості громадян, адже передавалися від покоління до покоління в ході соціалізації.

Питання дискримінації ретельно вивчаються дослідниками з різних гуманітарних напрямків: психологами (в межах соціальної психології міжгрупових відносин), правознавцями, соціологами, політологами, істориками. Так, психолог Музафер Шерифа в ході лонгitudinalних польових досліджень доводить, що в процесі міжгрупової взаємодії зароджуються та набувають поширення серед членів групи міжгрупові ворожнеча, співробітництво, внутрішньогруповий фаворитизм. У теорії соціальної ідентичності Генрі Теджфела відзначено, що дискримінація – це наслідок позитивної соціальної ідентичності, перцепції групи «я» та «вони», а також підтримки позитивного образу «Я». Дослідники у сфері права акцентують більше уваги на тому, що дійсно варто кваліфікувати як дискримінацію, порушення прав людини, а також на тому, як боротися з такими явищами за сучасних умов. Звичайно ж, найбільша кількість робіт юристів спрямована на сферу праці та трудових відносин (Сахарук І.С., Лагутіна І.В., Цесарський Ф.А. та ін.), гендерні питання (Левченко К.Б., Аніщук Н.В., Слатвицька А.В. та ін.), прав та свобод інвалідів (Соболь Є.Ю., Пасічніченко С.В., Куца А.М. та ін.), отже, як ми бачимо, в більшості випадків має місце аналіз прав і свобод однієї з дискримінованих груп. Лише незначна частина представників юридичних наук (Романова А.С., Вайс Б.Дж., Закураєва Л.М., Супрунова М.С.) вивчають це явище комплексно.

Економісти розглядають питання дискримінації в руслі реалізації прав на працю певних

соціальних груп (Лесько О.Й., Михальченко Г.Г., Мельничук Д.П. та ін.), умов формування економічної нерівності (Маляренко Т.А., Лібанова Е.М., Коваль Н.В. та ін.). Список дослідників і аспектів їх наукових пошуків у полі дискримінації можна продовжувати і продовжувати, але сенс у тому, що мало хто дивиться на питання комплексно на трьох рівнях (індивідуальному, інституційному та культурному) одночасно.

Постановка завдання. У статті буде зроблена спроба:

1) розглянути, як проявляється дискримінація на індивідуальному, інституційному та культурному рівні;

2) проаналізувати, як дискримінаційні моделі закріплені у свідомості громадян та впливають на життя стигматизованої групи;

3) визначити відмінність між позитивною дискримінацією та політикою «позитивних дій», адже дуже часто ці терміни ототожнюють, і саме явище позитивної дискримінації випадає з поля зору дослідників.

Головна **мета** даної роботи – глибинний аналіз такого соціального явища, як дискримінація, в ракурсі трьох рівнів її прояву і визначення того, як та чи інша модель поведінки людей впливає на стигматизовану групу.

Виклад основного матеріалу. Перед тим, як перейти до розгляду зазначеної теми, зупинимо поле дослідження до однієї із соціальних груп, адже дискримінації зазнають різні прошарки населення. У цьому плані зорієнтуємось на думку громадськості стосовно того, хто в Україні найбільше зазнає дискримінації. У ході інтерв'ю face-to-face з 1006 респондентами з усіх регіонів України віком від 18 років, проведеного на початку 2016 року ГО «Дослідницьке бюро Соціологіст» на замовлення Інформаційного центру «Майдан Моніторинг», було визначено топ-5 дискримінованих груп в Україні. На думку українців, найбільш дискримінованими є: «бідні (72%), люди з групою інвалідності (62%), люди старшого віку (62%), люди за політичними поглядами (49%), люди з ВІЛ/СНІД (45%)» [3, с. 121]. Враховуючи той факт, що в ході даного дослідження питання дискримінації розглядається в ракурсі різних моделей, які історично склалися на українській території (культурний рівень), таку категорію, як бідні, буде важко досліджувати. Ця соціальна група в науковій літературі почала більш менш чітко визначатися з 1999 року. Згідно з Указом Президента України № 1525 «Про стратегію подолання бідності» «бідність – це неможливість унаслідок нестачі ресурсів підтримувати спосіб життя, притаманний певному суспільству в конкретний період» [4, с. 4]. І тут можна стикнутися із ситуацією різноманітних моделей трактувань бідності та критеріїв її визначення в різні історичні періоди, що

реально може призвести до того, що розгляд дискримінації перейде в русло дослідження бідності як явища.

Також складним об'єктом дослідження є така соціальна група, як люди з групою інвалідності. Але враховуючи, що автор даної роботи попередньо в 2007 році в статті «Сучасні термінологічні засади дослідження проблем людей з особливими потребами» [5] проводив детальний аналіз термінології, що застосовувалась стосовно людей з проблемами фізично чи розумового розвитку в різні історичні періоди, дана група є більш доцільною для дослідження. Слід звернути увагу й на те, що, за оцінками експертів, «на планеті наразі проживає близько 650 млн. інвалідів, у тому числі приблизно 3 млн. – в Україні. Інваліди є «найбільшою меншиною у світі» [6, С. VIII]. До речі, за дослідженнями Світового Банку, 20% бідних людей з інвалідністю не мають доступу до освіти, а надалі й до працевлаштування через стан свого здоров'я. За даними ООН, лише 3% чоловіків та 1% жінок з вадами розвитку мають освіту. А отже, більше 90% людей з інвалідністю не розвивають свій потенціал. Крім того, за даними сучасних досліджень такої впливової світової організації, як ВООЗ, встановлено, що «чисельність інвалідів зростає. Це відбувається у зв'язку зі старінням населення – люди похилого віку в більшій мірі мають ризик стати інвалідами, а також через глобальний ріст хронічних станів, таких як діабет, серцево-судинні хвороби і психічні захворювання» [7, с. 8]. Отже, враховуючи всі зазначені вище показники, надалі дослідження дискримінації буде проводитися саме крізь призму інвалідності.

Почнемо, власне, з розгляду того аспекту, як саме може проявитися дискримінація людей з інвалідністю на трьох базових рівнях:

1) *індивідуальному*: люди з особливими потребами, стикнувшись із думкою громадськості щодо них і їх здібностей, з утисками та позбавленням прав у певних сферах життєдіяльності, можуть обрати дві стратегії поведінки з оточуючими: боротьба (спротив) або ж уникнення контактів (замкнутість). Перша група обирає шлях відстоювання своїх прав і доводить, що в певних аспектах вони навіть сильніше за тих, хто не має проблем фізичного розвитку або важких травм, які призвели до втрати повноцінного функціонування організму. Такі люди не звикли скаржитися на життя і долають всі перешкоди на шляху до своєї мети. Борці можуть не приймати сторонньої допомоги і навіть дещо вороже ставитися до тих людей, які бажають проявити піклування про них. Серед них є також свої типи в залежності від соціальної орієнтації: групові діячі (ті, які для боротьби з несправедливістю входять у різні громади) або ж одинаки (борють-

ся із системою наодинці, розраховуючи лише на власні сили).

Друга ж група людей з інвалідністю замикається в собі і не іде на контакт із соціальними акторами. Стикаючись із дискримінацією, вони поступаються в правах іншим людям, зазвичай занижують свою цінність як індивідуальності. Такі особи можуть контактувати лише з тими, хто проявляє піклування щодо них і не пригнічує їхню особистість, а отже, їхнє коло спілкування зводиться до рідних та декількох друзів. Дискримінація на індивідуальному рівні може стати важелем мотивації до дій або ж поштовхом до відступу і відмови від самореалізації;

2) *інституціональному*: стикаємося зі стратегією поведінки щодо людей з інвалідністю з боку різних соціальних інститутів у питаннях реалізації їхніх прав. Неодноразово вчені доводили, що вагому роль у розвитку особистості відіграє такий інститут, як сім'я. Адже першими до виховання і формування особи долучаються батьки, а вже потім – заклади освіти. У родині дитина проходить становлення як майбутній активний соціальний діяч, саме тут вона засвоює норми поведінки, які надалі буде відтворювати під час взаємодії з іншими людьми та у власній сім'ї в дорослому віці. Батьки для дитини виступають «значимими іншими», адже вони є своєрідним дзеркалом, із якого вона зчитує, що правильно, а що – ні.

Але слід зазначити, що навіть якщо дитина залишається у своїй біологічній сім'ї, то це зовсім не означає, що вона не зазнаватиме негативного впливу з боку власних батьків. Це пов'язано, насамперед, із тим, що родина може по-різному реагувати на появу дитини з особливими потребами. Саме тому відносини батьки-і-діти – це одна з проблемних зон, у полі якої наявна й дискримінація.

«Багато родин ставляться до дитини з перебільшеною увагою, бажають уберегти її від насмішок оточуючих, задовольнити всі її бажання і замістити її діяльність власною. Це закріплює в дитини пасивність, сприяє розвитку в неї рис егоцентричності та утриманства, призводить до формування емоційної та соціальної незрілості, безпорадності перед труднощами, неможливості пристосовуватися в соціальному оточенні» [8, с. 9]. Крім того, як зазначає Л.А. Самсонюк, у дитини розвивається синдром набутої безпорадності, адже вона не намагається здійснювати навіть елементарні дії, які фізично здатна виконувати самотійно. Надалі людина не спроможна до соціальної взаємодії, оскільки навіть не може аналізувати життєві ситуації і будувати комунікацію з оточуючими без підказок опікунів. А отже, в неї формується зовнішній локус контролю і занижена самооцінка, що підриває її конкурентоспроможність серед інших соціальних акторів, і в такому випад-

ку вона навряд чи буде боротися за свої права в разі можливої дискримінації.

Слід також зазначити, що гіперопіка може призвести до формування двох моделей поведінки людини. «Пригнічена дитина» – модель, за якої авторитарна позиція батьків пригнічує «я» дитини, і вона без жодних заперечень виконує все, що їй скажуть, а отже, її право на самовираження вже є атрофованим. Протилежністю є ситуація «заголубленої дитини», коли вона стає своєрідним «ідолом» для родини, і всі мають виконувати її забаганки. Дитина з особливими потребами стає маленьким тираном для сім'ї. Коли ж тероризувати представників зовнішніх соціальних систем (тих, які знаходяться поза родиною) не вдається, починається паніка й істерики, або ж людина стає агресивною. Після одноразової взаємодії з такою особою наступних контактів оточуючі уникають. Саме тому в колі однолітків у такої дитини мало друзів, над нею дуже часто кепкують, знущаються, її пригнічують та дискримінують. За такої ситуації батьки під час організації навчання дитини обирають більш безпечні форми з обмеженням контактів із зовнішнім жорстким світом. Забезпечені родини в більшості випадків орієнтуються на домашню освіту або дистанційне навчання. Підґрунтям такого вибору може бути небажання показувати дитину оточуючим, які можуть їй нашкодити, або ж переконання в тому, що лише найкращі спеціалісти зможуть дати якісні знання. Враховуючи ж те, що жодна структура не може фінансово забезпечити утримання висококваліфікованого персоналу, батькам доводиться наймати людей із різних освітніх закладів, а не віддавати дитину на поруки загальноосвітньої або спеціалізованої школи. У такому разі батьки самі дискримінують дитину та позбавляють її права на контакт з іншими людьми і на нормальну освіту.

Ті ж діти, які залишаються вдома з батьками, що виявляють байдужість до їхнього життя, найчастіше страждають на синдроми «покинутої дитини» та «відчуження». Подібні явища спостерігаються й у стаціонарних закладах.

Покинуті діти – ті, які залишаються самі на сам зі своїми проблемами, піклування ж із боку батьків передбачає задоволення лише біологічних потреб. Такі ситуації найчастіше відслідковуються в асоціальних родин. Щоб дитина мовчала і нічого не вимагала, батьки можуть напоїти її алкоголем. Найчастіше зовнішньою референтною групою для таких дітей стають вуличні розбишаки, які теж вживають алкоголь, наркотики або токсичні речовини. Поступово інвалід затягується в асоціальне коло, де в більшості випадків його починають використовувати для збирання грошей шляхом жебракування. Усі зібрані кошти в дитини відбирають більш сильні члени групи, або ж їх

розподіляють порівну і спускають на задоволення своєї залежності.

Феномен «відчуження» може спостерігатися не лише в асоціальних родин, а й в повноцінних, фінансово забезпечених. Це, насамперед, ситуація, коли дитина відторгається сім'єю. Першопричиною такої поведінки є відсутність духовної близькості. У родині з даною моделлю поведінки кожен її член є самотійним і взаємодіє з іншими лише за потребою. Тут відсутня взаємопідтримка і взаєморозуміння, це своєрідна псевдородина, в якій не виконуються важливі сімейні функції. Звичай у таких родин правий той, хто сильніше, а отже, людина з інвалідністю стає більш пригніченою і позбавленою прав.

Другим за значимістю для людей, що мають проблеми фізичного або розумового розвитку, є інститут охорони здоров'я, адже саме в медичних закладах людина проводить більшу частину свого життя. Серед медиків домінуючою основою поведінки є **медична модель**, або **модель «хвора людина»**. Вона акцентує увагу на патологіях, що відрізняють людину з особливими потребами від «здорової». Відповідно до неї люди, які мають відхилення від норми, – хворі, що потребують негайного лікування; вони майже ні на що не здатні, неповноцінні. Міра ж неповноцінності визначається тим, наскільки людина обмежена в різних сферах життя. «Медична модель відводить їм роль безпомічних та пасивних пацієнтів, які залежать від турботи та допомоги інших, живучи некорисним життям» [9, с. 243]. Така модель ставлення до людей з особливими потребами найчастіше призводила до того, що все їхнє життя визначалося спеціалістами. Право отримувати освіту, працювати та навіть народжувати дітей їм надається за рішенням спеціальних комісій. Але, як демонструють навіть сучасні дослідження, «медичні працівники часто не звертаються до них за отриманням інформованої згоди на стерилізацію або аборт, оскільки вважають, що люди з вадами здоров'я не мають права відмовлятися від медичних процедур, що людям із вадами здоров'я не слід мати дітей, або що люди з вадами здоров'я не здатні зрозуміти суті процедури та її наслідків» [10, с. 6].

Медики, орієнтуючись на таку модель ставлення до інвалідів, вважають, що така людина є тягарем для своєї родини і краще, щоб вона перебувала у відповідному закладі під постійним наглядом спеціалістів. Вони й переконують батьків відмовитися від такої дитини або віддати її до інтернату. Штучна ізоляція від соціуму призводить до появи в дитини синдрому госпіталізму. «Госпіталізм (від лат. Hospitals – гостинний; госпіталь – лікувальний заклад) – у буквальному значенні це сукупність психічних та соматичних розладів, зумовлених тривалим перебуванням людини в лікувально-

му стаціонарі відокремлено від близьких людей і власної домівки» [11, с. 98]. У дорослому віці люди, що пройшли через тривалу госпіталізацію, дезадаптовані, в них відсутній інтерес до праці та розвитку трудових навичок, обмежені контакти з оточуючими, можливі й варіанти ускладнення захворювання або навіть появи вторинної інвалідизації.

Крім того, із закритих закладів виходять люди, не підготовлені до життя в суспільстві: випускники інтернатів мають низький рівень соціалізації та соціальної адаптації. Для них «характерним є:

- 1) невміння частини застосовувати набуті знання та навички;
- 2) недостатньо розвинена самостійність;
- 3) низький рівень готовності до виконання суспільних обов'язків;
- 4) невідповідність до участі в суспільному житті;
- 5) недостатня підготовка до життя та праці в колективі;
- 6) невміння поводитися в конфліктних ситуаціях;
- 7) вузька варіативність поведінки» [12, с. 23].

Зазвичай ті, хто дуже довго знаходився в ізоляції, можуть не зовсім усвідомлювати, що ті чи інші дії щодо них є дискримінацією і боротися з її проявами. Штучна ізоляція – це, з одного боку, позбавлення прав на проживання в соціумі, а з іншого, – фактор низького рівня обізнаності щодо своїх прав і такого явища, як дискримінація.

На соціальному рівні дискримінація виявляється у формі стигматизації людини як «неповноцінної», «дефективної», що «нічого не може зробити самостійно», та типових зразків поведінки, які нав'язуються соціумом соціальному актору. На думку польського дослідника С. Коваліка, дискримінація історично виявляється в таких формах, як: **дистанціювання** (уникнення будь-яких контактів із людьми, які мають особливі потреби); **девальвація** (розповсюдження негативних поглядів однієї людини стосовно інвалідів серед громадськості); **делегітимізація** (негативне психологічне ставлення одних людей до інших закріплюється й на рівні держави у вигляді відповідних юридичних постанов); **сегрегація** (розглядає людину з особливими потребами як нижчу істоту, за соціальним статусом – щось середнє між людиною і твариною, яку необхідно обмежити у виборі місця проживання, професії); **екстремізація** (фізичне знищення людей з вадами розвитку).

Розглянемо найбільш радикальний варіант поведінки стосовно людей з інвалідністю і його історичні наслідки – модель «загроза суспільству». Такий підхід до людей із вадами розвитку набув поширення в XIX сторіччі серед прихильників дарвінівської еволюційної теорії та концепції природного добору і надалі

серед тих, хто займався дослідженнями в руслі такого наукового напрямку, як еugenіка. Її представники вважали, що інваліди послаблюють генофонд нації і знижують її конкурентоспроможність, тому їх потрібно ізолювати без жодних вагань і варіантів. «У 90-х роках XIX сторіччя Мері Денді, активна прихильниця еugenіки, у своїй праці про недоумство серед дітей шкільного віку стверджувала, що діти, визнані психічно хворими, «повинні бути ізолюваними до кінця життя» [13, с. 23].

Але інколи ізоляції недостатньо для того, щоб «захистити» державу від зростання кількості людей з особливими потребами, тому їх варто стерилізувати або ж вбивати. Прояви такої поведінки стосовно людей із проблемами фізичного та розумового розвитку можна було спостерігати в Стародавній Спарті та Німеччині за часів правління Гітлера. За документами Третього рейху, в період 1939-40-х років від рук лікарів загинуло 140 тисяч людей з інвалідністю. Хід такої політики був зупинений не державними діячами, а громадою. У 1940 році відбулося повстання під проводом Клеменса фон Галена, Архієпископа Мюнхенського (але таємні вбивства продовжувалися). «Вбивства дітей-інвалідів продовжувались до 1945 року, і в цілому загинуло 100 тисяч дітей» [13, с. 25]. Керівники Третього рейху виправдовували свої дії економічною доцільністю обмеження кількості непрацездатного населення і називали таку політику «смерть із жалощів». Адже ніхто не страждає – ні людина з вадами фізичного і розумового розвитку, ні родина даної людини, ні лікарі, які мають надавати їм допомогу, ні працездатне населення, яке має виділяти кошти на їх утримання. Державні діячі акцентували увагу громадськості й на тому, що кількість потребуючих допомоги та виплат (а серед них і інвалідів) буде зростати все більше, а отже, із часом вони переважають працездатне населення і стануть для нього тягарем. Саме тому ліквідація непрацездатного населення – це знищення своєрідного соціального «баласту». За задумом керівництва Третього рейху, потрібно було знищити 1 людину з 10 непрацездатних. І це не просто дискримінація, а позбавлення найвагомішого права людини – права на життя. Екстремізація та сегрегація – це крайні форми дискримінації, які соціум намагається приховати і викреслити зі своєї історії, або ж компенсувати протиправні дії стосовно певної соціальної групи за рахунок збільшення її можливостей. За сучасних умов компенсаторна політика держави розглядається як нова стратегія – позитивні дії. Інколи саме це явище плутають із позитивною дискримінацією. У реальності ж «позитивні дії» мають на меті не стільки відновлення прав особи, порушених унаслідок дискримінаційного ставлення, скільки вирівнювання можливостей для осіб або навіть груп осіб користувати-

ся правами і свободами, чого вони внаслідок своїх певних ознак були позбавлені; підставами для впровадження позитивних дій є не окремі випадки індивідуальних порушень, а системна нерівність протягом тривалого періоду; позитивні дії потрібно також відрізняти від інших заходів спеціального захисту, зокрема таких елементів соціальної політики, як охорона материнства, призначення соціальних виплат, надання пільг і субсидій, тощо» [2, с. 70].

Неправильно організована політика позитивних дій може стати основою для позитивної дискримінації. Адже прагнучи компенсувати моменти пригнічення, експлуатації, знуцання шляхом надання більших привілеїв певній соціальній групі, державні діячі утискають у правах більшість населення. Така ситуація, звісно, починає обурювати громадян, адже підтримка з боку держави надається не стільки за показником досягнень та користі, забезпечення загального блага, а за наявності певного статусу. Як показують опитування 2011 року в США, «58% білих американців у віці від 18 до 24 років вважають, що дискримінація стосовно білих стала такою ж вагомою проблемою, що й дискримінація етнічних меншин» [14], 60% інших вікових груп теж дотримуються такої точки зору. Надмірні привілеї для раніше дискримінованих груп можуть призвести й до зловживань своїми правами і апеляції до того, що в будь-якому випадку їх дискримінують. Так, в Іспанії в місті Селоу в 2015 році при арешті за торгівлю контрафактом 50-річний сенегалець стрибнув із третього поверху будівлі, що було сприйнято сенегальською громадою як переслідування за расовою ознакою без обґрунтувань і призвело до довготривалих вуличних боїв між чорношкірим населенням і поліцією. Отже, розширення прав одних соціальних груп по відношенню до інших можна теж вважати дискримінацією, але вже більшості по відношенню до меншості.

Висновки. Як ми бачимо, саме явище дискримінації неоднозначне і має багато проявів та наслідків для людей, що її зазнають. Дискримінація накладає відбиток і на життя тих, хто лише є пасивним її спостерігачем; так чи інакше, питання дискримінації зачіпають життя кожного. І на сьогодні вагомим є не стільки питання, як боротися із цим явищем, скільки як уникнути його появи, адже в реальності проблема криється в політиці виокремлення певних соціальних груп. Соціум сам штучно створює підґрунтя для дискримінації, що доводить навіть стратегія позитивних дій багатьох країн світу. Майбутнім поколінням вчених варто замислитися над тим, як забезпечити політику рівності, а не над компенсуванням шляхом пріоритетності прав однієї групи над іншою. Дослідникам слід звернути увагу й на те, що аналіз одного з рівнів прояву дискримінації

(індивідуального, інституційного або культурного) не дає повної картини, адже багато факторів залишаються поза полем розгляду. Саме комплексний аналіз дає можливість спеціалістам зрозуміти, чому люди з інвалідністю обирають ту чи іншу стратегію поведінки з оточуючими, а отже, підібрати правильну модель взаємодії з ними, щоб не поглибити їхнє пригнічення і дискримінацію надалі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Суспільство в Україні гуманізується – результати соціологічного дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://maidan.org.ua/2016/06/suspilstvo-v-ukrajini-humanizujetsya-rezultaty-sotsiologichnoho-doslidzhennya/>.
2. Єлігулашвілі М. Організація навчання з питань дискримінації [Практичний посібник] / М. Єлігулашвілі, І. Федорович, С. Пономарьов. – К. : Міжнародна організація з міграції (МОМ), 2015 – 136 с.
3. Українські ландшафти дискримінації (скорочений звіт за результатами соціологічного дослідження). – Х., 2016. – 150 с.
4. Стратегія подолання бідності : Указ президента України від 15 березня 2001 року // Соціальний захист. – 2001. – № 9(39). – С. 4–11.
5. Мігалуш А.О. Сучасні термінологічні засади дослідження проблем людей з особливими потребами / А.О. Мігалуш // Нова парадигма. – К. : В-во НПУ імені М.П. Драгоманов, 2007. – № 72. – С. 215–222.
6. Від виключення до рівності. Реалізація прав людей з інвалідністю: Практичний посібник для парламентарів щодо Конвенції про права інвалідів та Факультативного протоколу до неї. – К. : Організація Об'єднаних Націй, 2008. – 137 с.
7. Всемирный доклад об инвалидности: резюме. – Мальта : Всемирная организация здравоохранения, 2011. – 28 с.
8. На допомогу батькам, що мають дітей з особливими потребами / Л.В. Борщевська, Л.В. Зіброва, І.Б. Іванова та ін. – К. : Укр. ін-т соціальних досліджень, 1999. – 79 с.
9. Криворученко В.К. Социальные службы для молодежи, материалы и документы / В.К. Криворученко. – К. : Центр образования молодежи «Демократия и развитие», Института молодежи, «Социум», 1998 – 288 с.
10. Против ее воли. Насильственная и принудительная стерилизация женщин во всем мире. – New York : Open Society Foundation, 2012. – 11 с.
11. Соціальні послуги на рівні громади для осіб з інтелектуальною недостатністю / [за ред. акад. В.М. Синьова]. – К. : Благодійне товариство «Джерела», 2004. – 312 с.
12. Актуальні проблеми спеціальної психології та педагогіки: збірник наукових праць. – Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2005. – 202 с.
13. На пути к инклюзивной школе. – М. : РООИ «Перспектива», 2005. – 48 с.
14. В США вновь идут споры о дискриминации белых [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://inosmi.ru/world/20130323/207191903.html>

МОЛОДІЖНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ФОРМА МОЛОДІЖНИХ РУХІВ

YOUTH ORGANIZATIONS AS AN INSTITUTIONAL FORM OF YOUTH MOVEMENTS

У статті висвітлюється різниця між молодіжними рухами та молодіжними організаціями, надається характеристика молодіжних організацій як форми молодіжного руху, висвітлюються найпоширеніші визначення молодіжних організацій в українській науці та авторський погляд на визначення та процес створення молодіжних організацій в Україні; розкриваються основні класифікаційні критерії українських молодіжних громадських організацій.

Ключові слова: молодіжний рух, молодіжне об'єднання, молодіжна організація, формальна молодіжна організація, неформальна молодіжна організація

авторский взгляд на определение и процесс создания молодежных организаций в Украине; раскрываются основные классификационные критерии украинских молодежных общественных организаций.

Ключевые слова: молодежное движение, молодежное объединение, молодежная организация, формальная молодежная организация, неформальная молодежная организация.

The article highlights the difference between youth movements and youth organizations, the characteristics of youth organizations as forms of youth movement, highlights the most common definitions of youth organizations in Ukrainian science and the author's view on the definition and process of creating youth organizations in Ukraine; the basic classification criteria of the Ukrainian youth public organizations are revealed

Key words: youth movement, youth association, youth organization, formal youth organization, informal youth organization.

УДК 316.334.3

Черкашина Т.О.

к.соц.н., старший викладач кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології
Херсонський державний університет

В статье освещается разница между молодежными движениями и молодежными организациями, подается характеристика молодежных организаций как формы молодежного движения, освещаются наиболее распространенные определения молодежных организаций в украинской науке и

Кардинальні політичні та соціальні трансформації, економічна нестабільність, які переживає сьогодні Україна, суттєво позначились на формах участі громадян у розв'язанні соціальних проблем. Зросла значущість діалогу влади з громадськістю. Підвищилась роль громадських організацій, рухів, асоціацій та груп громадян у вирішенні актуальних питань суспільного розвитку, подолання кризових явищ у всіх сферах життєдіяльності українського соціуму.

На тлі подій 2013-го року загострилась проблематика участі молоді в колективних соціальних діях, з новою силою постали питання форм та засобів реалізації молоддю специфічних групових інтересів. Особливої актуальності, з огляду на децентралізацію, також набуває вирішення соціальних проблем регіональних громад та спільнот. Соціально-політичні, управлінські процеси супроводжуються прагненням молоді відстоювати групові інтереси та цілеспрямовано впливати на життя й розвиток власного регіону. Результатом усвідомлення молоддю своїх специфічних (щодо інших соціальних груп) потреб є виникнення молодіжних рухів та організацій.

Сьогодні в Україні, за статистикою, існує чимало таких рухів та організацій; деякі з них беруть активну участь у політичному житті країни. Вивчення функціонування цих рухів та організацій видається актуальним та важливим завданням для соціологічної науки.

Серед вітчизняних дослідників, які розглядали проблеми молодіжних рухів, слід відзначити наукові доробки В. Барабаша, В. Березовсько-

го, М. Головатого, В. Головенько, В. Кононова, К. Плоского, Є. Подольської та інших.

Дослідження участі молоді та молодіжних рухів в житті країни, в управлінні політичними та суспільними процесами, в державотворчих процесах займалися І. Ільїнський, Є. Косенко, М. Михальченко, В. Мошняга, В. Криворученко, Є. Головаха, Н. Паніна, О. Корнієвський та інші.

Проблемі діяльності молодіжних формувань присвячено роботи таких авторів, як О. Амбарцумов, О. Бастиркін, О. Бутенко, К. Волкова, О. Запісоцький, О. Здравомислова, В. Кантор, В. Колонтай, В. Лісовський, В. Пертцик, О. Попова, М. Топалов, І. Фролов, Е. Ширяєв, О. Ямпольська.

Розглядаючи такі соціальні суб'єкти, як молодіжні рухи та молодіжні організації, з'ясуємо, як вони співвідносяться між собою.

Рухи мають ієрархію (найпростіша - це організаційне ядро, що складається з функціонерів, постійних учасників та учасників, які залучаються до конкретних акцій), єдину мету, визначені рольові позиції, володіють достатньою ефективністю (або це підтримка лідера, або робота над розв'язанням певної проблеми).

У кожного руху є свої програма, статут, установчі документи, зареєстровані в установленому порядку, правила і норми, що регулюють поведінку учасників. Винятком з цього ряду ознак соціальної організації може вважатися ступінь стійкості, хоча для ряду рухів вона досить висока. Для молодіжних рухів, пов'язаних з політикою, спостерігається певна циклічність. Окрім цього, в рухах досить слабо виражені владні стосунки. На наш погляд,

це пов'язано зі специфікою їх організаційної структури. Учасник, який не погоджується з діяльністю молодіжного руху, перестає бути його членом, для цього не потрібно додаткової процедури виключення. Хоча щодо функціонерів є і таке правило.

Незважаючи на те, що межа між організацією і рухом виражена не різко, вона існує. Слід погодитися з Р. Димитровим у тому, що суспільні рухи, на відміну від організацій, мають низький ступінь формалізованості, дисципліни, тривалості. У русі людина бере участь як цілісна особистість, індивідуальність домінує над колективністю. «Група інституціоналізується в русі тільки тоді, коли вона констатується як колективний суб'єкт. Так само як рух, так і організації борються за інституціоналізацію, але борються на основі різних проблемно вирішувальних практик» [3, с. 173].

Молодіжні рухи, як і більшість інших видів суспільних рухів, мають тенденцію до вираження в інституційних формах. В умовах сучасного суспільства такі форми діяльності дозволяють більш ефективно досягти цілей, що ставлять перед собою ті або інші об'єднання. Саме тому все частіше неформальні молодіжні угруповання та об'єднання організаційно закріплюють свою діяльність, тим самим переводять її на формальні інституціональні засади. Як наслідок, все частіше використовується поняття «молодіжні організації» для характеристики і відображення суті того чи іншого виду молодіжного руху.

Процес перетворення або трансформації молодіжного руху в його інституціональну форму – молодіжну організацію, в науковій літературі поділяють на дві фази: передінституційна та інституційна.

Передінституційна фаза молодіжного руху характеризується первинно появою потреби в певних груп молоді спільних дій, які можуть виявлятися в спонтанних протестах і виступах, безладній поведінці. З'являються на короткий термін, а потім зміщаються лідери руху; їхня поява залежить в основному від енергійних закликів. Щодня можлива нова авантюра, кожні збори характеризуються непередбаченою послідовністю емоційних подій, в умовах яких людина не може уявити собі, що вона буде робити далі.

З появою інституційних моментів у русі починається формування визначених правил і норм поведінки, які поділяються більшістю його послідовників. Визначається місце збору або мітингу, чіткий регламент виступів, кожному учаснику надаються інструкції, як потрібно поводитися в тій або іншій ситуації. Ці норми і правила поступово приймаються і стають звичайною річчю. Одночасно починає складатися система соціальних статусів і ролей. З'являються стійкі лідери, що оформляються офіційно згідно з відповідним прийнятим порядком

(наприклад, обираються або призначаються). Крім цього, кожен учасник руху має визначений статус і виконує відповідну роль: він може бути членом організаційного активу, знаходитися в складі груп підтримки лідера, бути агітатором або ідеологом і т.д.

На думку К. Плоского, поняття «молодіжний рух» можна розглядати в широкому сенсі як вияв будь-якої організованої суспільно-політичної активності молоді (у межах різноманітних неформальних груп, легалізованих об'єднань тощо), і в вузькому – як самодіяльність молоді в межах легалізованих (відповідними державними інституціями на основі чинного законодавства) молодіжних об'єднань.

Сьогодні сучасні молодіжні рухи представлені у своїй більшості як формально оформлені молодіжні організації та об'єднання, що легалізували свою діяльність, мають статутну документацію та затверджені напрями діяльності й сфери впливу. Незважаючи на те, що поняття молодіжного руху історично має більш широке значення, ніж «молодіжна організація», й передбачає неорганізовану, спонтанну активність молоді, що сьогодні також є актуальною, термін «молодіжний рух» вживається в більшості випадків як синонім «молодіжній організації» або «молодіжному об'єднанню», або є частиною - словосполученням у назві громадської молодіжної організації.

Законом України від 05.02.2003 № 2998-XII «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» молодіжні громадські організації визначено як об'єднання громадян віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення й захист своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших спільних інтересів [4].

Українські дослідники О. Корнієвський та В. Якушик розглядають поняття «молодіжні об'єднання» як визначені молодіжні громадські сили, які тією чи іншою мірою усвідомлюють свою власну специфічність, особливості своїх власних інтересів та свого місця й ролі в суспільстві; здійснюють визначену суспільно значущу (однак не обов'язково позитивно оцінювану більшістю суспільства) діяльність, спрямовану на реалізацію цих інтересів та ствердження своєї специфічності та власної ролі в суспільстві; мають чіткі внутрішні організаційні структури [6, с. 7-8].

Важливим для нашого дослідження є визначення молодіжної організації, яке дав М. Головатий у роботі «Соціологія молоді» – «молодіжна організація – це не просто об'єднання молоді, це ті соціальні інститути суспільства, за посередництва яких створюються умови та значною мірою реалізуються інтереси, потреби, запити молодих людей в усіх сферах життя: економічній, політичній, соціальній, духовній, сімейно-побутовій [2, с. 136].

У авторській монографії О. Панагушина визначає молодіжні організації як «один із інституційних ресурсів соціально-педагогічної роботи, ефективний механізм взаємодії нових поколінь із суспільством, невід'ємна складова соціокультурного середовища, важливий соціальний інститут, який певною мірою створює обличчя суспільства, справляючи помітний вплив на соціалізацію молоді» [9, с. 5].

Ми вважаємо, що вищенаведені визначення поняття «молодіжна організація», запропоновані науковцями та законодавцями, визначають таку організацію швидше як об'єднання «взаємної вигоди» – яка діє на задоволення власних інтересів її членів (тобто молоді). Однак безсуперечним є також той факт, що молодіжні організації створюються і з метою підтримки інших верств, груп населення (які не є членами організації), тобто є фактично організаціями «суспільної вигоди». Зазначене однобічне визначення молодіжних організацій (як і громадських організацій в цілому) в правовому полі України створює суттєві перешкоди в їх діяльності, зокрема в частині здійснення фінансово-матеріальних витрат, які не пов'язані із задоволенням потреб їх членів. Таким чином, на сьогоднішній день існує потреба у більш повному визначенні поняття «молодіжна організація» як на науковому рівні, так і на законодавчому.

Ми розглядаємо молодіжну організацію як об'єднання молоді, що може діяти для: а) задоволення спільних інтересів її членів; б) реалізації суспільно-корисної діяльності в інтересах молоді та інших громадян держави; в) реалізації державної молодіжної політики.

Потрібно зауважити, що ми дотримуємося тієї позиції, що тільки з власної ініціативи молоді добровільно утворені об'єднання можна відносити до молодіжного руху. Адже в сучасному суспільстві розповсюдженою є практика створення молодіжних організацій «зверху» – з ініціативи державних інститутів, органів місцевого самоврядування, політичних партій, різноманітних громадських та підприємницьких структур тощо. І хоча такого типу організації, наприклад численні партійні молодіжні «крила», переважно належать до молодіжного руху (як на теоретичному рівні, так і у практичній, зокрема, діяльності з державного управління), натомість очевидним є той факт – для того, щоб стати організацією, яка дійсно втілює інтереси, очікування молоді, такі структури мають пройти довгий шлях трансформації та розвитку.

Незважаючи на те, що дослідження діяльності молодіжних організацій проводяться не перший рік, досі не існує чіткого визначення терміну «молодіжна організація», «молодіжне об'єднання» та єдиної їх класифікації.

Враховуючи вищезазначене, ми узагальнили та вдосконалили визначення поняття

«молодіжна організація», під яким розуміємо формальне об'єднання молоді, створення якого переважно ініційоване власне молоддю з метою задоволення спільних потреб та інтересів, а також можливістю реалізовувати суспільно корисну діяльність в інтересах молоді та суспільства.

У науковій літературі існує декілька підходів до класифікації молодіжних громадських організацій: перший пов'язаний із тим, що класифікація молодіжних об'єднань здійснюється на основі їх соціально-економічної природи та особливостей; другий – класифікацію здійснюють на основі нормативно-юридичного характеру та особливостей функціонування молодіжних формувань; третій характеризується тим, що молодіжні об'єднання класифікують з урахуванням психолого-фізичних або морально-етичних аспектів їх діяльності; четвертий – бере за основу філософський аналіз самодіяльного молодіжного руху; п'ятий підхід пов'язаний із загальнополітичним аналізом молодіжних формувань [2, с. 139].

Вітчизняні дослідники В. Якушик, О. Корнієвський запропонували такі головні критерії класифікації молодіжних об'єднань: соціальна база молодіжного об'єднання; специфіка та генезис процесу виникнення, організаційних принципів та структури молодіжного об'єднання; особливості системи здійснюваних молодіжним об'єднанням функцій; місце та роль молодіжної організації в суспільстві; характер впливу молодіжного об'єднання на суспільні процеси [7, с. 12].

Власне бачення різних підходів учених до класифікації молодіжних організацій окреслив Ю. Поліщук: «Одну із класифікацій науковці створили на підставі нормативно-юридичного характеру та особливостей функціонування молодіжних формувань. Для іншого підходу характерною є спроба класифікувати громадські молодіжні об'єднання на підставі їх соціальних особливостей і соціально-економічної природи. Третій підхід пов'язаний із прагненням до загальнополітичного аналізу молодіжних структур. Для четвертого напрямку характерним є те, що молодіжні об'єднання намагаються класифікувати з урахуванням психолого-педагогічних або морально-етичних аспектів їх діяльності» [11, с. 121].

Посилаючись на дослідження М. Голова-того, Ю. Поліщук схиляється до думки, що молодіжні організації доцільно розподіляти на політизовані та деполітизовані, а також він виокремлює три типи молодіжних організацій, характеризуючи їх, зважаючи на різновид їхньої діяльності, а саме: політичного спрямування діяльності; дискусійного типу; дієвого спрямування [11, с. 100].

Спираючись на пізнавальні цілі автора, найбільш зручною для нас є класифікація мо-

лодіжних організацій за характером діяльності, що пропонують В. Кулик, Т. Голобуцька, О. Голобуцький, які виділяють: молодіжні фахові об'єднання; організації за інтересами; молодіжні релігійні організації; благодійні фонди для молоді та молодіжні благодійні фонди; національні молодіжні організації (утворені представниками національних меншин); студентський рух; громадсько-політичні організації молоді; молодіжні філії політичних партій; молодіжні партії тощо [8, с. 70–77].

Серед усіх вищезазначених критеріїв класифікації можна додати типологію К. Плоского [10, с. 43–45].

До запропонованих раніше критеріїв нам би хотілось додати також досить розповсюджений умовний розподіл молодіжних організацій на формальні й неформальні. Формальна молодіжна організація – це організація, у якій функції, засоби, методи дій знайшли вираження у формальних правилах, нормах, законах, мають гарантію стійкої організації й твердо регламентують поведінку членів. У такій молодіжній структурі повинна бути офіційна реєстрація в органах юстиції, фіксація членів організації, статут, органи самоуправління, матеріальна база. Формальна молодіжна організація «характеризується наявністю мети своєї діяльності, конкретними функціями, які забезпечують досягнення поставленої мети, набором соціальних позицій, ролей, типових для цієї організації, системою норм, санкцій, стимулів» [12, с. 51]. Також «формальна (офіційна) структура молодіжної організації відображає, по-перше, офіційні стосунки, які передбачені для всіх членів зазначеної організації, по-друге, відносини управління, що склалися між членами організації (керівний склад – «рядові» члени організації), а також між самими лідерами [11, с. 190]. Такі організації можуть виникати внаслідок спонтанного самовиявлення молоді, формування ними на добровільних засадах об'єднань для відстоювання власних інтересів, які захищені відповідними законами від прямого втручання й свавільної регламентації власної діяльності з боку органів державної влади [5; 6; 7].

Неформальні молодіжні організації – це групи, що виникли на основі суб'єктивних потреб, інтересів і прагнень молодих людей незалежно від того, збігаються інтереси цих груп з інтересами суспільства або суперечать їм. Причому неформальні молодіжні об'єднання створюються добровільно і у вільний час. Бажаючи зберегти себе, неформальні молодіжні об'єднання можуть замикатися у внутрішньому житті, відгороджуватися від зовнішніх посягань. Характер взаємодії в цих організаціях визначають чинники, пов'язані з установками й орієнтаціями суб'єктів взаємодії. Такі організації мають низку ознак: специфічні зразки

стосунків між людьми; неформально встановлені правила поведінки; нефіксоване членство; специфічний розподіл обов'язків і праці; лінії підпорядкування; засоби контролю та ін.

Об'єднуючи молодь на засадах добровільності, «неформальні молодіжні організації просоціального спрямування надають можливість своїм членам для самореалізації, саморозвитку, збереження індивідуальності, свободи думки, зборів, совісті тощо» [8, с. 246].

На сьогодні відсутня єдина типологія неформальних груп та організацій, їх об'єднують за різними критеріями, зокрема за соціально-правовою ознакою виокремлюють: просоціальні, або соціально активні, з позитивною спрямованістю діяльності, наприклад: групи економічного захисту, охорони пам'яток, навколишнього середовища тощо; асоціальні, або соціально пасивні, діяльність яких нейтральна щодо соціальних процесів, наприклад: музичні та спортивні фанати; антисоціальні – хіпі, панки, наркомани, злочинні угруповання.

Ще одним важливим предметом дослідження сутності молодіжних організацій є визначення їх функцій, але на жаль, у вітчизняній науковій літературі бракує обґрунтованих підходів з цього питання, зокрема дослідники виділяють лише такі основні функції молодіжних організацій: організаційна; виховна; комунікативна; господарча [1, с. 158].

Зважаючи на суттєве розмаїття молодіжних формувань, що існують у сучасній Україні, К. Плоский розширює перелік основних функцій, що виконують молодіжні громадські структури та доповнює його такими: навчальна, комунікативна, гуманітарна, інтегровальна, статусна, суспільно-відтворювальна, ціннісно-орієнтувальна (виховна), функція соціального виробництва [10, с. 40–41].

Спираючись на вищезазначене, можна стверджувати, що більшість функцій, що виконують молодіжні організації, спрямовані безпосередньо на молодь, яка є їх учасниками. Діяльність молодіжних організацій останнім часом все більш помітна в різних сферах життя країни: економіці, політиці, культурі, духовному житті, дозвіллі тощо. Тому автор пропонує згрупувати головні критерії класифікації основних функцій молодіжних організацій у три блоки: функції макрорівня – ті, що спрямовані на суспільство в цілому: на суспільно-політичні зміни в країні, зміни в соціальному, культурному житті суспільства в цілому, внесок у формування громадянського суспільства; функції мезорівня – ті, що спрямовані на інститути влади та інші соціальні інститути (співпраця, критика, соціальне партнерство, контроль). До таких автор відносить; функції мікрорівня – ті, що спрямовані на особистість

Незважаючи на значну кількість різновидів діяльності молодіжних рухів та організацій,

у науковій літературі визначними для молодіжних організацій напрямами роботи називають такі:

- розробка та підтримка молодіжних суспільних програм та проектів як на локальному рівні, так і у масштабах країни;
- взаємодія з різними органами влади та суспільними організаціями з метою захисту та обліку інтересів молоді;
- просвітницька та освітня діяльність, спрямовані на пропаганду ідей громадянської свідомості, соціальної відповідальності та суспільного компромісу;
- законотворчість: ініціювання та суспільна експертиза законопроектів щодо інтересів молодого покоління.

Варто зауважити, що в сучасних реаліях, зважаючи на нестабільне політичне, соціальне, економічне становище українського суспільства, у межах функцій молодіжних рухів та організацій можна виокремити два види:

- реальні, формальні функції (реалізація та результати молодіжного об'єднання доводять виконання зазначених у статуті функцій та співвідносяться з метою діяльності організації або іншого молодіжного об'єднання, якщо не повністю, то хоча б частково);
- латентні функції (часто вони ніде не зазначаються, про їх реалізацію не завжди знають члени організації, вони можуть приносити додатковий дохід як всім членам та учасникам руху або певним індивідам).

Об'єднання молоді в групи, спілки та організації здійснюється завдяки внутрішнім та зовнішнім факторам. До першого прийнято відносити свідоме прагнення, бажання молодих людей об'єднатися з іншими на основі спільних цілей, інтересів. До факторів внутрішнього характеру – соціально-демографічні та психологічні фактори. Зовнішніми факторами, що об'єднують людей, у тому числі й молодь, виступає держава та її інститути, капітал, виробничий процес, будь-яка необхідність тощо.

На відміну від інших типів суспільних організацій, що об'єднують людей на основі визначених інтересів, молодіжні організації характеризуються, перш за все, спільністю соціально-демографічних ознак своїх членів – насамперед віком та соціальним положенням. Юний вік та недостатня соціальна зрілість, недостатність соціального досвіду, професійна неспроможність примушують молодь шукати форми захисту власних інтересів. Звідси різні форми об'єднання молодих людей, бажання організацій представити свої інтереси (або донести свої потреби) до органів влади. Подібні молодіжні організації та об'єднання далекі від політики, хоча відомий радикалізм молодості завжди використовується політичними силами у власних інтересах.

Молодіжні організації є тими соціальними структурами суспільства, завдяки існуванню яких регулюються стосунки молоді з державою, з усіма елементами політичної системи. Тобто вони виступають у ролі комунікатора, а відтак створюються і найбільш сприятливі умови для соціального становлення та розвитку молоді як у її власних, так і в загальносуспільних інтересах. Розвитку молодіжних організацій в Україні притаманна тенденція, яка властива більшості країн Європи, а саме: збільшення їх кількості на національному, регіональному та місцевому рівнях.

Процес розвитку сучасних молодіжних організацій має свою специфіку, яку можна визначити за певними критеріями, що характеризують діяльність цих організацій, мають значний вплив на їх розвиток й функціонування, на стан у суспільстві та реалізацію першочергових мети та завдань. До таких критеріїв ми пропонуємо віднести наступні: статус молодіжної організації; вид молодіжного об'єднання, організації, спілки тощо; мета й завдання створення; способи організації членів та учасників; ступінь інтеграції молодіжних організацій до молодіжного руху; рівень співпраці, соціальне партнерство; ступінь реалізації функцій молодіжних організацій; роль та значення організації в житті суспільства.

Не всі молодіжні організації повною мірою реалізують власні заявлені функції, зокрема в нашій країні. Причинами цього найчастіше виступає низьке фінансове забезпечення, недостатня кількість ресурсного забезпечення, конкуренція, низький рівень співпраці з державними та неурядовими установами й організаціями тощо. Це також впливає на роль, яку виконує молодіжна організація в певному суспільстві, її популярність, кількість клієнтів, можливості, перспективи розвитку молодіжної організації, її значення для мешканців тієї спільноти, на яку розповсюджується її діяльність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барабаш В. В. Інституціоналізація сучасного молодіжного руху України: тенденції та проблеми : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук : 22.00.04 : захищена 19.02.2005 / Барабаш Володимир Васильович. – Х., 2005. – 189 арк. – Бібліогр. : арк. 172–188.
2. Головатий М. Ф. Соціологія молоді : Курс лекцій / Отв. ред. И. В. Хронюк. – К. : МАУП, 1999. – 224 с.
3. Димитров Р. Организация, движение, институт / Р. Димитров // Общественные самодеятельные движения: проблемы и перспективы. – М., 1990. – С. 173.
4. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2998-12. – Назва з екрану].

5. Здравомыслова Е. А. Проблемы формирования и организации новых общественных движений / Е. Здравомыслова // Перестройка: новые общественные явления, новые исследовательские подходы. – Л., 1990. – С. 88–94.

6. Корнієвський О. А. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні / О. А. Корнієвський, В. М. Якушик. – К. : Київ. братство, 1997. – 132 с.

7. Косенко Е. И. Некоторые методологические вопросы изучения политических отношений молодежи в буржуазном обществе / Е. И. Косенко // Международное молодежное движение. Вопросы теории и методологии : Сб. науч. трудов. – М., 1983. – С. 66–78.

8. Кулик В. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива / В. Кулик, Т. Голобуцька, О. Голобуцький. – К. : Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. – 460 с. – (Дослідження).

9. Панагушина О. Соціалізація дітей підліткового віку у діяльності молодіжних організацій : монографія / За ред. Н. Слюсаренко. – Херсон : РІПО, 2010. – 248 с.

10. Плоский К. В. Молодіжний громадський рух як чинник державотворення в Україні : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління : спеціальність : 25.00.01 – теорія та історія державного управління : захищена 16.12.2009 р. / Плоский Костянтин Вікторович. – К., 2009. – 238 арк. – Бібліогр. : арк. 216–238.

11. Поліщук Ю. Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні : монографія / Ю. Й. Поліщук / за ред. Н. Г. Ничкало – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – 432 с. – Бібліогр.: С. 352–384.

12. Сірий Є. В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : [навч. посіб.] / Євген Володимирович Сірий. – К. : Атака, 2004. – 479 с.: іл. – (Навчальне видання).

СЕКЦІЯ 2

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

СОЦІАЛЬНИЙ ПРОСТІР ТА ІНТЕРНЕТ-ПРОСТІР: ІДЕНТИФІКАЦІЯ СУЧАСНІСТЮ

SOCIAL SPACE AND INTERNET SPACE: THE IDENTIFICATION OF MODERNITY

У статті презентуються соціально-епістемологічні принципи дискурсивної практики існування сучасної конфігурації філософських знань як способу співвідношення смислу та виявлення людського буття. Стверджується, що піднесенню інтелектуального рівня і розширенню діапазону ціннісно-світотрядних орієнтацій сучасної особистості планетарно-космічного типу сприяє спектр філософських знань про природу (натурфілософія, пантеїзм і панпсихізм з його формами – анімізмом, гілозоїзмом, вченням про душу як субстанційну й динамічну основу світу, антропокосмізм (філософська антропологія, космізм, ноосферизм, філософія всеєдності) філософський енергетизм (енергія, енергетична взаємодія людини й природи, механізм енергообміну).

Ключові слова: інтелектуалізація, філософське знання, натурфілософія, антропокосмізм, філософський енергетизм, планетарно-космічний світогляд.

В статье презентуются социально-эпистемологические принципы дискурсивной практики существования современной конфигурации философских знаний как способа соотношения смысла и проявления человеческого существования. Утверждается, что повышению интеллектуального уровня и расширению диапазона ценностно-мировоззренческих ориентаций современной личности планетарно-космического типа способствует спектр философских знаний о природе (натурфилософия, пантеизм и

панпсихизм с его формами – анимизмом, гилозоизмом, учением о душе как субстанционной и динамической основе мира, антропокосмизм (философская антропология, космизм, ноосферизм, философия всеединства) философский энергетизм (энергия, энергетическое взаимодействие человека и природы, механизм энергообмена).

Ключевые слова: интеллектуализация, философское знание, натурфилософия, антропокосмизм, философский энергетизм, планетарно-космическое мировоззрение.

In the article social epistemological principles of discursive practice of existence of modern philosophical knowledge configuration are presented as the method of correlation of human existence sense and detection. It is confirmed that ascension of intellectual level and expansion of range of value-worldviewed orientations of modern personality of planetary-space type are assisted by the spectrum of philosophical knowledge about nature (natural philosophy, pantheism and pansychism with his forms – animism, hylozoism, by studies about the soul as substation and dynamic basis of the world, antropokosmizm (philosophical anthropology, kosmizm, noosferyzm, philosophy of unity) philosophical enerhetizm (energy, power co-operation of man and nature, mechanism of energy exchange).

Key words: intellectualization, philosophical knowledge, natural philosophy, antropokosmizm, philosophical energetism, planetary-space outlook.

УДК 316.4+004.738.5]-021.3

Дідик Л.А.

аспірант кафедри соціології
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
заступник директора з навчально-виховної роботи
Державний загальноосвітній
навчальний заклад спеціалізована
школа-інтернат І-ІІІ ступенів з
поглибленим вивченням окремих
предметів та курсів «Дитяча інженерна
академія»

Постановка проблеми. У контексті сучасних соціокультурних і глобалізаційних змін, у період зростаючої складності світу, мережовості, інтеркомунікації та комплементарності світу сучасна наукова спільнота дедалі більше уваги приділяє трансформаційним процесам та якісним реформаціям розвитку суспільства. Тому досить багато уваги зі сторони науковців приділено сучасним тенденціям соціальної структуризації суспільства та його Інтернет-простору. Досить відомий соціолог сучасності Мануель Кастельс («Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету») вважає, що з'єднання об'єктивних підстав (соціальних, економічних і навіть політичних) і генетичний фактор дозволяють назвати Інтернет «засобом вільної глобальної комунікації» [3]. Крім того, нам здається вірною ідея з'єднання процесів глобалізації виробництва, свободи особистості і розвитку мікроелектроніки. Саме поєднання цих досягнень

дозволяє нам говорити про Інтернет-мережу як про соціо-культурно-технічну реальність, інформаційно-комунікативний простір.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика сучасних тенденцій розвитку простору Інтернет, актуалізації й формування поняття і дискурсу інформаційно-комунікативного простору Інтернет досліджена в працях таких дослідників, як: А. Турен, П. Сервала-Шрайбер, М. Понятовський, М. Хоркхаймер, Ю. Хабермас, Н. Луман, М. Маклюен, Д. Белл, А. Тоффлер, Д. Масунда та інші.

Концепція «постіндустріального» та «інформаційного» суспільства отримала свій розвиток у працях З. Бжезінського, Дж. Гелбрейта, У. Дайзарда, М. Кастельса та інших.

Постановка завдання. Мета дослідження – з'ясувати сучасне змістовне наповнення соціального простору, Інтернет-простору та виявити ступінь їх взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до вивчення просторової проблематики, ми бачимо, що «при певній неповноті задіяння понять просторової організації в соціологічній теорії та фрагментарності їх розгляду різними спеціальними теоріями можна говорити про вже певну історію застосування аналізу простору суспільства в соціології, накопичений досвід його використання» [5, с. 76].

Не заглиблюючись в історію дослідження цього феномену, зазначимо, що поняття соціального простору було введено в коло суспільних наук ще географічною школою, такими її представниками, як Ш. Монтеск'є, Ф. Ратцль, Г. Бокль, Л. Мечніков тощо. У класичній західній соціології поняття простору залучалося для побудови концепції суспільства Е. Дюркгеймом, Г. Зімеlem, П. Сорокіним, останній, власне, і концептуалізував попередні напрацювання, запропонувавши цілісну теорію соціального простору, яка вже стала класичною.

Прикладне ж використання поняття соціального простору отримало в межах Чикагської школи, яка його використовувала для побудови моделей структури великих міст та міських агломерацій, що знаходимо в працях Р. Парка, Е. Берджеса, Л. Вірта. Схожа проблематика в межах радянської науки розроблялася В. Гладішевим, В. Паром, В. Рукавишниковим.

Постструктуралістський період соціології запропонував нове бачення соціального простору, презентоване переважно працями П. Бурдьє. Так, у межах власної концепції соціального простору вченим запропоновані нові для соціології поняття функціональних полів, капіталу, габітусу, за допомогою яких він аналізує структурізацію соціального простору суспільства з позицій статусно-економічної детермінації. Теорія П. Бурдьє, на відміну від класичної, здебільше описової концепції соціального простору П. Сорокіна, стала і першою спробою з'ясувати механізми соціальної стратифікації з позиції структурізації суспільного простору. Витлумачення ж явища соціальної стратифікації в чомусь зближує погляд французького постструктураліста з теорією класів К. Маркса, хоча концепція П. Бурдьє і залучає для маркування статусу особи (як її капіталу) не стільки економічні чинники, скільки комплекс соціальних ознак, який акцентує увагу перш за все на культурному факторі, приймаючому на себе роль структуруючого простір агента. Так, у межах концепції П. Бурдьє явище соціальної стратифікації набуває якісно нової форми, яка детермінується культурними чинниками, конструюючими класово-прошаркові ідентифікації в просторі суспільства.

Тому не дивно, що подальші дослідники суспільного простору – представники постмодерністської парадигми – розглядають його здебільше як простір соціокультурний,

акцентуючись на процесах символізації та симулякризації. Так само постмодерна епоха в розумінні соціальної реальності змінює часовий континуум на просторові координати, які дають можливість «спіймати» мозаїчність, багатоваріантність, різнонаправленість сучасних процесів, які переважно є процесами культурними [1]. У концептуальних напрацюваннях постмодерністів (Ж. Бодрийяра, Ф. Ліотара, М. Костельса) ми знаходимо обґрунтування структурації соціального простору, перш за все культурними чинниками, і розгляд об'єктів простору в ракурсі їх знаково-символічної презентації, яка, маркуючи певні «значення», постає і культурним текстом, адекватна інтепретація якого можлива лише в контексті розгляду всієї знаково-символічної сітки соціокультурного виміру простору суспільства. Так, соціокультурний простір постає площиною функціонування міфів як ідеологем та міфологем, спрямованих на маніпуляцію соціальними об'єктами з метою структурації простору у відповідності з інтересами владних кіл суспільства. Підхід постмодерністів до явища маніпулювання масовою свідомістю отримав назву «інструменталістського» підходу, оскільки в його межах будь який фактор певної культурної належності розглядається як інструмент для маніпуляції. Таким чином, «вибудоване всіма попередніми епохами і символічно зафіксоване в найрізноманітнішому об'єктивованому вигляді, соціальне ділення простору не зникає. Немов трафарет, воно нашаровується одне над одним, поступово перетворюючи простір суспільства в мозаїку, якою ми іменуємо і сам постмодерн. Та й чи не тому виникла сама ця метафора мозаїчної культури, що сьогодні в моді всі часи і епохи одночасно, і вони проявляються одна крізь іншу» [5, с. 77].

Так і вітчизняна дослідниця суспільного простору Л.В. Малес, аналізуючи сучасні тенденції, вказує на все зростаючу роль знаково-символічного маркування, зазначаючи, що вслід «за вирівнюванням за зовнішніми характеристиками на перший план виступає власне соціокультурна диференціація» [5]. «Трансформаційні процеси, що визначають сучасний стан нашого суспільства, зумовлені світовим контекстом глобалізації, тож зазнають тих же структурних зрушень, накладаючи їх на національну основу. Так, на зміну детермінації соціальної структури економічним та політичним капіталом, сьогодні все більшу роль починає відігравати символічний капітал, що знімає в собі прояви всіх попередніх і об'єктивується як у знаковому, так і у фізичному просторі суспільства. Ці характеристики символізації значущого (у соціальному просторі) та значущої символізації (у просторі суспільства) особливо добре вписуються в постмодерний погляд на суспільство» [5, с. 79].

Отже, можна стверджувати, що на сучасному розвитку просторової організації суспільства саме соціокультурна детермінація структуризації суспільного простору набуває актуальності, що вимагає концептуального опрацювання останньої, перш за все, в ракурсі розведення понять соціокультурного і власне соціального вимірів простору суспільства.

Підсумовуючи ж наш короткий історико-соціологічний аналіз просторової організації суспільства, підкреслимо, що самі соціокультурні реалії постмодерної доби, актуалізуючи значення культурних факторів, заохочують і дослідження суспільного простору як, перш за все, простору соціокультурного. Безумовно, така акцентуація стосується і простору Інтернет як найдекватнішого ретранслятора культурних диспозицій.

Розберемось же, що являє собою простір як такий. Так, коли ми говоримо про простір, ми маємо на увазі певні характерологічні риси цього явища, а саме:

1) специфіка конкретного простору залежить від специфіки об'єктів, які розташовані в його межах;

2) в межах простору об'єкти, які його складають, певним чином співвідносяться між собою;

3) будь-який простір, який розглядається не абстрактно, а змістовно-предметно, є внутрішньо ієрархізованим;

4) будь-який простір є обмеженням (іншими словами, простір не охоплює все мислиме і немислиме, а є тим, за межами чого існують інші простори);

5) простір припускає наявність власного «центру», своєрідної «точки відліку», відносно якої визначаються «координати» об'єктів у даному просторі;

6) володіння певним простором вимагає певних відносин із тим, що перебуває за його межами.

Саме так визначається поняття простору як фізичного явища, в якому нам, у зв'язку з подальшою спробою аналізу соціокультурного виміру простору, слід підкреслити ті характерологічні риси цього явища, які найперше поставатимуть об'єктом нашої уваги. Мова йде про :

1) наявність центру в просторі (як і в будь-якому його вимірі);

2) центрообумовлену структуру об'єктів (як їх розташування в певну, задану «центром» конфігурацію);

3) наявність кордонів простору.

Ці ознаки стосуються феномену простору, на якому б рівні буттєвої реальності і в якому б ракурсі він не розглядався, чи то мова йде про індивідуальний, фізичний, життєвий, суспільний, соціальний, соціокультурний або духовний простір тощо.

Говорячи ж власне про суспільний простір, звернемось до просторової моделі суспільства Пітирима Сорокіна. Так, визначаючи суспільний простір як «деякий всесвіт, який складається з народонаселення Землі» [2], він вказує всі необхідні структурні елементи його організації:

1) соціальне положення, яке задається через сукупність зв'язків індивіда з усіма групами населення та всередині кожної з них;

2) механізми вертикальної та горизонтальної мобільності як динамічний аспект даної моделі соціуму;

3) систему соціальних координат, що утворюється всіма цими зв'язками, соціальними місцями та групами;

4) п-нну кількість підпросторів чи площин соціального простору відповідно до кожної основи стратифікації (вслід за Вебером він описує політичний, економічний та професійний стратифікаційні зрізи).

Ця схема лягла в основу пізніших концепцій суспільства постструктуралістів.

У викладі соціальної стратифікації П. Сорокін поняття географічного (як геометричного) простору використовує лише для порівняння із соціальним простором, вказуючи, що ця аналогія служить засобом пояснення складної організації суспільства. Подібною є тільки форма – необхідність задання координат для визначення місцезнаходження людини у соціальній структурі. Відмінності між ними криються в змістовному значенні: близькість чи віддаленість об'єктів у географічному просторі нічого може не говорити про їх спорідненість за соціальними ознаками, як це ми заклали в соціальний простір. Те ж стосується і похідних від цих двох понять: геометрична та соціальна дистанція, сходження з одного положення в інше в соціальному просторі тощо [7].

Так, ще в концепції П. Сорокіна ми зустрічаємо думку про наявність у суспільному просторі підпросторів як його різних площин, або вимірів. У цьому контексті у масштабі суспільного простору простір Інтернет-мережі цілком логічно постає виміром.

Так, за думкою французького соціолога П. Бурдьє, «соціальний світ можна зобразити у формі багатовимірного простору, який побудований за принципами диференціації та розподілу, що формуються під впливом сукупності діючих у цьому універсумі особливих властивостей, тобто таких властивостей, які здатні надавати їх володарю силу та владу в цьому універсумі. Агенти та групи агентів, таким чином, визначаються за їх відносними позиціями в цьому просторі. Кожен із них виявляється розміщеним у позиції та класи, що визначаються по відношенню до сусідніх позицій (тобто у певній частині даного простору), і не можна реально займати дві протилеж-

ні частини в просторі, навіть якщо це можливо мисленнєво» [4, с. 56]. Можна додати, що подібна диспозиція характерна і для простору глобальної мережі, яка віддзеркалює соціальний простір, нашаровуючи над ним полістилізмом культурних означень.

Так, соціальний простір, за думкою вченого, постає «мислимою і багатовимірною абстракцією, утвореною нескінченною кількістю соціальних інститутів (що тотожно бурдьєвському терміну «функціональних полів») і статусно-рольових позицій соціальних груп та кіл, зумовлених багатовимірною стратифікацією», які «нескінченно продукують нові групові солідарності і знаходяться в постійному пошуку стану рівноваги».

Говорячи про динаміку простору, Бурдьє вводить замість звичайного «соціального суб'єкта» поняття агента, що робить позицію в просторі незалежною від конкретного індивіда. Поняття «агент» відбиває в першу чергу таку властивість індивіда, як активність, здатність діяти, бути носієм практик певного типу і здійснювати стратегії, спрямовані на збереження або зміну своєї позиції в соціальному просторі. «Дійсним об'єктом соціальної науки виявляються не індивіди... але це не означає, що індивіди – це просто «ілюзія», що вони не існують: вони існують як агенти – не як біологічні індивідуальності, а як актори або суб'єкти, котрі соціально конститутовані як активні і діючі» [4, с. 107]. У цьому сенсі користувач мережі постає також таким агентом, якій не тільки споживає, але і, споживаючи, реагує і само презентується, створює, в термінології Гі Дебора, низку власних спектаклів.

Кожен агент займає в просторі певну позицію і з огляду на свою позицію будує такі відносини з іншими агентами простору, які також зумовлюються їх позиціями. Ці взаємообумовлені стосунки між агентами простору Бурдьє називає «практиками». Отже, можна сказати, що з одного боку, сукупність позицій соціального простору конститується практиками, але з іншого, – практики є те, що знаходиться між агентами. Простір практик, таким чином, так само об'єктивний, як і простір агентів. Соціальний простір ніби поєднує ці два простори – агентів і практик – в їх постійній та активній взаємодії» [5, с. 78]. Це положення також вірне для простору Інтернет, і саме в ньому, до речі, означається емпірично швидко і яскраво. Адже це відтворюється і практиками взаємодії, такими як спілкування в мережі, обмін інформацією, реагування на події шляхом надання балів і т.д.

Сукупність відносин між соціальними позиціями формує «соціальне поле» – ще одне центральне поняття концепції Бурдьє: «В аналітичних термінах поле може бути визначено як мережа або конфігурація об'єктивних зв'яз-

ків між позиціями» [4, с. 97]. Таким чином, «у той час як соціальний простір у вертикальному вимірі репрезентує стан боротьби статусів і престижі різноманітних професійних груп, у горизонтальному вимірі він відображає розподіл на специфічні соціальні поля» [5, с. 77]. Під полем у контексті Інтернет-простору ми можемо розуміти і конкретну соціальну мережу, її диспозицію з іншими мережами і основними порталами і ведучими сайтами.

Соціальний простір у концепції французького соціолога подано як різноманіття «полів», і агент може одночасно займати позиції в декількох із них. «У соціальному світі існує різноманіття напівавтономних полів (наприклад, економічне, релігійне, мистецьке тощо), всі вони мають свою специфічну логіку і виробляють в акторів віру в речі, які знаходяться в межах цього поля. Але серед різних типів полів є одне, що виступає найбільш важливим – поле влади, або поле політики, оскільки, генеруючи ієрархію відносин влади, воно постачає владні структури всім іншим полям» [5, с. 77]. Усе сказане, вочевидь, може бути віднесено і до інтернет-мережі, її різновекторності, полістилічності.

«Розгляд як специфічних, так і інваріантних якостей поля, виявлених завдяки проведенню багато чисельних емпіричних досліджень, дав змогу П. Бурдьє сформулювати загальну теорію поля. Основні положення даної теорії стверджують, що найбільш загальними, властивими всім полям характеристиками є відносини конкуренції, монополії, існування попиту і пропозиції. Ці обставини відкривають можливість говорити про поле як певного роду ринку» [5, с. 76].

Так, П. Бурдьє кожне «функціональне поле» в соціальному просторі розглядає за розташуванням в ньому агентів, позиції, яких визначаються і сукупністю інкорпоративного (престиж, влада, власність) та символічного капіталів (репутація, авторитет) кожного з агентів. Причому символічний капітал розглядається як такий, що дає владу конструювати та нав'язувати бачення соціального простору, задає уявлення про легітимний поділ суспільства на соціальні групи» [6]. Це значення притаманне саме інтернет-простору, якій конструює не скільки статусні диспозиції, скільки культурні і неформальні.

Так, дослідник зводить в єдиний соціальний простір престиж, владу та власність як показники багатовимірної стратифікації, які визначають феномен капіталу агенту. Капітал же в сукупності з габітусом утворює систему практик, які заповнюють простір між агентами у функціональному полі. Так, соціальний простір, будучи структурованим у двох напрямках – загальний обсяг капіталів та їх співвідношення – є динамічним, мобільним

(вертикальна та горизонтальна мобільність) простором, задає параметри фізичному, життєвому, поселенському вимірам простору, відображаючись у них знаково-символічним маркуванням та ієрархічним місцерозташуванням матеріально-конкретних об'єктів, фактом їх статусної інтерпритації як уречевлених (матеріальних) артефактів суспільного життя.

У цьому сенсі якщо соціальний вимір простору відображає у своїх конструктах класово-становий поділ суспільства і статусно-рольову систему як явища багатовимірної стратифікації в сукупності соціальних інститутів та інституцій суспільства (як функціональних полів), які відтворюють динаміку виміру практиками їх соціальних агентів, індивідів і соціальних груп, як власників певних капіталів, то Інтернет простір конструює нову макрокультурну реальність.

Розгляд концепції соціального простору П. Бурдьє виявляється безперечно доцільним і з позиції предмету нашого наукового аналізу. Так, досить цікавим для нас є обґрунтування феномену символічного капіталу, пов'язаного з процесами легітимізації влади та актуалізуючого явища суспільного міфотворення. Доцільним є залучення і категорії локусу як ніші тих чи інших об'єктів простору. Об'єкти ж простору – функціональні поля, і це теж виявляється корисним для нашого теоретизування, що, за думкою вченого, вони не є однорідними, тобто різняться за розмірами в просторі та значимістю (як кількістю та якістю нагромадженого символічного капіталу) для суспільства. Саме та сфера, яка локалізує в собі найбільший символічний капітал і є центральною для простору, задаючи параметри його динаміки. Важливим для розуміння динаміки простору видається і поняття практик процесів, актів взаємодії агентів. І хоча теорія соціального простору П. Бурдьє буде залучатися нами для аналізу просторової проблематики далеко не в повному обсязі (так ми залишаємо поза увагою поняття габітусу (структуруючої структури) інкорпоративного капіталу, обходимо увагою поняття соціальної позиції і практик як механізми динаміки і структурації простору і т. інше.), означений категоріальний апарат, задаючий параметри онтологічної картини як простору Інтернету, безперечно, є актуальними.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що в кордонах тотальної трансформації модерністської парадигми в постмодерністську суттєвих змін зазнає і соціальний простір

суспільства з його економічною детермінацією і стратифікацією, все більше акцентуючи первинну роль культурного фактора і ставлячи питання щодо об'єктивності феномену соціальної стратифікації як такої, про що ми вже зазначали вище [8]. Не намагаючись розв'язати це питання, ми лише підкреслюємо певну наукову тенденцію, яка, актуалізуючи предмет нашого дослідження, доводить необхідність розведення понять соціокультурного і соціального вимірів простору і дозволяє позиціонувати Інтернет-простір як повноцінну частку, підпростір соціокультурного виміру. Визначивши місце Інтернет-простору в просторі суспільному і проаналізувавши його специфіку, характерну для простору як такого (центр, периферія, кордони і т.д), в подальшому ми можемо сміливо переходити до аналізу його структури як диспозиції основних об'єктів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ващекин Н.П. Информатизация общества и устойчивое развитие / Н.П. Ващекин. – М., 2000. – 267 с.
2. Горбунко Я.О. Інтернет у сучасних наукових комунікаціях людей [Електронний ресурс] / Я.О. Горбунко. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Soc_dos/2008_7/gorbunko.pdf (22 квітня 2010 р.). – Назва з екрана.
3. Кастельс Мануель. Інтернет ґалактика. Міркування щодо інтернету, бізнесу і суспільства / Мануель Кастельс. – Київ : Ваклер, 2007. – 304 с.
4. Коритнікова Н.В. Інтернет-представництво як комунікативний ресурс державного управління [Текст] : дис. к. соц. н. : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Н.В. Коритнікова. – Х., 2008. – 193 с.
5. Кострубіцька А.В. Особливості державного регулювання діяльності Інтернет-засобів масової комунікації у Європейському Союзі / А.В. Кострубіцька // Інвестиції: практика та досвід: Державне управління. – № 16/2016. – С. 75–79.
6. Краснокутська Ю. Internet як засіб комунікації: Теоретикометодологічний аналіз / Ю. Краснокутська // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2005. – Вип. 7. – С. 309–313 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/ukrpolituk/1/41.pdf>
7. Рябічев В.Л. Сучасний стан розвитку мережевих ЗМІ: європейський досвід та українська практика [Електронний ресурс] / В.Л. Рябічев, Ю.М. Нестеряк, Н.О. Іллюк // Інформаційне суспільство. – 2013. – Вип. 17. – С. 5–9. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/is_2013_17_3.
8. Соловьев А. Коммуникация и культура: противоречия поля политики / А. Соловьев // Плис. – 2002. – № 5. – С. 6–17.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

ORGANIZATIONAL BASES FOR FORMING PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE SOCIAL WORKERS

У статті розкрито організаційні й методичні засади формування професійної компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки. Конкретизовано теоретичні уявлення щодо структури професійної компетентності особистості соціального працівника, охарактеризовано її складники. Вказується на те, що у процесі підготовки майбутнього соціального працівника важливим є особистісне спрямування навчально-пізнавального процесу, орієнтування його на розвиток професійної компетентності, забезпечення умов для поглиблення мотивації навчальної діяльності студентів, розвитку їх відповідальності за результати навчання. Підкреслюється, що професійну компетентність майбутніх соціальних працівників можна розглядати як інтегративну, комплексну характеристику, що поєднує сукупність знань, умінь, навичок, цінностей, настанов та особистісних характеристик спеціаліста, керуючись якими, він визначає цілі своєї професійної діяльності і здатний виконувати соціально-професійні обов'язки.

Ключові слова: майбутній фахівець, особистість, навчальний процес, постійне професійне зростання, професійна компетентність, професійна підготовка, розвиток, соціальна робота, соціальний працівник.

В статье раскрыты теоретические и методические основы формирования профессиональной компетентности будущих социальных работников в процессе профессиональной подготовки. Конкретизированы теоретические представления о структуре профессиональной компетентности личности социального работника, охарактеризованы ее составляющие. Указывается на то, что в процессе подготовки будущего социального работника важным является личностное направление учебно-познавательного процесса, ориентация его на развитие профессиональной компетентности, обеспечение условий для углубления мотивации учебной деятельности студентов, развития их ответственности за результаты обучения. Подчеркивается, что профессиональную компетентность будущих социальных работников можно рассматривать как интегральную, комплексную характеристику, объединяющую совокупность знаний, умений, навыков,

ценностей, установок и личностных характеристик специалиста, руководствуясь которыми, он определяет цели своей профессиональной деятельности и способен выполнять социально-профессиональные обязанности.

Ключевые слова: будущий специалист, личность, педагогический процесс, постоянный профессиональный рост, профессиональная компетентность, профессиональная подготовка, развитие, социальная работа, социальный работник.

The paper deals with the theoretical and methodological bases of formation of professional competence of future social workers in the process of professional training. Specific theoretical knowledge about the structure of professional competence of the individual social worker, is characterized by its components. Specifies that, in preparation of future social worker is important personal the direction of the learning process, focus on the development of professional competence, to provide conditions for the deepening of motivation of educational activity of students, developing their interest and responsibility for learning outcomes. The competent person is also the personality that is aware of and reflect their own values, compares, evaluates themselves, projecting their future. Therefore, knowledge, skills, ways of working is a material for the formation of personality, and knowledge are defined not only as a certain amount of information, but as a representation of the world that is superimposed on its own socio-cultural, spiritual experience of the individual. The problem of the formation professional competence of future social workers appears as a main objective the training of qualified workers to meet the requirements of modernity – specialists who are able to work effectively in the specialty, ready for continuous professional growth. Professional competence of future social workers can be considered as an integrated, comprehensive response, uniting the body of knowledge, skills, values, attitudes, and personal characteristics of the specialist, following which, he defines the purpose of his professional activities and able to perform professional duties.

Key words: future specialist, personality, pedagogical process, continuous professional growth, professional competence, training, development, social work, social worker.

УДК 316.442:316.752

Доманчук Д.С.

фахівець соціально-психологічної служби
Херсонський державний університет

Освіта на сучасному етапі реформ і суттєвих трансформацій повинна сприяти формуванню самостійного мислення, розвитку професійної компетентності, докорінному поліпшенню фахової підготовки спеціалістів, здатних працювати в умовах ринкової економіки. Такі вимоги передбачають новий підхід до визначення змісту професійної освіти, до організації навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Як зазначено в Національній доктрині розвитку України в XXI столітті, головним завданням, поставленим перед вищими навчальними закладами, є формування особистості як професіонала, людини високої культури, кваліфікованого спеціаліста, здатного до творчої праці, професійного розвитку, мобільності в освоєнні та впровадженні новітніх наукомістких технологій [6]. У Законі України «Про освіту» наголошується, що її основною метою

є формування всебічно розвиненої людини як вищої цінності суспільства [2].

Як відомо, розвиток професійної діяльності певною мірою визначає стратегію розвитку особистості. В контексті особистісної орієнтації виступає особистість як активний суб'єкт життєдіяльності, компетентна особа, здатна реалізувати свої потенційні можливості, жити повноцінним життям, самостійно діяти, здійснювати власний вибір, приймати незалежні рішення та відповідати за їх наслідки.

Загальною метою професійної підготовки фахівців є здобуття студентами необхідних для майбутньої діяльності компетенцій. У словниках поняття, «компетенція» в основному зводиться до таких визначень: 1) коло повноважень, коло питань, в яких людина добре поінформована, володіє знаннями і досвідом в тій чи іншій сфері; 2) знання та досвід; 3) характеристика особистості, що володіє знаннями, які дозволяють розмірковувати авторитетно про що-небудь; 4) наперед задана вимога до освітньої підготовки (стандарт), потенційна можливість, елемент компетентності.

Вивченню різних аспектів проблеми формування професійної компетентності спеціалістів займалися такі вчені, як В. Адольф, Н. Бордовська, І. Зязюн, А. Маркова, Н. Нічкало, А. Реан, О. Шиян (професійна компетентність як компонент професіоналізму); В. Каліта, Е. Нікітіна, В. Стрельников (компетентність як рівень кваліфікації спеціаліста); Б. Гершунський, Л. Кандилович, А. Ліненко (особистісні характеристики готовності до професійної діяльності); Ю. Бабанський, В. Безпалько, А. Вербицький, О. Дубасенюк, В. Піщулін (розвиток професійно важливих якостей); Е. Зеер, Є. Климов, Н. Тализіна, А. Присяжна (ключові компетенції спеціалістів); Т. Браже, В. Кубинський (розвиток професійної компетентності).

Змістові характеристики процесу підготовки соціальних працівників знайшли своє відображення у наукових працях Б. Гершунського, В. Ледньова, І. Якиманської та ін.

Загальні теоретичні положення компетентнісного підходу в освіті висвітлені в працях М. Амінова, А. Белкіна, Є. Білозерцева, В. Глебова, І. Зимньої, І. Ісаєва, І. Колесникової, О. Лебедева, І. Ломакіної, А. Петрова, А. Хуторського та ін.

Питання професіоналізму присвячені наукові розвідки В. Атаманчука, В. Абрамова, В. Ігнатова, С. Батищева, С. Дубенко, Є. Климова, Н. Кузьміної, А. Маркової, В. Мельниченка, В. Нижник, М. Пряжникова, Р. Рачинського, В. Сластьоніна тощо.

Дослідник А. Вербицький, наголошуючи на тому, що глибокі знання, вміння та навички за обраним фахом є необхідним і головним компонентом професійної підготовки спеці-

ліста, розглядає професійну компетентність через систему усвідомлення знань: «щоб бути теоретично й практично компетентним студентом необхідно зробити подвійний перехід від знань до думки, а від думки – до вчинку, дії, перехід від інформації до її використання опосередковується думкою, що і робить цю інформацію знанням» [1, с. 55].

Наразі набуває актуальності нова одиниця виміру професійної підготовки майбутніх соціальних працівників тому, що знання, вміння та навички вже не можуть повністю продемонструвати рівень якості вищої освіти, її відповідність сучасним соціально-економічним умовам та вимогам підприємств, хоча професійні знання, вміння та навички є ключовими категоріями, важливими складовими поняття «професійна компетентність».

Знання, набуті майбутнім спеціалістом у процесі професійної підготовки, мають особистісну значущість, перетворюються на переконання, стають мотивом його поведінки, знаходячи своє виявлення в практичній діяльності. Компетентний фахівець усвідомлює власні цінності, зіставляє, оцінює себе, проєктує своє майбутнє. Відтак знання, уміння та навички, засоби діяльності є матеріалом для формування особистості, причому знання визначаються не тільки як певний обсяг інформації, а як уявлення про світ, що накладається на власний соціокультурний, духовний досвід особистості.

Щоби сформувати особистісні якості майбутнього соціального працівника, необхідні такі складники: усвідомлення мотивації постійного підвищення рівня професійної компетентності, розкриття своїх творчих здібностей і можливостей, володіння вміннями приймати рішення і нести за них відповідальність, здатність до рефлексії по відношенню до своєї діяльності, вміння регулювати свій емоційний стан і поведінку, відчуття потреби в постійному самовдосконаленні.

У процесі підготовки майбутнього соціального працівника важливим є особистісне спрямування навчально-пізнавального процесу, орієнтування його на розвиток професійної компетентності, забезпечення умов для поглиблення мотивації навчальної діяльності студентів, розвитку їх зацікавленості та відповідальності за результати навчання.

Професійно важливими якостями майбутніх соціальних працівників, на наш погляд, є:

- професійна самостійність як здатність виконувати вимоги, що висувуються спеціальністю;
- високий рівень відповідальності й пунктуальності;
- вміння планувати, виконувати та контролювати власну діяльність;
- ініціативність як ознака соціальної та професійної активності;

- логічність та оперативність мислення як здатність швидко знаходити оптимальне вирішення професійних завдань;
- гнучкість мислення;
- винахідливість у професійній діяльності;
- професійна мобільність, готовність до зміни професійних завдань і ситуацій;
- комунікативність, рефлексія, толерантність;
- самопізнання та самовдосконалення;
- як здатність до найповнішого особистісного самовираження.

Проблема формування професійної компетентності сьогодні привертає все більше уваги дослідників, визріла необхідність у створенні такої моделі навчання, завдяки якій можна було б забезпечити практичну підготовку майбутнього спеціаліста.

Метою процесу професійної підготовки майбутніх фахівців є формування в особистості студента таких світоглядних позицій, установок у відношенні до навчання і професії, активності, самостійності, ініціативності, що забезпечують здатність випускника вузу до соціального життя і професійної діяльності. Навчально-виховний процес є складовою частиною процесу соціалізації студента, де цілеспрямовано формуються вихованість, професійні якості ділової людини, прагнення до підвищення успішності у навчанні, якості особистості майбутнього спеціаліста. Формування професійної компетентності майбутнього фахівця в даних умовах вже неможливе без урахування розвитку його як особистості.

Розглядати формування професійної компетентності майбутніх соціальних працівників необхідно лише з урахуванням принципу єдності свідомості і діяльності: професійна свідомість розглядається нами як теоретична готовність спеціаліста до професійної діяльності, що зумовлює професійну діяльність як практичну готовність спеціаліста до виконання професійних обов'язків. Системне формування професійної свідомості в єдності з оволодінням досвідом професійної діяльності дозволяє людині успішно досягати цілей професійної діяльності.

Професійна самосвідомість є необхідною умовою формування професійної компетентності. Професійна діяльність – завжди свідомо і сумлінно; професійна свідомість – діяльна і інтерсуб'єктивна; професійна спільність зумовлена включенням суб'єктів в спільну колективно-розподільчу діяльність, яка заснована на свідомому позиційному самоусвідомленні кожного.

Для того, щоб ефективно організувати фахову підготовку студентів у період їх вузівського навчання, необхідно передбачити, як студент буде поводити себе в професійній діяльності. Орієнтування навчального закладу на формування відповідного рівня професій-

ної компетентності випускника може сприяти забезпеченню цілісності освітньо-виховного процесу і вищому рівню його якості.

Наразі особливим попитом на ринку праці користуються спеціалісти, які вміють мислити нестандартно, творчо застосовувати знання в непростих виробничих, соціальних ситуаціях. Реалізація цілісної професійної освіти передбачає забезпечення студентів не просто набором конкретно визначених знань, які можуть бути з часом використані у практичній діяльності, а такими знаннями, які утворюють методичну базу для вироблення власних уявлень та позицій, а також постійного самовдосконалення.

Розглядаючи поняття якості вищої освіти, вчені розуміють його як «сукупність якостей особи з вищою освітою, що характеризує її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість і зумовлює здатність задовольняти як особисті духовні та матеріальні потреби, так і потреби суспільства» [4, с. 1016].

Поняття «професійна компетентність» у сучасних дослідженнях тлумачиться як інтегральна характеристика професіоналізму, що поєднує в собі особистісно-діяльнісні структури. Структура та зміст професійної компетентності багато в чому визначаються специфікою професійної діяльності та приналежністю до певних типів професій. Так, наприклад, І. Зимня диференціює поняття «компетентність» і «компетенція» на основі «актуальне – потенційне» і робить висновок про обґрунтованість використання терміна «компетентність» (а не «компетенція») у зв'язку з компетентнісним підходом [5].

Структура компетентності співвідноситься зі структурою діяльності, тобто з компонентами діяльності: діями й операціями. Щоб виконати дію, обравши для цього необхідну операційну основу, людина повинна вміти це зробити. Таким чином, психологічна категорія «дія» співвідноситься з дидактичним поняттям «уміння», що нерозривно пов'язані з іншими елементами змісту освіти: знаннями, навичками, досвідом.

Головною особливістю компетентності як педагогічного явища є те, що компетентність – це не специфічні предметні вміння та навички, абстрактні загальнопредметні мисленнєві чи логічні операції (хоча, звісно, вона ґрунтується на останніх), а конкретні життєві вміння та навички, необхідні людині будь-якої професії, будь-якого віку.

Компетентна людина не лише має необхідні знання, високі моральні якості, але й уміє діяти адекватно у відповідних ситуаціях, застосовуючи ці знання і беручи на себе відповідальність за певну діяльність. Серед завдань, що стоять сьогодні перед професійною підготовкою фахівців є формування у студентів умінь

самостійно опановувати нові знання, розвинути здібності до високого рівня самоконтролю і самооцінки. Компетентність передбачає наявність у людини внутрішньої мотивації до якісного здійснення своєї професійної діяльності, присутність професійних цінностей і ставлення до своєї професії як цінності. Компетентний фахівець здатний виходити за межі предмета своєї професії, він володіє певним творчим потенціалом саморозвитку [8]. Розвиток логічного і творчого мислення, здатності до нестандартного розв'язання проблеми, індивідуального стилю є складниками формування професійної компетентності майбутніх соціальних працівників.

У контексті компетентнісного підходу готовність майбутнього соціального працівника означає здатність розв'язувати проблемні завдання різної складності на основі набутих знань, професійна та соціальна мобільність – готовність до постійної самоосвіти та зміни виду та характеру професійної діяльності, володіння морально-правовими та громадянськими компетенціями, здатність до рефлексії, саморегуляції, аналізу і переоцінки особистого та професійного досвіду, знання національних традицій, історії, культурного спадку, розуміння психологічних, педагогічних, естетичних, релігійних, соціальних, філософських проблем [7, . 44].

Таким чином, провідною методичною засадою формування й розвитку професійної компетентності майбутніх соціальних працівників у вищих навчальних закладах є компетентнісний підхід. Професійна компетентність майбутніх соціальних працівників, на нашу думку, є професійно-особистісною характеристикою відповідності до професійної діяльності. Становлення професійної компетентності має прямий взаємозв'язок із загальним розвитком особистості. Проблема формування професійної компетентності майбут-

ніх соціальних працівників постає як головна мета підготовки кваліфікованих працівників відповідного до вимог сьогодення – спеціалістів, які готові до постійного професійного зростання.

Сьогодні український соціум потребує таких працівників соціальної сфери, які є особистостями з високим рівнем професійної компетентності, загальної культури, з багатством духовних цінностей, які здатні до самореалізації в умовах жорсткої конкуренції у площині ринкових відносин, готові до виконання професійних обов'язків та соціальних ролей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе : контекстный подход / А. А. Вербицкий. – М. : Высш. шк., 1991. – 207 с.
2. Закон України «Про освіту». – К. : ГЕНЕЗА, 1996. – 36 с.
3. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия / И. А. Зимняя. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 40 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком інтер, 2008. – 1040 с.
5. Зимняя И. А. Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? (Теоретико-методологический аспект) // Высшее образование сегодня. – 2006 – № 8. – С. 20–26.
6. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. – К.: Шк. світ, 2001. – 21 с.
7. Панина Г. В. К вопросу о компетенциях и статусе бакалавра // Высшее образование в России. 2009. – № 6. – С. 40–46.
8. Таизова О. С. Компетенции (основные смысловые напряжения) / О. С. Таизова. – Режим доступа: http://gcon.pstu.ac.ru/pedsovet/programm/section=13_8.htm

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАГРОЗ БЕЗПЕЦІ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ, СУСПІЛЬСТВА, ДЕРЖАВИ В МЕЖАХ СОЦІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

CLASSIFICATION OF THREATS TO SAFETY OF PERSONALITY, SOCIETY AND STATE IN THE FRAMEWORK OF A SOCIOLOGICAL APPROACH

У статті здійснена спроба систематизації наявних у науковій літературі класифікацій загроз безпеці життєдіяльності, представлених у роботах Ю. Носкова, В. Василенка, В. Ярочкина, Я. Бузанової, С. Сулашкіна, С. Кордонського, Я. Маргуляна, Л. Крижановського, Л. Михайлова, П. Зикіна, Д. Зеркалова та ін. Представлено авторське бачення процесу вивчення соціальних практик у межах структурно-функціонального підходу задля визначення різновидів загроз із урахуванням рівнів їх локалізації.

Ключові слова: безпека життєдіяльності, загрози, класифікація, статичні та динамічні аспекти безпеки.

В статті реалізована попытка систематизації признаков классификации угроз безопасности жизнедеятельности, представленных в работах Ю. Носкова, В. Василенка, В. Ярочкина, Я. Бузановой, С. Сулашкина, С. Кордонского, Я. Мар-

гуляна, Л. Крыжановского, Л. Михайлова, П. Зыкина, Д. Зеркалова и др. Представлено авторское видение процесса исследования социальных практик в рамках структурно-функционального подхода с целью определения разновидностей угроз с учетом уровней их локализации.

Ключевые слова: безопасность жизнедеятельности, угрозы, классификация, статические и динамические аспекты безопасности.

In the article an attempt of systematization of classification signs of threats to safety of life presented in the works of different researchers. Presents the author's vision of the study process of social practices in the framework of the structural-functional approach to identify forms of threats, taking account of levels of localization.

Key words: safety, threats, classification, static and dynamic aspects of security.

УДК 316.2.74(07)

Калашнікова Л.В.

к.соц.н., доцент кафедри соціології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Постановка проблеми. Безпека життєдіяльності виступає в якості однієї з провідних характеристик й критеріїв функціонування та розвитку соціальних систем. Визначаючи її як складову частину втілення культури безпеки, що передбачає формування мотивації безпечної діяльності, комплексу знань й навичок розпізнавання можливих загроз, вміння реалізовувати дії щодо самозбереження, варто, в першу чергу, говорити про класифікацію загроз безпеці життєдіяльності, саме виходячи з можливості управління ними. Теоретична значимість такого підходу полягає в тому, що він дозволить змістити акцент у бік вивчення проблем співвідношення колективного й індивідуального, агентів і соціальної структури, тим самим аргументуючи переміщення дослідження загроз із периферії предметного поля соціології безпеки життєдіяльності до її центру.

Аналіз останніх досліджень. Поодинокі спроби здійснення класифікації загроз безпеці життєдіяльності представлені в роботах Ю. Носкова [10], П. Зикіна [7], Д. Зеркалова [6], С. Кордонського [8], Я. Маргуляна [9], Л. Михайлова [3], Л. Крижановського [2], К. Фікона [1], А. Глена [5] та ін. Зокрема, В. Василенко [4] пропонує використання біосферно-екологічного підходу до здійснення класифікації загроз безпеці. Натомість В. Ярочкін, Я. Бузанова [12] зосереджують увагу на поведінковому підході. С. Сулашкін [11] у межах системного підходу пропонує як основу класифікації загроз вивчати інтереси особистості, суспільства, країни та можливості їх захисту.

Постановка завдання. Онтологічний статус загроз є остаточно невизначеним. Адже, зазвичай, вони виникають або існують поза межами соціокультурних, економічних, політичних, інформаційних та інших контекстів. Виклик стає загрозою за умови настання деструктивних наслідків. З іншого боку, і наслідки існують не самі по собі, а лише для конкретних суб'єктів та об'єктів, на функціонування та розвиток яких вони мають відобразитися. Наслідки можуть бути диференційовані за типами, соціальними групами, локальними співтовариствами, соціальними інститутами й навіть державами. Після ідентифікації загрози необхідно класифікувати, а потім ранжувати. Наступним кроком у процесі управління загрозами є нейтралізація, задля її здійснення необхідно мобілізувати відповідні ресурси й освоїти таким чином, щоб наслідки загроз були мінімальними. Метою даної статті є здійснення спроби систематизації наявних у науковій літературі класифікацій загроз безпеці життєдіяльності особистості, суспільства, держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку Ю. Носкова, важливою умовою класифікації загроз безпеці життєдіяльності є механізм їх функціонування. Вплив загроз на об'єкт безпеки має визначений характер, що передбачає оцінку статичного й динамічного аспектів. Статичні аспекти передбачають визначення джерел (суб'єктів) та об'єктів загрози, а також засоби впливу перших на других. Натомість динамічні аспекти характеризуються наявністю: мети, яку переслідує суб'єкт загрози, впливаючи на об'єкт; інтенсивніс-

тю та характером впливу суб'єкту на об'єкт; кінцевим результатом та наслідками такого впливу [10].

Розвиваючи теорію ноосфери В. Вернадського, В. Василенко пропонує біосферно-екологічний (ноосферний) підхід до класифікації загроз, у межах якого він розглядає фундаментальні загрози існуванню людської цивілізації (див. рис. 1). Особливістю цього підходу є те, що головним суб'єктом, актором, агентом глобалізації на локальному, регіональному, національному, груповому, особистісному рівні прийняття рішень у моделі стійкого розвитку цивілізації виступає конкретна особистість.

Даний підхід дозволяє визначити саме динамічні аспекти впливу загроз на об'єкти безпеки (рис. 2).

У межах поведінкового підходу концепція безпеки особистості, запропонована В. Ярочкіним, Я. Бузаною, яскраво демонструє наявну сукупність загроз у системі «людина-соціальне середовище». Зазначені чинники носять, у першу чергу, соціально-психологічний характер і проявляються в поведінці людини в різних варіаціях. Вони можуть бути, з одного боку, стійкими й тривалими за часом дії, детермінованими незадоволеністю соціальним становищем, результатами трудової

Рис. 1. Модель стійкого розвитку цивілізації [4, с. 65]

Рис. 2. Концепція безпеки особистості [12, с. 77]

діяльності, байдужістю оточення. З іншого, – ситуативними, що виникають під впливом різного роду непорозумінь у взаємовідносинах. Негативний вплив зазначених чинників може виявлятися через поведінкові відхилення, натомість найпоширенішими наслідками є конфлікти, тривожність, страх, паніка й т. ін. Соціальна практика показує, що людина порушує правила безпечної життєдіяльності через незнання, невміння або небажання дотримуватися вимог безпеки [12, с. 78].

Визначаючи сутність особистості, суспільства і держави як об'єктів та суб'єктів безпеки,

в межах системного підходу С. Сулашкін зосереджує увагу на їх інтересах та можливості захисту, виділяючи сутнісні ознаки, характеристики в якості чинників безпеки (див. рис. 3, 4). Запропонований підхід дозволяє, рухаючись у напрямку від загроз безпеці життєдіяльності особистості до загроз функціонування й розвитку суспільства, країни, окреслити принципи їх структурування для кожного із зазначених соціальних об'єктів, виділяючи саме статичні аспекти впливу загроз на об'єкти безпеки.

Використання структурно-функціонального підходу до вивчення соціальних практик доз-

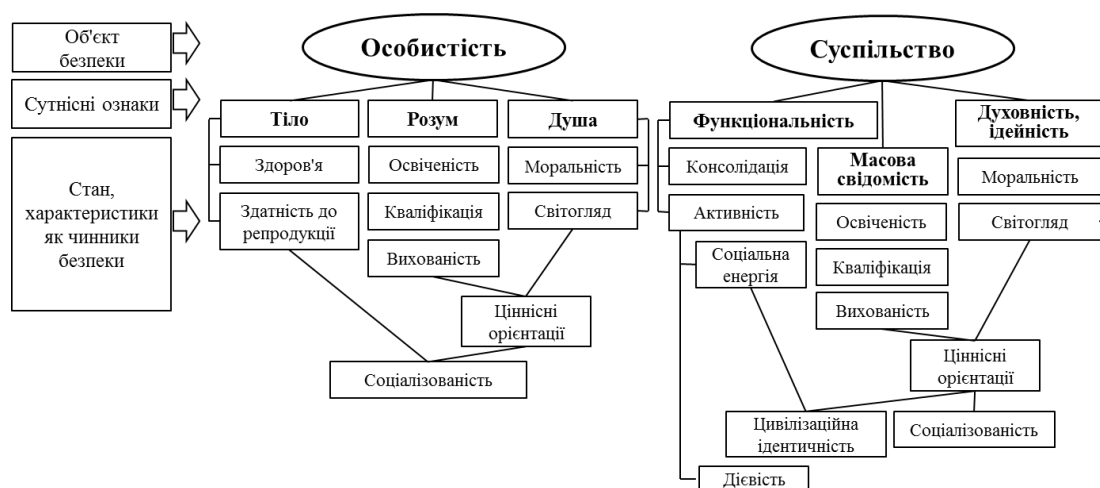

Рис. 3. Сутність особистості та суспільства як об'єктів безпеки [11, с. 18]

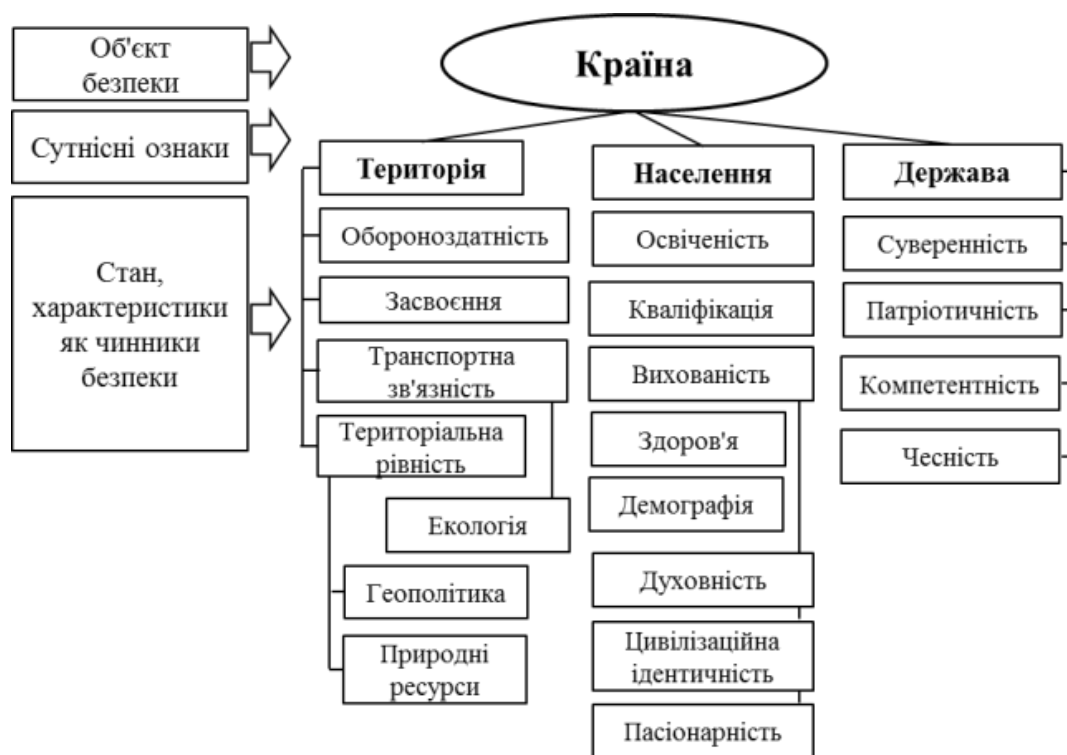

Рис. 4. Сутність країни як об'єкту безпеки [11, с. 19]

волило визначити можливості аналізу процесу забезпечення безпечного функціонування та розвитку особистості, суспільства на вертикальних рівнях з урахуванням локалізації явних/потенційних загроз на кожному з них. Цілком зрозуміло, що зазначені рівні взаємозв'язані один з одним. Коли мова йде про безпеку суспільства, то послідовність представлених чинників слід розглядати знизу – вгору, натомість для вивчення безпеки особистості – навпаки, згори – донизу.

Розглядаючи чинники метарівня, необхідно говорити, з одного боку, про стан оточуючого середовища та його придатність для безпечної життєдіяльності, з іншого, – про необхідність оптимальності використання потенціалу природних ресурсів, кліматичних зон. Можливість реалізації процесів ідентифікації, ранжування та мінімізації загроз на цьому рівні визначають об'єктивні чинники, подолати які на регіональному чи місцевому рівні практично неможливо (рис. 5).

Макрорівень характеризується наявністю суб'єктивних чинників (довіра до соціальних інститутів влади, їх відповідальності за реалізацію політики безпеки суспільства, громадянина, особистості, держави в цілому), якими варто керувати, оптимізуючи та покращуючи діяльність наявної системи безпеки. Мезорівень корелює з мікрорівнем, аналізуючи чинники на цьому рівні, варто говорити про споживання заради діяльності чи діяльність заради споживання. Чим вищим є рівень комфортності, доступності споживання матеріальних і нематеріальних благ, тим вищим повинен бути рівень суспільної й громадянської активності щодо забезпечення безпечного функціонування та розвитку.

Мікрорівень дозволяє схарактеризувати сферу діяльності особистості, що визначається як кліматичними умовами, так й історичними особливостями розвитку соціальних

спільнот, суспільства. Мова йде, в першу чергу, про просторовий розподіл соціально-економічних, політичних, соціокультурних благ і, як наслідок, можливість забезпечення продовольчої, демографічної, соціальної, економічної, екологічної та інших видів безпеки життєдіяльності. Натомість нанорівень відображає культуру безпечної поведінки, рівень розвитку таких компетенцій як сформованість комплексу знань і навичок сучасного розпізнавання можливих загроз безпеці, знання стандартних правил поведінки в екстремальних ситуаціях, вміння реалізовувати дії щодо самозбереження.

С. Кордонський вважає, що конституюваною ознакою класифікації загроз виступають наслідки. У зв'язку із цим список типів загроз може як звужуватися, так і розширюватися залежно від наслідків кожного типу загроз, тобто від відносин між типами загроз [8, с. 9].

Говорячи про класифікацію загроз безпеці, С. Сулашкін, у першу чергу, пропонує поділити загрози за напрямом прояву на зовнішні (традиційні), які виступають у вигляді прямого силового впливу на об'єкти безпеки, та внутрішні (нетрадиційні), що являють собою несилові способи підриву безпечної життєдіяльності [11, с. 21].

Я. Маргулян пропонує конструювати класифікацію загроз за їх джерелом, виділяючи природно-екологічні, техногенно-виробничі та соціальні загрози. Перший із зазначених видів загроз формується й діє під впливом природних і людських чинників. Природні проявляються в геологічних, кліматичних, біологічних та інших стихіях, що виникають незалежно від людської свідомості й волі. Разом із тим природно-екологічні загрози безпосередньо пов'язані з діяльністю людини, яка здійснює негативний вплив і порушує екологічний баланс, що тим самим ускладнює життя та загрожує вимиранням всього людства. Натомість

Рис. 5. Локалізація та взаємозв'язок загроз на вертикальних рівнях забезпечення безпеки життєдіяльності (розроблена автором)

техногенно-виробничі загрози виникають різнопланово. З одного боку, людина створює техніку й технічні системи, що впливають на природу, суспільство і самих себе у відповідності до свідомих або стихійних дій людини. З іншого, – сама техніка стає об'єктом небезпечних впливів природних сил, злочинних дій людини, що призводять до аварій і катастроф. Соціальні загрози є найскладнішим утворенням, оскільки включають у себе дії різноманітних соціальних груп, прикладом таких дій є злочинність, тероризм, екстремізм, націоналізм, згубна економічна політика, порушення прав і свобод громадян, деструктивний інформаційний вплив, зниження рівня культури, освіти тощо [9, с. 23].

Л. Крижановський пропонує ділити загрози на органічні (біологічні чинники, що виключають будь-яку людську діяльність), суборганічні (результат дії неживих природних сил) та суперорганічні (спричинені людським існуванням) [2]. Продовжуючи його міркування щодо класифікації загроз безпеці життєдіяльності, К. Фікон у групі суборганічних загроз виділяє космічні, кліматичні та тектонічні [1]. Натомість А. Глен, розуміючи під насиллям процес здійснення фізичного або психологічного впливу на процес мислення, поведінки і стан людей, пропонує класифікувати суперорганічні загрози за ступенем його присутності. Він виділяє загрози з насиллям (терористичні, нетерористичні) та без нього (загрози, створені людиною безпосередньо або опосередковано) [5].

Л. Михайлов вважає за доцільне класифікувати загрози за такими ознаками:

- 1) ступінь імовірності виникнення (реальні, потенційні);
- 2) спрямування (антропогенні, природні);
- 3) відношення до об'єкту впливу (зовнішні, внутрішні);
- 4) масштаб наслідків (глобальні, міжнародні, державні, регіональні, внутрішньодержавні, локальні, особистісні);
- 5) сфери суспільного життя (військові, політичні, економічні, соціальні, інформаційні, демографічні і т. д.);
- 6) спосіб та форма прояву (заяви, конкретні дії або сукупність обставин, що породжують небезпеку в перспективі й вимагають захисного реагування);
- 7) очікування впливу на об'єкт (раптові, очікувані з меншим або більшим інтервалом затримки) [3, с. 9].

П. Зікін виділяє такі види загроз безпеці життєдіяльності:

1. Відносно джерела загроз:
 - 1) за швидкістю розвитку (швидкоплинні, тривалі);
 - 2) за ступенем нанесення шкоди (значні, середні, незначні).
2. Відносно об'єкта безпеки:

1) за характером сприйняття (загрози, що активно, пасивно й нейтрально сприймаються);

2) за ступенем інформованості (об'єкт повністю чи частково інформований, неінформований);

3) за можливістю мінімізації, нейтралізації (об'єкт здатен повністю чи частково усунути загрозу або не здатен впоратися з нею);

4) за рівнем загрози для об'єкта (реальна, формальна, абстрактна);

5) за ступенем вивченості (відомі, невідомі);

6) за структурою організації (прості, складні);

7) за кількістю об'єктів, на які спрямована дія джерел небезпек і загроз (одноцільова, багатоцільова) [7].

Д. Зеркалов визначає можливим класифікувати загрози за такими ознаками:

1) за джерелом походження (природні, техногенні, антропогенні, екологічні, соціальні, біологічні);

2) за часом виявлення негативних наслідків (імпульсивні, кумулятивні);

3) за наслідками, що спричинили (втома, зниження працездатності, захворювання, травми, аварії, смерть та ін.);

4) за нанесеними збитками (соціальні, технічні, екологічні, економічні);

5) за структурою (прості та похідні, що продовжуються взаємодією простих) [6, с. 16].

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи, зазначимо, що в науковій літературі існує кілька різних підходів до класифікації загроз безпеці життєдіяльності, але більшість із них відображають лише певний з її аспектів. Вважаємо за потрібне запропонувати зведену схему класифікації загроз, яка має відповідати полісемантичному характеру безпеки життєдіяльності як соціальному феномену. Подана дендрограма (див. рис. 6) дозволить розширити можливості статистичної оцінки основних індикаторів безпеки. Підвищення рівня інформаційно-аналітичного забезпечення, у свою чергу, сприятиме ефективності прийняття управлінських рішень щодо мінімізації наявних загроз.

Люди з їх тривогами, занепокоєннями, страхами, що виникають через наявні загрози їх життю, здоров'ю, соціальному статусу з боку природних, техногенних, соціальних агентів, являють собою особливий дослідницький інтерес. Адже для нейтралізації кожної із зазначених видів загроз мають створюватися відповідні структурні складові частини системи забезпечення безпеки життєдіяльності. Фактично саму структуру держави можна розглядати як об'єктивацію практичних уявлень про загрози, організаційне оформлення результатів їх прикладної класифікації. Так, існування природних загроз у структурі державного апарату відображено наявністю спеціалізованих ві-

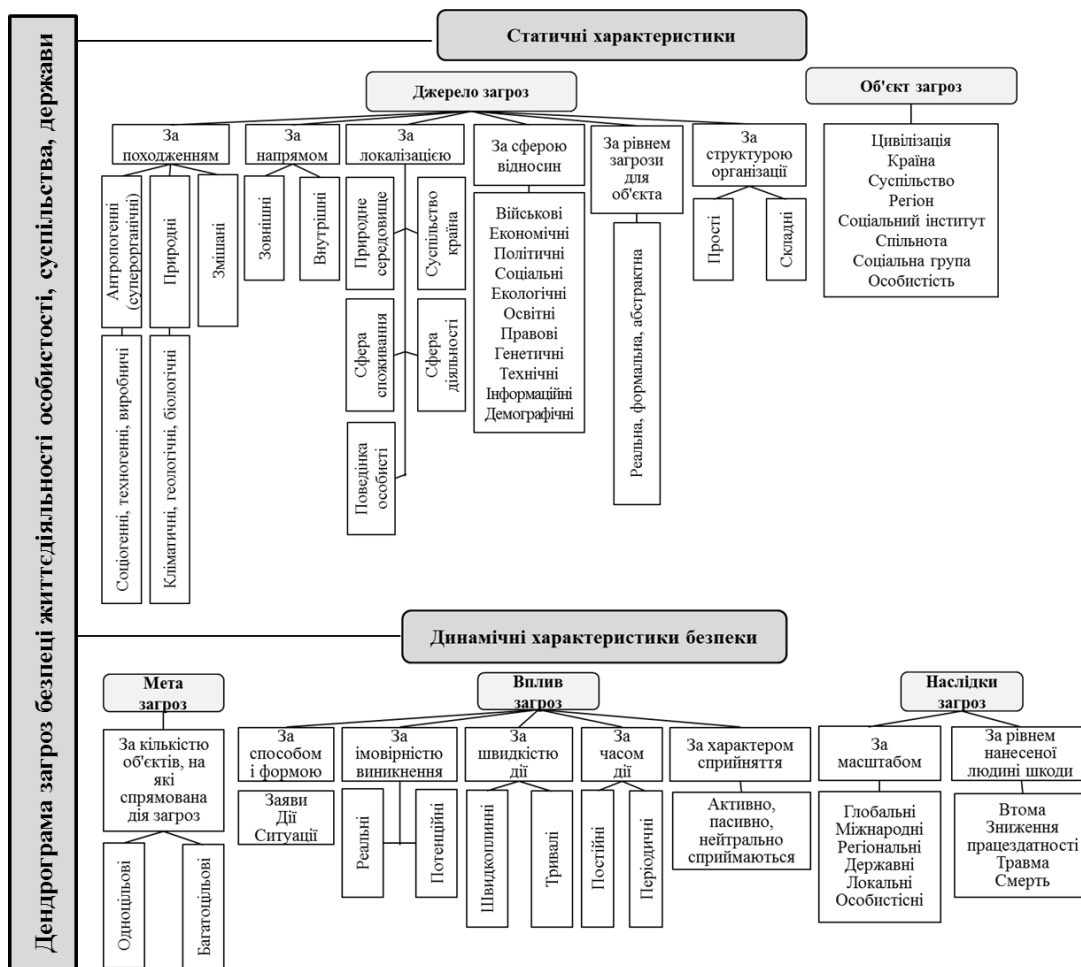

Рис. 6. Дендрограма загроз безпеці життєдіяльності

домств – міністерств й служб, що повинні нейтралізувати їх наслідки. З плином часу характер та інтенсивність загроз змінюються, старі зникають, з'являються нові. Зважаючи на те, що структура державного реагування на наслідки загроз склалася історично й не завжди відповідає запитам часу, реакції органів влади на актуальні загрози іноді неадекватні. Більш того, служби, створені для нейтралізації визначених типів загроз, без їх належного реформування нездатні реагувати на появу нових або похідних від старих загроз [8, с. 2] (рис. 6).

З іншого боку, традиційний апарат дослідження загроз безпеці життєдіяльності використовує переважно методи кількісного аналізу, що констатують факт наявності конкретних загроз, не визначаючи характеру реальних взаємозв'язків структурних складових як всередині самих об'єктів безпеки, так й їх взаємодії із зовнішнім середовищем. У зв'язку із цим варто говорити про важливість оптимізації методики соціологічного моніторингу загроз за рахунок формалізації опису предметної області системи безпеки життєдіяльності,

а також про необхідність нового трактування інтегрального індексу безпеки життєдіяльності особистості, який об'єднував би суб'єктивну та об'єктивну оцінки загроз, що дозволить забезпечити своєчасність виявлення проблемних ситуацій й удосконалити механізми управління ними.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ficoń K., Inżynieria zarządzania kryzysowego. Podejście systemowe. – Warszawa: BEL Studio, 2007. – 501 p.
2. Krzyżanowski L. O podstawach kierowania organizacjami inaczej. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999 – P. 4–12.
3. Безопасность жизнедеятельности : учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / [Л.А. Михайлов, В.М. Губанов, В.П. Соломин и др.]; под ред. Л.А. Михайлова. – 4-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2012. – 272 с.
4. Василенко В.Н. Ноосферные критерии безопасности граждан России, человечества в биосфере регионов земли / В.Н. Василенко // Философия и общество. – 2012. – № 4. – С. 61–89.

5. Глен А. Основные вызовы и угрозы национальной безопасности: польская перспектива / А. Глен // *The Quarterly Journal*. – 2012. – Vol. 11. – № 3. – С. 61–74 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://procon.bg/system/files/11.3.04_rus_glen.pdf.

6. Зеркалов Д.В. Безпека життєдіяльності / Д.В. Зеркалов. – К. : Основа, 2011. – 526 с.

7. Зыкин П.В. Концептуальный подход к теории безопасности жизнедеятельности / П.В. Зыкин [Электронный ресурс] – Режим доступа : www.festival.1september.ru/articles/311539.

8. Кордонський С. Класифікація і ранжирование угроз / С. Кордонський // *Отечественные записки*. – 2013. – № 2(53) [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.strana-oz.ru/2013/2/klassifikaciya-i-ranzhirovanie-ugroz>.

9. Маргулян Я. Социальные опасности и угрозы личности, обществу и государству: источники и при-

чины / Я. Маргулян // *Вестник Ереванского университета*. Серия: Общественные науки. Социология. Экономика. – 2012. – № 136.5. – С. 20–28. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ysu.am/files/03Y_Margulyan.pdf.

10. Носков Ю.Г. Опасность и безопасность с позиции деятельностного подхода / Ю.Г. Носков // *Безопасность*. – 1999. – № 1. – С. 170–179.

11. Сулашкин С. Категория «безопасность»: от категориального смысла до государственного управления / Национальная безопасность: научное и государственное управленческое содержание: материалы Всеросс. науч. конф., 4 дек. 2009 г., Москва / Центр пробл. анал. и гос.-упр. проект. / Под ред. С.С. Сулашкина и др. – М. : Научный эксперт, 2010. – С. 10–38.

12. Ярочкин В.И., Бузанова Я.В. Теория безопасности / В.И. Ярочкин. – М. : Академический Проект: Фонд «Мир», 2005. – 176 с.

КОНСТРУЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ЧЕРЕЗ МЕТОДИ ДРАМИ ТА ГРИ

SOCIAL PROBLEMS DESIGNING BY MEANS OF DRAMA AND GAME METHODS

Стаття присвячена соціологічному вивченню соціальних проблем. Автором подано термін «соціальна проблема»; окреслено її стадії. В основі теоретичного підґрунтя статті – конструктивістські теорії інтерпретації соціальних проблем. Для дослідження особливостей їхнього конструювання запропоновано застосовувати методи гри і драматизації, які дозволяють здійснити діагностику соціальної оцінки проблеми через досвід особистості та визначити її інтерпретацію.

Ключові слова: соціальні проблеми, конструювання, драматизація, форум-театр.

Статья посвящена социологическому изучению социальных проблем. Автором представлены термин «социальная проблема»; очерчены ее стадии. В основе теоретического основания статьи – конструктивистские теории интерпретации социальных проблем. Для исследования особенностей их конструирования предложено использовать методы игры и драматизации, которые позволяют осуществить диагностику социальной оценки проблемы через опыт личности и определить ее интерпретацию.

их конструирования предложено использовать методы игры и драматизации, которые позволяют осуществить диагностику социальной оценки проблемы через опыт личности и определить ее интерпретацию.

Ключевые слова: социальные проблемы, конструирование, драматизация, форум-театр.

The article considers sociological studies on social problems. The author represents the term of "social problem"; and determines stages of it. The article is theoretically based on constructivist theories of social problems interpretation. The author suggests using game and drama methods to investigate peculiarities of social problems designing for these methods allow diagnose social evaluation of a problem and determine its interpretation through the personality's experience.

Key words: social problem, design, dramatization, forum-theater.

УДК 303.022

Криницька І.П.

к.соц.н., доцент кафедри загальної та соціальної педагогіки
ВНЗ «Український католицький
університет»

Постановка проблеми. Сучасне суспільство характеризується високим ступенем соціальних змін, кризових явищ, що спричинює актуалізацію соціальних проблем різного характеру. Сьогодні продукується більше соціальних проблем, ніж їх рішень [12, с. 138]. В Україні маємо декілька векторів соціальних проблем, серед яких – війна, безробіття, поява нових соціальних верств суспільства, злочинність, тотальна недовіра до влади тощо, які мають однакове підґрунтя виникнення і сприяють зростанню кількості населення, що перебуває в складних життєвих обставинах.

Для прикладу, за даними Міністерства соціальної політики, станом на кінець лютого 2016 року в Україні нараховувалося 1 735 000 внутрішньо переміщених осіб [1, с. 9]. Зараз це число зросло до близько 2 млн. Ці особи проходять соціальну адаптацію до нових умов життя і часто зустрічаються із сукупністю труднощів. Окрім цієї категорії, необхідно виокремити військових та їхні родини, безробітних і зuboжілих громадян та ін., які переживають стійкий травматичний стан. Тому сьогодні необхідно розширити спектр методів дослідження соціальних проблем із метою надання комплексної допомоги цільовим групам і пошуку ефективних шляхів подолання цих явищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз і дослідження соціальних проблем займають вагомий нішу в наукових розробках вчених. Соціальні проблеми досліджували Г. Блумер (стадії виникнення соціальних проблем), Р. Фуллер та Р. Маєйрс (суб'єктивна сторона проблематизації) та ін. Щодо теорій соціального конструювання, то вони розроблені у вченнях Т. Лукмана і П. Бергера (конструювання соціальної реальності), М. Спек-

тора, Дж. Кітсьюза (конструювання соціальних проблем), Т. Юкимової (соціальне конструювання реальності) та ін. У цій статті ці концепції не будуть розглядатися детально, але під час аналізу соціальних проблем будемо спиратися на твердження про те, що наша реальність і соціальні проблеми в тому числі є соціально конструйованими.

Постановка завдання. Слід наголосити, що, незважаючи на низку вказаних теорій, у сучасних наукових розробках вчених є брак знання про соціальні проблеми, а саме методи їх діагностики і конструювання з використанням комплексу інтерактивних методів дослідження, які б вивели інтерпретацію соціальної проблеми на більш глибокий рівень. Аналіз теорій конструювання соціальних проблем може допомогти визначитися із статусом соціальної проблеми [3], водночас метою цієї статті є аналіз соціальних проблем крізь призму неформальних теорій та інтерактивних методів дослідження.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтовно теорії соціальних проблем та їх конструювання представлені в соціології. Термін «проблема» в цій галузі часто використовується лише у своєму ґносеологічному значенні, тобто як показник теми, напряму наукового дослідження. Однозначної дефініції поняття соціальної проблеми в соціології немає. Жодна теорія не дає відповіді на запитання, чому деякі ситуації в певних обставинах розглядаються як проблеми, в той час як інші – ні [12, с. 138]. Водночас конкретизація проблеми характеризується через дослідження соціальних протиріч, що зумовлюють виникнення проблемних ситуацій; оцінку їх сприйняття суспільною свідомістю та готовність суспільства до вирішення назрілих протиріч; типологізацію проблем і

визначення відповідних форм та методів соціального впливу [4, с. 76].

З точки зору соціології соціальних проблем поняття «соціальна проблема», передусім, – це певна умова, що визначається більшістю людей як проблема [13, с. 320]. Слід погодитися із твердженням соціолога Г. Блумера, що соціальна проблема не має незалежного існування в якості сукупності об'єктивних соціальних умов, а є, перш за все, результатом колективного визначення, тому соціальні проблеми треба не лише ідентифікувати статистично і фактично, але й визначити процес, за допомогою якого суспільство визнає ці проблеми, адже вони існують найперше в процесі колективного визначення.

Г. Блумер виділяє п'ять стадій соціальної проблеми: виникнення, легітимація (припускаємо, що перша та друга стадії становлять етап усвідомлення соціальної проблеми), мобілізація дій щодо її вирішення, формування офіційного плану дій, трансформація плану дій в його емпіричне здійснення [11, с. 298–306; 7, с. 138–141].

У конструктивістському підході можна виокремити кілька напрямів до визначення соціальних проблем.

1. Принцип конструювання та самоконструювання знання (в полі дисертаційного дослідження – соціальних уявлень і знань про проблему насильства над дітьми в сім'ї).

2. Критичний підхід до знань (коли знанням є те, що приймається на віру, воно конструюється у взаємодії; основою дослідження є соціальна проблема і знання про неї).

3. Зв'язок між знаннями і соціальною поведінкою (на прикладі теореми Томаса: «Якщо ситуація мислиться як реальна, вона реальна за своїми наслідками»). У цьому напрямі окреслюється потреба, на якій наголошується в теорії М. Спектора і Дж. Кітсьюза про визначення соціальної проблеми не стільки як об'єктивної умови, скільки через презентацію діяльності індивідів щодо цієї проблеми. Тобто ідентифікація соціальної проблеми ґрунтується на об'єктивних умовах, що визначаються через твердження про них індивідів [14, с. 73].

4. Історико-культурна обумовленість конструювання соціальної проблеми.

5. Межа визначення легітимності конструюваної соціальної проблеми.

Роздумуючи над основними напрямами конструювання соціальних проблем, слід визначити, що соціальні умови як їх підґрунтя виникнення не є незалежними обставинами чи фактами, а – певними умовами та діями, які визначаються у сфері колективної свідомості. Американський соціолог Дж. Бест у своїй роботі «Конструктивістський підхід до дослідження соціальних проблем» підкреслює три течії в цьому контексті: 1) «строгий конструк-

ціонізм», який нівелює значення об'єктивної реальності в процесі визначення проблеми; 2) «фальсифікований конструкціонізм», де визначено виключну роль соціальних умов та передбачено, що аналітик знає об'єктивну реальність; 3) контекстуально-конструкціоністський підхід, який є синтезом першого і другого (Г. Блумер) [10, с. 243–251].

У полі дослідницької проблеми залишаються методи і способи вивчення соціальних проблем, що зумовлені латентністю, соціальною стереотипізацією колективної громадської думки. Практична соціологія може ідентифікувати, діагностувати і запропонувати практичні рішення для боротьби із соціальними проблемами [12, с. 139]. У цій статті хочемо розглянути методи дослідження конструювання соціальних проблем.

Соціологічні теорії поділяються на формальні і неформальні [12, с. 140–145], за цією класифікацією можна розглядати і методи дослідження. Найчастіше для соціального конструювання проблем використовують формальні методи – масове опитування чи індивідуальне інтерв'ю, фокус-групи – що є поширеними методами збору інформації в соціології про ту чи іншу проблему та її оцінку. Водночас для комплексного дослідження необхідним є використання неформальних методів вивчення, особливо на етапі діагностики процесу конструювання соціальних проблем. Їхнім недоліком є недостатня кількість чітких критеріїв здійснення аналізу, але застосування еклектичного підходу до визначення меню методів діагностики проблеми дасть змогу заглибитися в смислову структуру явища, визначити його інтерпретацію на більш глибокому рівні. Серед неформальних методів часто є саме інтерактивні. У цій статті будуть розглянуті методи гри та драми.

Теорії соціодрами розроблені в працях І. Гофмана, Я. Морено, К. Спрага та ін. До цих праць можемо додати розробку методик форум-театру А. Боалю. Завдяки теоретичним розробкам знаємо, що гра має не лише терапевтичну чи корекційну функцію в роботі з особистістю, але також є індикатором виявлення соціальної проблеми. Отже, такі методи, як соціодрама, форум-театр, можуть бути не лише інструментами навчання чи соціалізації особистості, але й методами конструювання, відтворення соціальної проблеми, особливо коли дослідним завданням є визначення проблеми через програвання ситуацій на основі власного досвіду.

В авторському розумінні драматизація характеризується як акт символічної взаємодії, зміст якої зумовлений соціальною інтерпретацією, що можна визначити через складові частини структури свідомості особистості:

1) когнітивну складову частину, що забезпечує знання про особливості явища, канали поширення інформації про нього;

2) оціночну складову частину, за допомогою якої інтерпретується оцінка соціальної проблеми, її допустимість у суспільстві;

3) конативну складову частину, що визначає готовність до дії чи протидії стосовно цієї проблеми чи негативного явища.

Ці складові частини лежать в основі діагностики соціальних проблем індивідом чи суспільством, через що можна визначити категорію та оцінку проблеми. Це дозволяє досліднику прослідкувати соціальну проблему одразу через її конструювання кількома суб'єктами взаємодії, що підтверджує актуальність здійснення соціальної діагностики проблеми через застосування драматичних методів.

Драматизація соціальних проблем буде визначати їхню інтерпретацію через досвід особистості або ж конструювання нового досвіду. Під час програвання ситуацій особистість конструює соціальну проблему за принципом «тут і зараз» у відповідності до того, як вона була задана чи проінтерпретована акторами. Таким чином, особистість може закодувати значення свого досвіду, граючи роль свою чи «іншого» в співвідношенні до зовнішнього світу або власних переживань. Сутність принципу «тут і зараз» застосовуються в теоріях феноменології досвіду (А. Шюца) та в психодрамі (Я. Морено), коли йдеться про перепроживання ситуації, що можна використати як теоретичне підкріплення базових підходів до конструювання соціальних проблем.

Систематичне, методичне спостереження загрою особистості чи групи осіб через вербальну і невербальну комунікацію дає можливість ідентифікувати соціальну проблему в певній групі, в контексті соціальних зв'язків цієї групи із зовнішнім середовищем та в середовищі самої групи. Відповідно, за основу аналізу потрібно брати конкретне повідомлення, яке презентує об'єкт дослідження та дискурс інтерпретації проблеми, що подається за допомогою символів, фраз, поведінки, враховуючи те, яке значення та яка інтерпретація була закладена в основу повідомлення. Звичайно, на цьому етапі слід поставити питання, наприклад, репрезентації значення дискурсів проблеми і їхньої інтерпретації в кожному конкретному випадку.

Таким чином, використання ігрових методів під час діагностики соціальних проблем дає можливість не лише простежити статичне ставлення особистості до проблеми, але й прослідкувати глибинні детермінанти тих чи інших дій, через які під час виконання драматичної гри презентується ставлення до подій і визначається мотивація, дискурс розуміння явища та ставлення до нього крізь призму категорії мотивів наслідків, які визначаються А. Шюцом як мотиви до дії «тому що». Ці мотиви визначають причинно-наслідкові зв'язки в оцінці/ставленні до явища найперше

через індивідуальний або колективний досвід особистості. А проживання ситуації/проблеми ще раз надає можливість простежити її інтерпретацію [9, с. 119, 795].

Отже, діагностика соціальних проблем може здійснюватися через їхню інтерпретацію під час програвання ситуацій, враховуючи досвід індивіда, його сприйняття. Водночас колективні досвіди можуть надати соціальній проблемі нового значення, визначити її нові смисли, які вкладає суб'єкт (джерело), що проявляються за посередництвом інструментів ідентифікації проблеми. Ці смисли несуть певне символічне повідомлення, дискурс якого інтерпретується індивідом (реципієнтом). Треба зазначити, що інтерпретація значення смислу може не відповідати тому змісту, який був закладений першопочатково, адже передається на основі переживання події на етапі постфактуму. Закладена через досвід соціальна інтерпретація проблеми набуде здатності визначати нормативність оцінки чи поведінки стосовно явища, що, у свою чергу, буде сприяти трансформації зовнішнього образу соціальної проблеми.

Під час конструювання чи моделювання ситуації (певної соціальної проблеми) відбувається соціальна комунікація актора (комуніката) з аудиторією. Таким чином відбувається комунікативний процес за моделлю політолога Г. Ласуела «ХТО говорить – ЩО говорить – по якому КАНАЛІ – КОМУ – з яким ЕФЕКТОМ» [6]. Така комунікація може мати кілька векторів інтерпретації події/ситуації/проблеми і буде визначатися відповідно до того, який саме фактор найперше вкладається в повідомлення. У той же час сукупність таких інтерпретацій реконструюють мікромодель масового суспільства, представляють гетерогенне утворення і презентують соціальне знання про проблему. Сприймаючи інформацію, члени аудиторії репрезентують власні соціальні статуси по відношенню до конкретної проблеми.

Дуже часто під час драматизації дійства актори використовують альтерацію – процес, під час якого актори приймають певну соціальну роль і, базуючись на власному досвіді, намагаються відтворити найтипівішу поведінку персонажу, що допомагає зрозуміти поведінку іншого [5, с. 24]. Через механізми відтворення, копіювання, альтерації актори презентують соціальні проблеми відповідно до досвіду власного чи досвіду чужого, який зафіксували у своїй пам'яті. Таким чином, драматичні методи можуть бути суттєвим доповненням до комплексного вивчення соціальної проблеми.

Слід зазначити, що інтерпретація соціальної ситуації/соціальної проблеми може бути викривлена, якщо первинним фактором визначено ефект повідомлення, адже актор може викривити уявлення проблеми, якщо намагатиметься укласти дійсність як привабливу

для глядача картину. Саме такі критичні аспекти програвання ситуацій висловлював один із перших дослідників соціодрами соціолог І. Гофман. Відповідно до соціодраматичного підходу кожна людина, так чи інакше, «розігрує» соціальну драму відповідно до тих соціальних позицій, які вона займає в структурі суспільства. Соціальні позиції соціальних акторів мають відповідати їхнім соціальним ролям, пов'язаним з їх індивідуальним досвідом [2, с. 59].

Отже, під час використання методів драми варто брати до уваги такі ключові елементи, на яких потрібно акцентувати особливу увагу:

- 1) досвід як основа інтерпретації проблеми;
- 2) суб'єктивні уявлення;
- 3) створені образи;
- 4) символи інтеракції;
- 5) особливості проєкції та моделювання соціальної проблеми.

Під час використання драматичних методів у діагностиці соціальних проблем потрібно, щоб актор відчував стан/подію, яку презентує, щоб вона була інтерпретацією його досвіду. Доцільним тут стане використання методу форум-театру, що полягає у відтворенні соціальної проблеми на основі власного досвіду із залученням до дії неакторів. Під час цієї гри залучається глядач, який має можливість відтворити конкретну сцену/епізод на свій манер, враховуючи власну інтерпретацію ситуації. Сценарій пишуть самі актори, він може презентуватися як знання про світ, що зберігається в пам'яті людини, що несвідомо використовується нею в певних ситуаціях [8, с. 34]. Через форум-театр можемо зібрати репродукції спектру альтернативних рішень проблеми. Сьогодні метод форум-театру як метод терапії та просвіти використовується в Україні, зокрема ГО «Театр для діалогу», ГО «Наше майбутнє» та ін. Водночас драматичні методи часто використовуються в психотерапевтичній роботі, рідше – під час профілактики чи діагностики соціальних проблем.

Звичайно, метод драми/гри не може бути основним методом у дослідженні інтерпретації чи конструювання соціальних проблем, але він може суттєво доповнити інші методи дослідження з використанням індивідуального чи колективного досвіду, такі як анкетування, інтерв'ю, фокус-групи. Таким чином, можна визначити сутність проблеми на більш глибокому рівні, прослідкувати травматичні події в житті особистості, визначити її пріоритети, мотивацію, цінності тощо.

Висновки. Ця стаття аргументує актуальність вивчення соціальних проблем із використанням інтерактивних методів, відображає важливість їхнього застосування як допоміжних методів дослідження. У нашому випадку під час дослідження конструювання соціальних проблем чи структурних характеристик проблеми пропонуємо використовувати не лише класичні

методи опитування, але й інтерактивні методи дослідження, серед яких – драматичні методи, які широко використовуються в мікросоціології, презентуючи драматичний підхід та символічний інетракціонізм як базові підходи для комплексного вивчення проблеми.

У полі подальших дослідницьких пошуків актуальним має стати питання визначення логічного і послідовного інструментарію для дослідження конструювання соціальної проблеми з використанням не лише формальних методів дослідження, але й інтерактивних методів, із метою надання комплексних практичних рекомендацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Смаль В. Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах / В. Смаль, О. Позняк. – Київ, 2016. – 93 с.
2. Ехало В. Социодраматическая концепция социализации личности / В. Ехало // Социология: теория, методы, маркетинг. – 1999. – № 4. – С. 54–61.
3. Контексты современности – II : Хрестоматия. 2 изд. перераб. и доп. / [сост. и ред. С. Ерофеев]. – Казань : изд-во Казан. ун-та, 2001. – 188 с.
4. Минина В. Социология социальных проблем : аналитический обзор основных концепций / В. Минина // Журнал социологии и социальной антропологии. – Т 1. – 1998. – №3. – С. 74–90.
5. Павловська М. Драматичне виховання – теорія і практика / М. Павловська // Асоціація з міжнародних питань. – 2016. – 36 с.
6. Попова И. Трансформация социальной коммуникации в социодраме : дис. ... канд. социол. наук : 22.00.04 / И. Попова. – Москва, 2006. – 167 с.
7. Фуллер Р. Стадии социальной проблемы / Р. Фуллер, Р. Майерс // Контексты современности – II : Хрестоматия. 2-е изд., перераб. и доп. ; [сост. и ред. С. Ерофеев]. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2001. – С. 138.
8. Хлебодарова А. Когнитивный сценарий дискурса мечты: конструирование возможного мира / А. Хлебодарова // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – № 3(24) – 2013. – С. 33.
9. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом / А. Шюц ; пер. с нем. и англ. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 1056 с.
10. Best J. Images of Issues : Typifying Contemporary Social Problems / J. Best. – New York : Aldine de Gruyter, 1989. – P. 243–251.
11. Blumer G. Social Problems as Collective Behavior, in Social Problems / G. Blumer. – vol. 18. – 1971. – P. 298–306.
12. Kudlińska I. Socjologia a praktyka rozwiązywania problemów społecznych – między naukowymi a nieformalnymi teoriami problemów społecznych / I. Kudlińska // Acta Universitatis Lodzensis, Folia Sociologica. – nr 50. – 2014. – S. 137–151.
13. Fuller R. C. The Natural History of a Social Problem / R. Fuller, R. Myers // American Sociological Review. – 1941. – June № 6. – P. 320–328.
14. Spector M. Constructing Social Problems / M. Spector, J. Kitsuse. – Hawthorne, NY : Aldine de Gruyter, 1987. – P. 1-8, 73-79, 142.

КОНТЕНТ-АНАЛІЗ РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ

CONTENT ANALYSIS OF ADVERTISING DISCUSSION

У статті викладено основні результати контент-аналізу рекламних повідомлень у глянцева журналі, проведеного з метою отримання даних щодо впливу реклами на трансформацію соціальної ідентичності індивідуума, існуючі моделі поведінки й життєві цінності людей. У статті зауважено, що існує тенденція формування рекламою спільнот, які об'єднують людей у прагненні придбати той чи інший товар. Привабливі моделі поведінки, архетипи, мотиви й цінності, які трапляються в друкованій рекламі, залучають емоційні та раціональні аргументи, мають досить сильний вплив; візуальна реклама має значний потенціал у формуванні ідентичності. Об'єкт-суб'єктні відносини персонажів і споживачів, що мають значний вплив на аудиторію, полягають у наслідуванні персонажа. Активні, упевнені в собі персонажі слугують взірцем, люди проєктують на себе моделі поведінки, цінності, стилі життя, показані в глянцево журналі. Таким чином, людина ставить себе на місце рекламного героя, отождествлює свої почуття й думки з думками та почуттями персонажа, хоче відповідати яскравому образу, бути не гіршою за нього. У певних випадках наслідком проєктивної ідентифікації є імітаційна ідентифікація, за якої люди наслідують стилі життя рекламних персонажів у своєму реальному житті.

Ключові слова: реклама, суспільство, архетип, ціннісні орієнтації, контент-аналіз, соціологічне дослідження, ідентичність.

В статье изложены основные результаты контент-анализа рекламных сообщений в глянцева журналі, проведенного с целью получения данных о влиянии рекламы на трансформацию социальной идентичности индивида, существующие модели поведения и жизненные ценности людей. В статье отмечено, что существует тенденция формирования рекламой сообществ, объединяющих людей в стремлении приобрести тот или иной товар. Привлекательные модели поведения, архетипы, мотивы и ценности, которые встречаются в печатной рекламе, привлекают эмоциональные и рациональные аргументы, имеют достаточно сильное влияние; визуальная реклама имеет значительный потенциал в формировании идентичности. Объект-субъект-

ные отношения персонажей и потребителей, имеющие значительное влияние на аудиторию, заключаются в подражании персонажу. Активные, уверенные в себе персонажи служат образцом, люди проецируют на себя модели поведения, ценности, стили жизни, показанные в глянцевом журнале. Таким образом, человек ставит себя на место рекламного героя, отождествляет свои чувства и мысли с мыслями и чувствами персонажа, хочет соответствовать яркому образу, быть не хуже него. В определенных случаях следствием проективной идентификации является имитационная идентификация, при которой люди подражают стилям жизни рекламных персонажей в своей реальной жизни.

Ключевые слова: реклама, общество, архетип, ценностные ориентации, контент-анализ, социологическое исследование, идентичность.

The article outlines the main results of the content analysis of advertising messages in glossy magazines, conducted to obtain data on the impact of advertising on the transformation of the individual's social identity, existing models of behavior and human life's values. The article notes that there is a tendency for the formation of advertising communities that unite people in an effort to acquire a particular product. Attractive behaviors, archetypes, motives and values that are encountered in printed advertising, attract emotional and rational arguments, and have a fairly strong influence; visual advertising has a significant potential for identity formation. The object-subjective relationships of characters and consumers who have a significant influence on the audience are to imitate the character. Active, self-assured characters serve as a model, people are projecting behaviors, values, lifestyles, shown in a glossy magazine. Thus, a person puts himself in the place of an advertising hero, identifies his feelings and thoughts with the thoughts and feelings of the character, wants to match the bright image, to be no worse than him. In certain cases, the consequence of projective identification is imitation identification, in which people imitate the life styles of advertising characters in their real life.

Key words: advertising, society, archetype, value orientations, content analysis, sociological research, identity.

УДК 316

Согорін А.А.

к.соціол.н., докторант кафедри
соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет

Постановка проблеми. Реклама, володіючи здатністю направляти масову (або групову) активність, є сучасною соціальною технологією спрямованого інформаційного впливу та, безсумнівно, становить інтерес для соціологічного дослідження. Реклама поширює моделі поведінки в інформаційному полі, які згодом слугують засобом формування певних цінностей і стереотипів у соціумі. Вона сприяє поширенню культури споживання та загальних норм поведінки у великих групах. Сприймаючи й оцінюючи реальний об'єкт, люди свідомо співвідносять свою оцінку з певною картинкою,

образом, еталоном. Вищесказане є наслідком того, що індустрія реклами відіграє дедалі активнішу роль у формуванні ідентичності й системи цінностей.

Аналіз такого явища, як реклама, характеризується міждисциплінарним підходом. На закономірне питання про потенціал, який містить у собі реклама, неможливо знайти відповідь без якісного дослідження її сутності. Провідним методом дослідження змісту комунікації є контент-аналіз, що являє собою гібрид якісно-кількісного підходів. Загалом це досить поширений метод досліджень. Однак часто

можна почути, що певні висновки зроблено на підставі контент-аналізу, проте при цьому пояснити, що конкретно було проведено, не завжди можливо. Водночас за правильного використання контент-аналіз дуже добре допомагає вивчати рекламну практику, відстежувати конкретні рекламні стратегії та робити висновки про ефективність чи неефективність рекламних кампаній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Існує багато наукових праць, у яких реклама розглядається як соціальний інститут, що впливає на безліч аспектів життя, на ідентичність, особливо на ідентичність молоді. Сприйняття реклами членами соціуму, освоєння ними ринкового й соціального дискурсу, адаптація сприйняття рекламних повідомлень у повсякденності розглянута в роботах великої кількості представників науки, серед яких варто назвати Б. Борисова (технологія реклами та PR), Л. Гермогенова (дослідження ефективності реклами), В. Демидова, Г. Мокшанцева, Д. Огілві, С. Сергеева, А. Худякова та інших. Питанням впливу реклами на формування ціннісних орієнтацій присвячені роботи Дж. Брайанта, Н. Клейна, І. Гольдмана, Л. Дмитрієва, С. Толмачова, П. Чукреева та інших авторів. Головні операції кількісного аналізу були розроблені вченими-аналітиками Б. Берельсоном і Х. Лассуелл. Також вагомий внесок у розроблення процедур контент-аналізу зроблений А. Алексеевим, Ю. Вооглайд, Б. Грушиным, Т. Дрідзе, М. Лаурістін та іншими науковцями [1; 2].

Постановка завдання. Мета статті – визначення потенціалу використання контент-аналізу як методу дослідження рекламного дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Автором на основі масиву блоків реклами в глянцеvih журналах було проведено контент-аналіз, спрямований на виявлення інтеграційного потенціалу реклами, а також на аналіз цінностей, мотивів, стилів життя, моделі поведінки. Дослідження проводилось у Запоріжжі, усі журнали придбані в міських роздрібних мережах. Розмір вибіркової сукупності визначався як типовий для досліджень – 500 рекламних повідомлень, по 250 журнальної та телевізійної реклами. У реальній вибірчій сукупності були проаналізовані 250 рекламних повідомлень журнальної реклами. В анкету контент-аналізу журнальної реклами була включена характеристика рекламного повідомлення за формальними й змістовими (гендерна, статусна, ціннісна та стильова орієнтація реклами, у якій зачіпаються споживчі мотиви) ознаками, а також використовувались блоки, присвячені вербальним і невербальним виразним засобам. За одиницю аналізу було прийнято рекламне повідомлення, опубліковане в глянцеvom журналі.

Для вибору журналів, що містять шукані одиниці аналізу, була використана методика цільового відбору з урахуванням подальшого порівняльного аналізу результатів дослідження з результатами опитування. Було вибрано шість глянцеvih журналів. Елементом вибірки є журнал, присутні в ньому рекламні повідомлення аналізувались без винятку. Однак доводилося враховувати повторення, одночасну появу того ж рекламного повідомлення (а також його скорочених варіантів) у декількох, тому зміст вибірки було додатково перевірено з метою виключення ідентичних одиниць. За одиницю аналізу в дослідженні прийнято рекламне повідомлення, опубліковане в глянцеvom журналі. Генеральна сукупність включає всі рекламні блоки, які були опубліковані в розглянутих глянцеvih журналах.

Об'єктом аналізу стали такі журнали, як «Власть денег», «Моя дитина», «Малюк», «Наше весілля», «Добрі поради», «Огородник», які мають невелику порівняно з телебаченням цільову аудиторію (жителі мегаполісів) і представляють рекламу у великих містах. Збір даних для контент-аналізу проводився протягом одного місяця (грудень 2015 р. – січень 2016 р.). Збір інформації за більш тривалий проміжок часу є зайвим, оскільки дослідження ціннісного й стильового змісту реклами впродовж місяця слугує зручним та економічним засобом для індуктивного висновку. Ціннісний і стильовий зміст реклами є стійким та не змінюється від місяця до місяця, що дає змогу екстраполювати отримані результати на більш тривалі тимчасові періоди. Рекламні матеріали в глянцеvih журналах досліджувалися за такими категоріями: персонажі, відносини між ними; використання архетипів; стиль життя, стиль одягу героїв; цінності, що транслюються; споживчі мотиви; характер слогана та мовні засоби, що використовуються; формування ілюзії доступності товару; орієнтація на вікові групи; соціальний статус цільової аудиторії; наявність контактної інформації про виробника товару.

Проведений контент-аналіз показав, що в журналах представлена якісна реклама, а також реклама, схожа швидше на оголошення, які мають виключно інформаційний характер. Зазначимо, що реклама в журналах, які мають різну цільову аудиторію, відрізняється за своїм змістом і характером використовуваних прийомів. Так, реклама в журналі «Власть денег» – діловому виданні, орієнтованому на власників і керівників підприємств, – має переважно офіційно-діловий стиль, у ній частіше використовуються раціональні аргументи. Використання іноземних слів у назвах, на наше переконання, пов'язане з тим, що в лексиці сучасних бізнесменів присутні безліч подібних запозичень. У журналі «Власть денег» у великій

кількості представлені рекламні повідомлення, які несуть у собі обіцянку релаксації та зняття стресу для сучасного бізнесмена, – реклама послуг фешенебельних салонів, елітного алкоголю, фітнес-центрів, дорогих туристичних послуг: «Розкіш ручної роботи – Klinkov», «Занурення в світ релаксації – Brouche», «Зима – літо – Єгипет», «Якщо зима – то Буковель». Переважно в рекламі надається необхідний мінімум інформації, яка потенційно може бути корисна клієнтам: контактні телефони, сайт, де можна докладніше ознайомитись із товаром чи послугою. Слогани лаконічні, проте вони також мають раціональний характер. Так, заголовок реклами «Укртелебуд» говорить: «Надійна основа для вашого бізнесу». У рекламі компанії «Ucom» говориться: «Інсталяції і сервіс для бізнесу»; Ощадбанк повідомляє: «Мій банк, моя країна». Водночас слоган «Ви не знайдете новин про нас на перших сторінках газет» фінансової групи Porsche Finance group несе в собі також емоційний складник. Те ж можна сказати про журнальну рекламу годинників Candidino: «Your Time, your life» – «Твій час – твоє життя».

Загалом високий соціальний статус цільової аудиторії цього журналу, а отже, і реклами, яка в ній розміщена, багато в чому визначає її характер – більш стриманий, раціональний, такий, що базується на престижності споживання. Серед виділених архетипів у журналі присутні такі: герой (характеризується професіоналізмом, прагненням до перемоги, підприємливістю, забезпеченістю), правитель (володар влади, статусу, престижу), шукач (прагне до свободи й індивідуальності), коханка (характеризується привабливістю, сексуальністю, пристрасністю та чуттєвістю), мудрець (відрізняється розумом, об'єктивністю, логічністю). Окремо необхідно вказати на рекламу в цьому журналі: на нашу думку, вона має досить високу якість, у ній присутній інтеграційний потенціал. Престижність споживання зазначена, зокрема, у рекламі елітного ресторану «Гриль Азія» (їх слоган говорить: «Багатство смаків Азії для справжніх гурманів»), рекламі подарункових ваучерів мережі ресторанів «Козирна карта» (слоган «Кращий подарунок коханим»).

Серед цільової аудиторії журналу «Добрі поради» переважають жінки. Зокрема, цей журнал охарактеризований таким чином: «Щомісячний журнал для жінок. Його головні теми – секрети привабливості, гарного самопочуття, домашнього затишку й гармонії у відносинах із близькими». У ньому рекламуються переважно модні магазини, косметика, брендовий одяг, салони краси, солярії, кафе, ресторани, лікарські засоби. Видання «Добрі поради» позиціонується як популярний журнал про будинок, сім'ю, дітей, тенденції моди та стилю життя в Україні.

У зв'язку із цим зазначимо, що в рекламі, розміщеній у цьому виданні, переважають гедоністичні, споживчі мотиви, мотиви моди й краси. Основні архетипи, які використовуються в ньому, – хранитель (цьому архетипу властиві комфорт, розслаблення, спокій, насолода), мудрець, шукач, дитина (відрізняється радістю життя, веселощами), коханка. Відповідно, більшість реклами в цьому журналі займає все те, що потрібно для ефектної зовнішності: від реклами стоматологічних клінік і магазинів нижньої білизни до салонів краси та бутиків ексклюзивного жіночого одягу. Слово «мода» – лейтмотив значної частини реклами, причому це може стосуватись не лише одягу для дорослих («Хутряні тренди Symbol», «Трикотажні будні Bershka») і дітей («Роби ноги Conte-Kids»), а й косметики. Так, компанія L'oreal Paris випустила масло для догляду за волоссям із назвою «Екстраординарне»; актуальну сьогодні моду на накладні вії використовує у своїй рекламі компанія «Avon» («Обсяг. Ефект накладних вій»), а бренд «Matrix», що спеціалізується на фарбах для волосся, обіцяє своїм покупцям «Сенсацію кольору».

Окремо зазначимо високу якість фотографій реклами. Загалом для реклами журналу «Добрі поради» характерні такі стилі життя, як матеріалістичний/споживчий (46%), сімейний (42%), гедоністичний (8%), соціально активний (4%); стилі одягу – casual (32%), офіційно-діловий (24%), гламур (14%), спортивний (8%). У рекламі цього журналу переважають індивідуалістичні цінності, такі як самоствердження, кар'єра, успіх, свобода, упевненість у собі (46%), традиційні цінності, а саме сім'я, здоров'я, любов (38%), менший відсоток становлять гедоністичні цінності (12%).

Сімейні цінності характерні також для реклами в журналах «Наше весілля», «Моя дитина», «Малюк». Журнали «Моя дитина», «Малюк» – це сімейні журнали, присвячені питанням виховання й освіти дітей, здоров'я, догляду за ними від народження до початкової школи. При цьому варто зазначити, що основною цільовою аудиторією цих журналів є жінки. Отже, реклама в цій окремій категорії журналів звернена до традиційних цінностей. Основний архетип, що трапляється в ній, – батько/мати (турбота про дітей, про старше покоління). У цьому разі реклама прищеплює молодим людям моделі поведінки дбайливих батьків, сімейні цінності.

Контент журналу «Наше весілля» складають рекламні матеріали, при цьому реклама в ньому має характер оголошень (наприклад, «Готель «Перлина» – «Проведення виїзних реєстрацій. Літній майданчик. Фуршети»). У такій рекламі вказано асортимент послуг, надані контактні телефони, фотографії залу, автомобілів, повітряних кульок, квітів, молодих тощо.

«Огородник» – журнал для любителів городів і дач. У кожному номері містяться цікаві статті, корисні поради з догляду за різними культурами, а також із дизайну ділянки. Реклама в цій категорії журналів також має переважно характер оголошень і звернена до читачів середнього віку та пенсіонерів. Основний архетип, що трапляється в ній, – герой (характеризується професіоналізмом, перемогою, підприємливістю).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумки контент-аналізу журнальної реклами, можемо зазначити, що існує тенденція формування рекламою спільнот, які об'єднують людей у прагненні придбати той чи інший товар. Привабливі моделі поведінки, архетипи, мотиви й цінності, які трапляються в друкованій рекламі, залучають емоційні та раціональні аргументи, мають досить сильний вплив. Візуальна реклама має значний потенціал у формуванні ідентичності.

Об'єкт-суб'єктні відносини персонажів і споживачів, що мають значний вплив на аудиторію, полягають у наслідуванні персонажа. Активні, упевнені в собі персонажі слугують взірцем, люди проєктують на себе моделі поведінки, цінності, стилі життя, показані в глянцево-му журналі. Людина ставить себе на місце рекламного героя, ототожнює свої почуття й думки з думками та почуттями персонажа, хоче відповідати яскравому образу, бути не гіршою за нього. У певних випадках наслідком проєктивної ідентифікації є імітаційна ідентифікація,

за якої люди наслідують стилі життя рекламних персонажів у своєму реальному житті.

Зазначимо також, що на сьогодні неможливо дійти однозначної думки щодо суто позитивного або різко негативного впливу реклами на формування особистості. Реклама як соціальний інститут сьогодні стає найважливішим агентом соціалізації, проникаючи в усі сфери суспільного життя. Вона вже не просто наповнена корисною, розважальною, негативною чи позитивною інформацією, а стає новим потужним механізмом виробництва соціальних норм і цінностей. Важливо, щоб на сучасному етапі розвитку реклама еволюціонувала від маркетингового інструменту до повноцінного суспільного інституту; творці її контенту не повинні забувати про те, що часте звертання до інформації, яка несе в собі виховні, освітні функції, а не спрощені образи, сприятиме позитивному впливу на особистість у вузькому сенсі, а в більш широкому – формуватиме позитивно забарвлене емоційне тло соціуму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев А., Дудченко В. О специфике контент-анализа как социологического метода. Социологические проблемы семьи и молодежи: сборник статей / под ред. И. Леймана. Л.: Наука, 1972. С. 75–84.
2. Контент-анализ СМИ: проблемы и опыт применения / А. Семёнова, М. Корсунская; под ред. В. Мансурова. М.: Институт социологии РАН, 2010. 324 с.

ОЦІНКА КУЛЬТУРНОГО КАПІТАЛУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ:
СОЦІОЛОГІЧНА СКЛАДОВАEVALUATION OF CULTURAL CAPITAL OF STUDENT YOUTH:
SOCIOLOGICAL COMPOSITION

У статті розглядається проблема соціологічної оцінки культурного капіталу студентської молоді. Автор висвітлює результати проведеного соціологічного дослідження загальних показників оцінки культурного капіталу. Проаналізовані особливості оцінки культурного капіталу студентської молоді. Автором розроблено специфічні показники оцінки культурного капіталу студентської молоді.

Ключові слова: культурний капітал, студентська молодь, показники оцінки, формування капіталу.

В статье рассматривается проблема социологической оценки культурного капитала студенческой молодежи. Автор освещает результаты проведенного социологического исследования общих показателей оценки культурного капитала. Проанализи-

рованы особенности оценки культурного капитала студенческой молодежи. Автором разработаны специфические показатели оценки культурного капитала студенческой молодежи.

Ключевые слова: культурный капитал, студенческая молодежь, показатели оценки, формирование капитала.

The author of the article examines the problem of sociological estimation of cultural capital of young people. An author lights up the results of the conducted sociological research of general indexes of estimation of cultural capital. The features of estimation of cultural capital of student young people are analysed. An author is develop the specific indexes of estimation of cultural capital of student young people.

Key words: cultural capital, student young people, indexes of estimation, forming of capital.

УДК 316.442:316.752

Шапошникова І.В.

д.соц.н., проф. кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології
Херсонський державний університет

Вступ. Культурний капітал у сучасних умовах виступає найважливішим соціально-економічним індикатором, що характеризує соціальні структурні зрушення суспільного розвитку, науково-технічні та інноваційні накопичення в економічній сфері. Культурний капітал висувається на передній план соціологічного і соціально-економічного дослідження, поступово стає інструментом пояснення соціально-економічних трансформацій у суспільстві. Саме тому, розглядаючи і пояснюючи перспективи розвитку суспільства, соціологи звертають посилену увагу на дослідження взаємозв'язків соціальних явищ і процесів, пов'язаних з розвитком культурного капіталу. Останній розглядається, як найважливіший системний компонент інноваційного механізму суспільства, що не тільки визначає напрями і характер економічного зростання, але і створює соціально-економічні передумови розширеного відтворення населення.

Постановка завдання. Стаття присвячена розробці специфічних показників оцінки культурного капіталу студентської молоді.

Аналіз досліджень і публікацій. У соціологічній площині проблематика культурного капіталу розглядалася у наукових роботах П. Бурдьє, Дж. Голторпа, В. Ільїна, Ю. Качанова, У. Нордхауса, В. Радаєва, Э. Райта, У. Рансимена, Д. Рікардо, А. Сміта, Д. Тросбі, Ф. Фукуяма, Т. Зарицьки, Г. Чередніченко, Є. Суїменко Л. Сокурянської, О. Голікова [1], [3], [7], [9]. Однак, залишилася невирішеною проблема розробки показників оцінки культурного капіталу студентської молоді як рушійної сили інноваційного розвитку держави.

Виклад основного матеріалу. Однією із задач сучасної соціальної політики є роз-

виток культурного капіталу молоді, її здатностей ефективно сприяти соціальному та науково-технічному розвитку України. Культурний капітал молоді в нових умовах відображає не тільки розширену систему соціо-культурних цінностей, норм, принципів, освітнього та морального розвитку індивідів у віці від 15 до 35 років, але й процеси трудової реалізації їх культурного потенціалу, спрямованого на отримання заробітної плати, додаткового доходу, досягнення інших соціально-економічних вигід.

У щорічній доповіді Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України «Про становище молоді в Україні» зазначено, що «...українська молодіжна політика, як і інші напрями державної політики, переживає серйозні процеси трансформації. Вони зумовлені, з одного боку, перебудовою політичної системи українського суспільства, а з іншого – прагненнями України щодо інтеграції до Європейського Союзу» [4].

У ринкових умовах господарювання, коли важливу роль відіграють освіта, знання, навички та вміння сучасної молоді, дуже важливою постає проблема оцінки формування культурного капіталу молоді. Виникає потреба визначити загальні та специфічні показники оцінки формування культурного капіталу студентської молоді. Загальна оцінка культурного капіталу може здійснюватися у рамках наступних комплексних показників: «інтелектуальна культура (інтелектуальний капітал), освітня культура (освітній капітал), морально-етична культура (морально-етичний капітал), символічна культура (символічний капітал), соціальна культура (соціальний капітал)» [2].

Оцінка інтелектуального культурного капіталу здійснюється в результаті соціально-психологічного аналізу вроджених інтелектуальних здібностей людини та здібностей, що розвинулися у процесі життєдіяльності. Таку форму оцінки слід віднести до соціально-психологічної. Вона здійснюється переважно психологами та спеціалістами в галузі соціальної психології.

Оцінка освітнього культурного капіталу здійснюється в результаті соціально-економічного аналізу процесу накопичення знань, вмінь, здібностей до застосування освітнього потенціалу в соціальних практиках індивіда. Тут повинні враховуватись формальні ознаки освітньої культури особистості: дипломи, сертифікати, акти впровадження, вчені ступені [1].

Оцінка соціального капіталу здійснюється в результаті аналізу соціальних відносин, здатностей до комунікації індивідів. Дана оцінка спрямована на виявлення особливостей соціальних зв'язків та матриць відносин. Останні полегшують соціальні дії індивідуумів «за рахунок формування (взаємної) довіри, визначення (взаємних) обов'язків та очікувань, формулювання та впровадження (соціальних норм, створення асоціацій)» [5]. Тобто в даному випадку виявляються культурні соціальні канали, практики соціальної взаємодії як в трудовій сфері, так і за її межами.

Оцінка символічного культурного капіталу на практиці реалізується на основі аналізу процесів формування символів, виявлення особливостей символів певних соціальних прошарків населення. Символічний культурний капітал відображає суспільну підтримку особистості певним прошарком населення. Він являє собою стабілізуючий та закріплюючий капітал суспільного прошарку, що знаходиться при владі [9, с. 26].

Таким чином, загальна оцінка формування культурного капіталу на практиці здійснюється за різними системними напрямками. Дослідження орієнтовані на широке коло інтелектуальних, освітніх, морально-етичних, символічних, соціальних проявів процесу формування культурного капіталу. При цьому кожне із соціологічних досліджень визначає і вузьке коло показників, які характеризують загальні та специфічні риси процесу формування культурних цінностей окремих груп населення.

Соціальні процеси формування культурного капіталу студентської молоді виявляються в загальній системі відтворення культурних цінностей індивідів як форми їх трудового потенціалу. Відтворення культурного капіталу відображає динаміку розвитку різних форм соціальної культури в цілому, послідовну зміну фаз та стану культурного розвитку особистості. Відтворення культурного капіталу студентської молоді являє собою прояв трьох напрямів

соціальних змін: розвиток загальної соціальної культури, освітній розвиток трудового потенціалу; зміна зайнятості, тобто удосконалення ринку праці студентської молоді.

Перший напрям соціальних змін характеризується загальними тенденціями розвитку культурних цінностей населення в цілому і студентської молоді зокрема. Обґрунтування даного підходу ми знаходимо в роботах Е. Гідденса. Він доводить необхідність взаємопов'язаного дослідження «суспільної культури», «суспільної соціальної системи», «трудова (капіталізована) культура окремих груп населення». Автор констатує, що формування культури молоді, як і інших груп населення, виявляється в ціннісних пріоритетах та стилі життя даних груп суспільства: в їх звичках та звичаях, а також у системі трудової взаємодії, матеріальних благах, які вони створюють [8].

Серед українських соціологів, що присвячували свої роботи дослідженням культурного капіталу можна виділити Голікова О.С., який у своїх працях провів аналіз між обсягом культурного капіталу актора та його ціннісно-нормативними структурами [3]. Емпіричною базою дослідження культурного капіталу Голіковим О.С. був міжнародний проект, реалізований кафедрою соціології Харківського університету ім. Каразіна під керівництвом проф. Сокурянської Л.Г. протягом 2002-2007 року «Вища школа як суб'єкт соціокультурної трансформації» (за репрезентативною вибіркою було опитано 1972 студенти українських та 981 студент білоруських ВНЗ) та «Вища освіта як чинник соціокультурних змін: порівняльний аналіз посткомуністичних суспільств» (за репрезентативною вибіркою було опитано 3057 українських, 787 білоруських та 598 російських студентів. Вибірка Росії не є репрезентативною) встановлено, що перевагу студентська молодь віддає трійці цінностей – лідерів: здоров'я, сімейне благополуччя, особиста свобода [7].

На практиці аналіз процесів формування культурного капіталу студентської молоді повинен враховувати стиль життя студентства як соціального прошарку населення. Даний аналіз важливо здійснювати в контексті добового бюджету часу, його взаємозв'язку з зовнішнім соціальним середовищем. Тут виявляється співвідношення витрат часу на здійснення різних видів діяльності студентської молоді, їх відносин із зовнішнім соціальним середовищем. Аналіз бюджету часу дозволяє визначити як на практиці виявляється ціннісна культура людини. Він показує співвідношення витрат часу на здійснення різних видів соціальної діяльності акторів. При аналізі витрат часу студентства, з одного боку, підтверджується реальність цінностей особистості, а з іншого – виявляється раціо-

нальна структура часового бюджету відносно навчальної, трудової діяльності та часу відпочинку [6].

Таким чином, ціннісні орієнтації студентів можна розглядати в межах одного із соціальних індикаторів: життєвий успіх, аналіз стилю життя, а також аналіз бюджету часу студентства. Формування культурного капіталу студентської молоді здійснюється в системі загальних процесів розвитку соціальних культурних цінностей суспільства. Оновлення культурного капіталу студентської молоді відображає процеси відтворення культурних цінностей молоді в контексті трансформації стилю життя, зміни структури бюджету часу. Молодь взагалі і студентська її частина зокрема характеризується як соціальний суб'єкт, що є носієм культурного капіталу в потенційній та реально задіяній у праці формі. Індикатори соціальної оцінки процесів відтворення молоді як носія культурних цінностей відображаються в загальних показниках, що характеризують відновлення культури студентської молоді, показниках стилю поведінки, зміни структури бюджету часу індивідів. До найбільш вживаних конкретизованих показників загальної групи індикаторів культурного капіталу студентської молоді віднесемо ціннісні пріоритети індивідів, які виявляються у стилі життя, соціальному самопочутті та бюджеті часу.

Другий напрям соціальних змін характеризується показниками освітнього розвитку культурного капіталу молоді. Культурний капітал включає інтелектуально-освітні характеристики студентської молоді. Останні виявляються в кількісних та якісних індикаторах освітнього та інтелектуального зростання, професійної підготовки індивідів. Інтелектуально-освітня форма культурного капіталу є основою його трудової діяльності студентської молоді. Одночасно дана компонента є фактором модернізації всіх соціально-економічних сфер суспільної діяльності.

Освітнє удосконалення носіїв культурного капіталу визначає об'єктивні умови професійного росту, здатностей до ведення тих чи інших форм трудової діяльності, підвищення конкурентоспроможності молоді на ринку праці. У сучасних умовах освітнє формування здатностей до праці, необхідних морально-етичних якостей і визначає можливості індивідів у подальшому капіталізувати свій потенціал у формі високої заробітної платні, додаткових доходів, кар'єрного росту, підвищення соціального статусу. При цьому необхідно враховувати, що формування потенційного освітнього культурного капіталу взаємопов'язане та взаємозалежне від функціонування соціально-економічної системи суспільства. Кожний новий цикл розвитку соціально-економічної системи визначає об'єктивну основу нового

циклу формування освітнього культурного капіталу молоді, а тривалість циклу формування освітнього культурного капіталу студентської молоді в умовах сьогодення скорочується з року в рік.

Студентська молодь є основним носієм освітнього культурного капіталу, тобто трансформація соціальних процесів освітнього оновлення культурного капіталу найбільш інтенсивна в молодіжному середовищі. У після кризових умовах господарювання вкрай необхідним є скорочення циклів розвитку освітнього культурного капіталу студентської молоді, активізація студентської творчості, створення умов соціальної активності студентства до майбутніх інновацій, формування вмінь та навичок реалізації власних формальних та неформальних інноваційних проектів. Таким чином, основні показники формування культурного капіталу молоді закладаються в індикаторах освітнього розвитку студентства.

Третій напрям оцінки соціальних змін характеризується показниками споживчого розвитку культурного капіталу молоді, тобто розвиток потреб студентства призводить до підвищення рівня його культурного капіталу через зростання доходів, що в свою чергу істотно впливає на оновлення ринку праці студентської молоді. Формування культурного потенціалу населення відображає також і трансформаційні процеси в системі зайнятості населення в цілому або в межах окремих соціальних груп. Трудове накопичення культурного потенціалу студентської молоді реалізує перетворення останнього в культурний капітал, який у підсумку визначає не тільки зростання доходів людини, але й формує здатність особистості адаптуватися в соціальному оточенні. Конкретизована соціологічна оцінка культурного капіталу студентської молоді повинна здійснюватися за такими специфічними показниками:

1) ціннісні пріоритети студентської молоді (якість життя, соціальне самопочуття, бюджет часу (витрати часу на навчання, на пошук роботи, на трудову діяльність, дозвілля);

2) показники освітнього розвитку культурного капіталу (рівень компетентності, система здатностей до професійної праці);

3) показники споживчого розвитку культурного капіталу (темп зростання доходів, заробітна платня, перспективи кар'єрного зростання, ступінь зайнятості студентства).

Таким чином, молодь має специфічні характеристики розвитку культурного капіталу, формування освітнього та морально-етичного потенціалу, накопичення та реалізації професійних здатностей до праці. У студентський період життя здійснюється динамічна соціалізація особистості, розвиток культури, її трансформація в культурний трудовий капітал.

У цей час найбільш ефективним є освітнє та виховне культурне удосконалення індивіда.

Висновки. Таким чином можна констатувати, що закономірності і тенденції розвитку культурного капіталу є найважливішим компонентом системи соціальних законів, закономірностей і тенденцій в умовах становлення інформаційного типу суспільного розвитку, рушійною силою якого є молодь. Для визначення подальших напрямів розвитку культурного капіталу студентської молоді необхідно, насамперед, оцінити його сучасний рівень. З цією метою оцінку культурного капіталу студентської молоді пропонується здійснювати за трьома напрямками: ціннісні пріоритети студентської молоді, показники освітнього розвитку культурного капіталу, показники споживчого розвитку культурного капіталу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bourdieu P. The Education System and the Economy: Titles and Jobs// French Sociology: Rupture and Renewal since 1968. N.Y., 1981. – P. 42.
2. Быченко Ю.Г. Культурный капитал / Ю.Г. Быченко// Человеческие ресурсы. – 2001. – №2. – С. 2. [Электронный ресурс] / Режим доступа : <http://www.rmuc.ru/journal/2001/2/3035.html>
3. Голюков О.С. Культурный капитал у подвійному конструюванні соціокультурних нерівностей: ціннісно-нормативний аспект/ О.С. Голюков // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: [збірник наукових праць] / голов. ред. Перський Євген Єфроїмович; Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. – Х: Вид-во ХНУ, 2009. № 881. – С. 217-221.
4. Молодь за здоровий спосіб життя: щоріч. доп. Президенту України, Верхов. Раді України, Каб. Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2009 р.)/ М-во України у справах сім'ї, молоді та спорту, Держ. Ін-т розв. сім'ї та молоді; [редкол.: Н.Ф. Романова та ін.]. – К.: ТОВ «Основа», 2010. – 156 с.
5. Coleman, J. Foundation of Social Theory [Text] / J.Coleman // Cambridge.MA: The Belknap Press of Harvard University Press, London, 1990. – P. 306-307. [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://ebooks.org/Foundations-of-Social-Choice-Theory-518832.html>
6. Петрова Л.Е. Социальное самочувствие студентов / Л.Е. Петрова // Социологические исследования. – 2000. – №12. – С. 51-54. [Электронный ресурс] / Режим доступа : <http://www.isras/socis.html>
7. Сокурянська Л.Г., Піменова О.О. Свобода у ціннісному дискурсі сучасного студентства: кількісний та якісний вимір / Л.Г. Сокурянська, О.О. Піменова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна: [збірник наукових праць] / голов.ред. Перський Євген Єфроїмович; Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. – Х: Вид-во ХНУ, 2009, № 881, С. 209-216.
8. Социология [Текст] / Э. Гидденс ; научн. ред. В.А. Ядов, общ.ред. Л.С. Гурьевой, Л.Н. Посилевича. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – С. 44
9. Фукуяма, Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию [Текст] : пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ : Ермак, 2004. – 730 с.

СЕКЦІЯ 3
РЕЦЕНЗУВАННЯФІЛОСОФІЯ ЛЮДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА УПРАВЛІННЯ НЕЮ
PHILOSOPHY OF HUMAN ACTIVITY AND ITS MANAGEMENT**Козловець М.А.**доктор філософських наук,
професор;**Слюсар В.М.**

кандидат філософських наук, доцент

Рецензія на монографію «Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід» (за заг. ред. Сергія Чернова, Валентини Воронкової, Віктора Банаха, Олександра Сосніна, Пранаса Жукаускаса, Йоліти Ввайнхардт, Регіни Андрюкайтене»; Запоріжжя: Запоріж. держ. інж. акад. – Запоріжжя, РВВ ЗДІА, 2016. – 602 с.)

Сьогодні Україна й Литва, як і переважна більшість країн світу, переживають складні й надзвичайно суперечливі процеси, пов'язані безпосередньо з розвитком постіндустріального суспільства, глобалізацією, інформатизацією та високими технологіями, стрімкими змінами способу матеріального і духовного життя, суспільного виробництва та управління ним. Вони стосуються істотних зрушень у всіх сферах суспільного життя, носять глобальний характер і фактично означають кардинальні зміни загальноцивілізаційного масштабу.

Успішне вирішення надзвичайно складних завдань із забезпечення належної ефективності управління та його адекватності характеру суспільних змін і потреб в якісному управлінні неможливе без глибокого філософського аналізу як умов функціонування і розвитку інформаційного суспільства, так і самих феноменів публічного управління та адміністрування. Тому зовсім не випадковим є той інтерес до філософії управління як теоретичної, світоглядної, методологічної та прогностичної основи управлінської діяльності, який виявляють сьогодні і науковці, і державні службовці, і керівники-практики.

Актуальність теми монографічного дослідження полягає насамперед в тому, що воно представляє собою концептуальний аналіз публічного управління та адміністрування, об'єктом вивчення якого є аналіз економічних, соціальних та політичних процесів, що відбуваються в публічній сфері, та шляхи їх удосконалення, а предметом – публічне управління та адміністрування. Структурна соціальна криза, якою позначається сучасний етап розвитку українського суспільства, актуалізує необхідність розробки та впровадження державної антикризової програми, яка б містила довгострокову інноваційну стратегію. Одними з ключових факторів, які не дозволяють реалізувати таку програму, є катастрофічна відсутність кваліфікованих інноваційних кадрів та несистемність державної політики щодо інноваційного перетворення вітчизняної

економіки. Тому сміливо можна назвати підвищення ефективності та якості національної системи публічного управління та адміністрування головною умовою інноваційного прориву. У монографії відображено вітчизняний і зарубіжний досвід публічного управління та адміністрування, представлений досвідом європеїзації публічного управління та адміністрування посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи, а також вплив цього процесу на публічне управління та адміністрування в сучасній Україні. У дослідженні представлено насамперед досвід Литви, яка демонструє європейський досвід публічного управління та адміністрування на основі реалізації на практиці принципів «доброго управління», що є ефективним досвідом публічного управління та адміністрування.

Концептуально дослідження містить 28 тем, які глибоко й послідовно відображають процеси, що відбуваються в Україні та Литві – економічні, політичні, соціальні, котрі поєднані з інформаційною революцією, яка відбувається в сучасному світі і накладає відбиток на всю життєдіяльність у суспільстві. При цьому автори цілком слушно зазначають про неправомірність ототожнення концепції інформаційного суспільства з теорією постіндустріального розвитку. Подібність цих парадигм полягає лише в тому, що виникли вони в межах аналізу кризових явищ індустріальної епохи і відображають сучасні тенденції трансформації індустріалізму, але в різних її фазах і в нетотожних понятійно-категоріальних формах. Водночас поза теоретико-методологічними уявленнями про постіндустріальний розвиток важко знайти логічне обґрунтування феномена інформаційного суспільства. Останнє постає самостійною стадією соціально-економічного, науково-технологічного і духовно-культурного розвитку постіндустріального світу. Ця стадія пов'язана з переходом до інформаційного сектору господарсько-економічної, соціокультурної та управлінської діяльності. Йдеться, насамперед, про нові можливості соціальної

комунікації в умовах інформаційного суспільства, що виявляються в межах нетрадиційних інформаційно-комп'ютерних технологіях, відповідних мережах публічного управління та адміністрування.

У монографії на великому фактичному матеріалі подано концептуалізацію публічного управління та адміністрування, яка охоплює методологію дослідження, понятійно-категоріальний апарат, закони і категорії, принципи і методи, аналіз сучасних проблем. Цікаво, що 4 теми («*Laws of public governance and administration and trends of governance change in the context of the new public management*», «*The public sector governance, assumptions for effective and methods of public sector performance assessment*», «*Main principles of administration in the social field: deconstucting nepotism myths in the post-soviet space: prevention of counterproductive social networking*», «*Responsibility of public sector: CSR implementation through social marketing*») подані англійською мовою вченими країн Балтії, якими проаналізовано закони публічного управління та врядування в контексті нового менеджменту; державний сектор управління та методи оцінки продуктивності громадського сектору; основні принципи управління в соціальній сфері; відповідальність у державному секторі та його реалізація через соціальний маркетинг. Тим самим автори виявили новаторство і свого роду сміливість й відповідальність у поданні матеріалу. Одна з особливостей монографії полягає в діалектичному поєднанні суто філософського аналізу проблем публічного управління та адміністрування з практичною спрямованістю матеріалу. Тому текст монографії насичений фактичними даними, цікавими прикладами з історії, соціальної практики, досвіду державного управління, адміністративного менеджменту, менеджменту організацій тощо. У ній широко і толерантно розглядаються різні підходи до філософського аналізу і тлумачення сутності феномену публічного управління.

У монографічному дослідженні значне місце відводиться і такому новому напрямку публічно-управлінської діяльності, як інформаційно-комунікативний менеджмент та нелінійно-синергетична методологія дослідження. Позитивним є й те, що теоретичний матеріал із проблем публічного управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства розкривається з використанням ілюстративного матеріалу, подається багато рисунків і таблиць, які значною мірою конкретизують ту чи іншу тему.

У монографії розглядаються сучасні теорії процесного підходу в управлінні, менеджменті та державному управлінні, організаційно-економічні механізми публічного адмініструван-

ня в аспекті розвитку інноваційної економіки України, управління проектами та інші. Особливу увагу звернуто на розвиток всіх видів менеджменту за роки незалежної України – публічного управління та адміністрування, менеджменту організацій, інформаційно-комунікативного менеджменту, філософії управління, антикризового кадрового менеджменту. Усі матеріали підготовлені на високому теоретичному і практичному рівнях, висвітлюють умови подолання проблем сучасного розвитку українського соціуму, які можна здійснити завдяки менеджменту, наприклад напрями підвищення ефективності менеджменту організацій та адміністрування, напрями підвищення кадрового менеджменту, зокрема як стати ефективним керівником, організаційно-економічні механізми публічного адміністрування в контексті розвитку інноваційної економіки України. У дослідженні відображені здобутки незалежної Української держави щодо розвитку освіти та її реформування, розглядаються також актуальні проблеми освіти в умовах глобалізації та модернізації – впровадження відкритих освітніх систем та інформаційно-комунікативних технологій у системі вищої освіти, когнітивно-комунікативні виміри ідеології інформаційного суспільства. Робота містить, з одного боку, системний матеріал навчально-методичного характеру, зокрема в розділах «Предмет і методологічна основа публічного адміністрування», «Адміністративна діяльність як об'єкт інформаційно-комунікативного менеджменту», «Закони та принципи публічного управління та адміністрування», «Бюрократія в системі публічного адміністрування», «Антикорупційна діяльність у сфері публічного управління та адміністрування». З другого боку, – глибокий аналітичний матеріал, на основі якого виявлено основні тенденції розвитку, що дозволяє здійснити прогностичні оцінки (у підрозділах «Умови адміністративної діяльності в умовах еволюції суспільства від інформаційного до смарт-суспільства», «*New public management in management of the public sector: principles, structural elements and trends*», «Стан і перспективи громадянського суспільства в сучасній Україні. Роль громадянського суспільства в системі публічного управління», «Напрями гармонізації управління й публічної політики», «Виклик і загрози при впровадженні відкритих інформаційно-комунікативних науково-освітніх систем та технологій»). Важливо, що в дослідженні аналізуються соціально-економічні та соціально-політичні процеси, які нині тривають в українському суспільстві, що дозволяє визначати характер сучасної вітчизняної політики. Так, у розділі «Антикорупційна діяльність у сфері публічного управління та адміністрування» аналізується поняття корупції, визначаються її типи, види та форми,

а також розкриваються функції та специфіка діяльності антикорупційних органів, створених протягом останніх років, та основні напрями антикорупційної стратегії.

Під час підготовки матеріалів до монографії автори послуговувалися новітніми досягненнями в дослідженні в галузі публічного управління та адміністрування вітчизняних та зарубіжних науковців, що знайшло своє відображення в загальному списку використаної літератури (543 позиції) та в джерелах до кожного розділу. При цьому авторами взято за опору також і нормативно-правову базу України (наприклад, Закони України «Про державну службу», «Про національну програму інформатизації», «Про громадські об'єднання», «Про місцеві державні адміністрації», «Про доступ до публічної інформації», Указ Президента України «Про стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки»), і документи міжнародних інституцій (наприклад, «Європа – 2020: Стратегія розумного стійкого та інклюзивного розвитку», Окінавська «Хартія глобального інформаційного суспільства», Програма розвитку ООН «Врядування та стійкий розвиток людського потенціалу»).

Значним здобутком рецензованого монографічного дослідження є те, що вона підготовлена вченими з різних міст і країн, зокрема науковцями Запоріжжя, Києва, Маріямполя і

Каунаса, що засвідчує міжнародне співробітництво вчених України, зокрема науковців Запорізької державної інженерної академії, і є першим ґрунтовним дослідженням з означеної теми, яка майже не розроблена в Україні. Монографія підготовлена згідно з тематикою навчального процесу, яка представлена програмою для підготовки спеціалістів і магістрів зі спеціальності «Публічне управління та адміністрування», є інноваційною. Результати дослідження можуть бути корисними для фахівців, працівників публічного управління та адміністрування, науковців, педагогів, студентів та магістрантів, усіх тих, хто зацікавлений в окресленому колі проблем, що аналізуються, – публічного управління та адміністрування.

Вважаємо, що сформульовані та викладені в монографії «Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід» основні положення філософії публічного управління та адміністрування відкривають можливість краще усвідомити сутність системному підходу до аналізу складних проблем суспільного життя, сприятимуть істотному підвищенню ефективності управління на основі закономірностей і принципів наукового менеджменту, допоможуть обрати надійну траєкторію інноваційного розвитку українського суспільства.

СЕКЦІЯ 4 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ МОДЕРНІЗАЦІЙНИМИ ТА КОНТРОМДЕРНІЗАЦІЙНИМИ СКЛАДНИКАМИ ІСЛАМУ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

CORRELATION BETWEEN MODERNIZATION AND COUNTER-MODERNIZATION COMPONENTS OF ISLAM: STATEMENT OF THE PROBLEM

Статтю присвячено проблемі співвідношення модернізаційних і контрмодернізаційних складників в ісламі. Констатовано, що особливістю ісламу було і залишається злиття духовної і світської влади, ієрократії і політичної адміністрації. Наголошено, що на відміну від християнства, іслам формувався в умовах примітивного суспільства, якому був і є притаманним релігійно-політичний холізм в аспекті переплетення політичного та релігійного лідерства, емірату та халіфату із харизматичним вождиством. Акцентовано, що зазначені обставини ускладнюють однобічну рецепцію цінностей західної культури і створюють передумови для пристосування секулярних інституцій економіки, освіти, медицини до триєдності «релігія-політика-громада».

Ключові слова: іслам, модернізація, контрмодернізація, вестернізація.

Статья посвящена проблеме соотношения модернизационных и контрмодернизационных составляющих в исламе. Констатируется, что особенностью ислама было и остается слияние духовной и светской власти, иерократии и политической администрации. Отмечено, что в отличие от христианства, ислам формировался в условиях примитивного общества, которому было и присуще религиозно-политический холизм в аспекте

переплетения политического и религиозного лидерства, эмирата и халифата с харизматичным вождизмом. Акцентируется, что указанные обстоятельства затрудняют одностороннюю рецепцию ценностей западной культуры и создают предпосылки для приспособления секулярных институтов экономики, образования, медицины к триединству «религия-политика-общество».

Ключевые слова: ислам, модернизация, контрмодернизация, вестернизация.

The article is devoted to the problem of the correlation of modernization and counter-modernization components in Islam. It was stated that the peculiarity of Islam was and remains the merger of the spiritual and secular authorities, the hierarchy and the political administration. It was emphasized that unlike Christianity, Islam was formed in a primitive society, which was and is inherent in religious-political holism in the aspect of interweaving political and religious leadership, the emirate and the caliphate with charismatic leadership. It is emphasized that these circumstances complicate the one-sided reception of the values of Western culture and create the preconditions for the adaptation of secular institutions of economy, education, medicine to triune "religion-politics-community".

Key words: Islam, modernization, counter-modernization, westernization.

УДК 316.74:2(075.8)

Медведєва Ю.Ю.

к. соц. н., докторант
Класичний приватний університет

Постановка проблеми. Особливістю ісламу було і залишається злиття духовної і світської влади, ієрократії і політичної адміністрації. В жодній з ісламських держав не було автономного кліру, який був би інституційно-відокремленим від держави. На практиці це призводить до злиття інтересів мусульманського духовенства з потестократією. «Мезальянс» між ними є, скоріше, малоімовірною вигадкою, ніж соціально-практичним повсякденням.

В мусульманському світі також ніколи не існувало церкви, яка за рівнем корпоратизованості священства уподібнювалася б католицькій або православній церквам, відстоюючи релігійно-церковні інтереси кліру, який був би відмежованим від простих вірян. На відміну від християнства, іслам формувався в умовах примітивного суспільства, якому був і є прита-

манним релігійно-політичний холізм в аспекті переплетення політичного та релігійного лідерства, емірату та халіфату із харизматичним вождиством.

Німецький дослідник ісламу Г. Грюнебаум у зв'язку з цим відзначає: «Вимога, згідно якої все необхідне для спільного блага повністю регулювалося «правильно зрозумілим» Кораном і «правильно зрозумілою» суною Пророка, тяжіє над багатьма урядами мусульманських країн аж дотепер. Зрозумілим є те, що не одні лиш «благочесні» мусульмани змішують реальну поведінку і встановлену понад нею заповідь, непорушну вагомість одкровення і наміри інтерпретатора, незрозуміле і гріховне, вічне і миттєве. Однак оскільки світське і духовне є нероздільними в уммі, яка є підвладною лише божественному наказу, це змішування навряд чи можна усунути в спосіб, який є звичним

для християнського світу – шляхом щоденних компромісів. Зрештою, з ним доводиться змиритися.

Відсутність в ісламі церковної організації означає, що для вирішення специфічно-релігійних питань потребує однастайної думки всіх членів громади, хоча насправді вердикт виносять богослови, які користуються спільною повагою. Це означає, що громаду як релігійну асоціацію ніколи не примушують дивитися в обличчя реальності, так що про виконання етичних норм релігії можна судити по суперечках, які стосуються абстрактних принципів, і, в той же час, в громаді може панувати мир, як і панує державний порядок. Відсутність церкви, зрозуміло, не означає, відсутності кліру; але ми не можемо вести мову про будь-яке духовенство, яке б за ритуальними ознаками різнилося від мирян своєю роллю заступника перед богом.

Улеми на той час не знали ієрархічного розподілу і цінувалися лише за своїми особистими якостями, володіли спеціальними знаннями, без яких іслам не міг розвиватися далі; як юристи вони створювали і вдосконалювали в уммі порядок, який був базою її існування і, водночас, її найбільшим інтелектуальним досягненням: це був шаріат, який було покладено в основу фікху, Шляху, Закон, який був освячений походженням і метою» [2, с. 23-24].

Це злиття світської та духовної влади в єдине ціле було сприятливим чинником абсолютизації релігійного авторитету, з одного боку, і зниження значення адміністративно-бюрократичної ієрархії – з іншого. Будь-який чиновник завжди і у всьому повинен мав узгоджувати свої дії з нормами Корану і шаріату, консулюватися з муджтахідами і мутакалімами, враховувати думки мул, кадї і інших духовних авторитетів, включаючи навіть шейхів, суфіїв, ватажків сект і орденів.

Все зазначене було істотним обмежувачем адміністративно-виконавчої влади, обмежувало її свавілля і створювало соціально-нормативні правила гри. На різних рівнях ці обмеження виявлялися по-різному. Ніхто і ніколи не міг би стати на заваді світській владі щодо прийняття ею будь-яких автономних рішень. «Однак сатрапи на місцях володіли трохи меншою владою, оскільки їм доводилося в найбільшій мірі зважати на роль духовництва, рахуючись з силою релігії і звичаєвого права, хоча автоматично все це аж ніяк не гарантувало усунення зловживань і деспотизму щодо простолюддя» [1, с. 112-113].

Злиття ієрократії і світської адміністрації за умови першості і вишості релігії щодо держави стало прикметним для ісламу. У зв'язку з цим в ісламі є невідомими світські війни із світських причин, оскільки кожна війна для мусульман має зміст священної війни з невірними

(джихад, газават) і володіє в ісламі непопушною цінністю. Політика ісламських держав набувала сакральної легітимності за рахунок служіння зазначеній ідеї. І хоча між сатрапами виникали локальні конфлікти, вони послуговувалися розпалюванням національно-релігійної ворожнечі та ідеєю джихаду задля досягнення справедливих цілей національного звільнення, в тому числі – в антиколоніальних рухах. Прикметою джихаду є його фанатично-несамовитий спосіб здійснення: під стягами газавату відбувається нині будь-яка війна за відстоювання мусульманами власної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання наукової проблеми. Оцінка перспектив модернізації ісламських суспільств, в яких етика мусульманства є соціально-нормативним регулятором, в науковій літературі є доволі різноманітними. Науковці здебільшого посиляються на кемалістські реформи в Туреччині. З іншого боку, досвід поміркованого кемалізму згідно якому незахідні країни можуть бути модернізованими за допомогою вестернізації, залишається недоведеним.

Саме тому кемалістські реформи, які в змістовному відношенні припускають вестернізацію східних суспільств задля досягнення цілей модернізації, не може вважатись чимось загальноприйнятним. Реалізація цього досвіду в умовах східних суспільств актуалізує проблему для тих типів культурних систем, які створюють нездоланні перешкоди для модернізації; зазначені перешкоди можуть бути настільки істотними, що цю культурну систему можна діагностувати як контрмодернізаційну.

С. Гантінгтон вважає, що відторгнення, кемалізм і реформізм є ґрунтованими на різних передумовах щодо того, що є можливим і що є бажаним. При відторгненні і модернізації і вестернізації є небажаними, тому можливим стає їх здобуття. Для кемалізму і модернізації і вестернізації є бажаними, а остання є бажаною з тієї причини, що без неї не можна досягти першої, отже, і те, і інше можливо прийняти. Для реформізму модернізація є бажаною і можливою без значної вестернізації, яка є небажаною. Таким чином, існує конфлікт між відторгненням і кемалізмом в аспекті бажаності модернізації і вестернізації і між кемалізмом і реформізмом з приводу того, чи може модернізація проходити без вестернізації [4].

Щодо ісламу такий соціодіагностичний висновок стає тим більше обґрунтованим, чим більше соціально-етичні положення Корану стають співзвучними висновкам дослідників (Д. Ептер, Ш. Ейзенштадт, С. Гантінгтон) [4-7].

Узагальнення положень теорій цивілізаційного макроаналізу та неофункціоналізму дозволяє побудувати поділ культурних систем на промодернізаційні (просекулярні) та кон-

тримодернізаційні (контрсекулярні). Д. Ептер називає такі системи консуматорними та інструментальними системами. Консуматорні системи, на думку автора, характеризуються формуванням структуроутворюючого кластеру «релігія – держава – суспільство», в якому, за рахунок високоінтегрованої взаємодії священства, чиновництва і громади, практично усуваються соціальні протиріччя за рахунок визнання беззаперечного авторитету релігійної етики над будь-якими проявами індивідуалістичного атомізму і автономізму [5, с. 50].

Інструментальні культури, за автором, «характеризуються переважанням проміжних зв'язків (себто, інституцій держави і суспільства) відокремлених і незалежних від жорстких прив'язок (до релігії – Ю. М.)». Ці системи «легко здійснюють зміни, огортаючись ковдрою традицій перед тим, як змінитися. Такі системи можуть оновлюватися, не змінюючи при цьому фундаментальним чином соціальних інституцій. Зміни швидше слугують засобом підтримання порядку, які існують з прадавніх часів» [5, с. 51-52].

Д. Ептер послуговується зазначеною типологією для аналізу модернізаційних перспектив в периферійних субетносах. Ш. Ейзенштадт аналізує азійські макроцивілізаційні утворення і формулює висновок – «релігійна модернізація «значно полегшується за умови автономії соціальних, культурних та політичних інститутів» [6, с. 659-660], що дає підстави розглядати зазначене положення як соціо-технологічний імператив модернізаційних проектів, основою яких стає відокремлення священства-інтелігенції від чиновництва і людей маси (зазначена соціотехнологічна умова була реалізовано в Росії напередодні Жовтневого перевороту).

Варто відзначити, що в ісламській контрмодернізаційній культурі зберігається харизматичний тип священнослужителів, в той час як в далекосхідних культурах відповідна релігійно-соціальна етика є підлеглою політиці та адмініструванню. Таким чином, в ісламі є наявним мулло-кесаризм як соціально-політичний життєустрій, за умов якого політичні влада визнає авторитет священства як страсти, яка виражає інтереси громади. А оскільки громади проживають в агроцентричній спільноті, то примітивний етноцентризм сприяє консервуванню традиційних інститутів, які загальмовують процеси модернізації.

До того ж, культурні системи синтоїзму та індуїзму, які Д. Ептер зараховує до групи інструментальних, раніше і з меншими зусиллями провели модернізацію, ніж конфуціанські і ісламські, оскільки синтоїзм та індуїзм спираються на інші атрактори, місії та ідентичності.

Спираючись на соціальну системологію Ю. Романенка [3], можна висунути мотивоване твердження щодо розщеплення атракторів

та релігійних ідентичностей як Індії, так і Японії. І якщо в Індії розщеплення атрактору сталося внаслідок тривалого періоду її колонізації Великою Британією, а в Японії атрактивна структура є антропоцентричною, оскільки спирається на релігійний культ сакралізованої аристократії.

На такому ґрунті теоантропології формується «етика наддосягнень», яка цілком поєднується з протестантським трудоголізмом та аскезою щодо біологічних потягів. Вимушеному аскетизму японців сприяють, до того ж, обмежені ресурсні можливості японських островів, на яких є відсутньою більшість сировинних та енергетичних ресурсів.

Хоча ісламські суспільства за умови модернізації зазнають певних утруднень, в наукових дослідженнях є представленою також позиція модернізаційного оптимізму щодо ісламу.

Так, Д. Пайпс вважає, що навіть за наявності конфліктів між ісламом і сучасністю в економічних питаннях, таких як права на власність, дотримання постів, спадкове право, а також жіноча праця, не існує системних протиріч між мусульманською релігією, мусульманським світом та розвитком ісламських суспільств в напрямку капіталізму», оскільки з більшості питань, крім економічних, «іслам і модернізація не стикаються» [7, с. 106].

Мусульмани можуть розвивати науку, ефективно працювати на фабриках або використовувати складні види озброєнь. Модернізація не вимагає будь-якої однієї політичної ідеології або ряду інститутів: вибори, національні кордони, громадські організації та інші інституції західних суспільств не є необхідними для економічного зростання. Іслам як віровчення є однаково адаптованим щодо всіх соціальних верств.

В шаріаті не ведеться мова про зміни, які супроводжують модернізацію (напр., перехід від сільськогосподарського укладу до індустріального, від села до міста, від соціальної стабільності до соціальної змін), підтримуючи позицію невтручання в такі області, як загальна освіта, розвиток комунікацій, нові форми транспорту або охорона здоров'я» [7, с. 108].

Таким чином, модернізація в ісламських суспільствах не обов'язково співпадатиме з вестернізацією релігії і культурної системи. Ба більше: досвід цих суспільств, за Д. Пайпсом, показує, що «незахідні суспільства можуть модернізуватися і вже зробили це, не відмовляючись від своїх культур і не переймаючи західні цінності, інституції та практичний досвід» [7, с.108]. При цьому будь-які перешкоди на шляху модернізації в незахідних суспільствах неможна порівняти з перешкодами перед вестернізацією і американізацією (глобалізацією), що робить ці культури ще більш витривалими та консервативними щодо власної ідентичності.

Формулювання цілі статті та постановка завдань. Мета статті – на підставі аналізу соціологічних джерел та Корану як першоджерела здійснити фіксацію модернізаційних та контрмодернізаційних складників ісламу як релігійно-соціальної етики та культурної ідентичності.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих наукових результатів.

В самому Корані ставлення до світських, секулярних, модерних вимірів життя, пов'язаних із багатством, владою, задоволеннями є радше негативним, ніж позитивним. Достатньо проаналізувати деякі сури, які в змістовному відношенні виступають афірмаціями засудження матеріалізму із обіцяркою всіляких покарань для грішників. Світські насолоди тягнуть за собою подальші страждання в житті поза життям, що Коран обіцяє недвозначно: "... Світське життя є подібним до води, яку Ми даємо з неба і завдяки якій (або з якої) змішуються земні рослини, які йдуть на поживу людям і тваринам. Коли ж земля вкривається оздобленням і прикрасами, а її жителі вважають, що вони є владними над нею, Наше повеління досягає її вночі чи вдень. Ми перетворюємо її в стерню, хоча ще вчора вона біліла. Так Ми роз'яснюємо знамення для людей, здатних до розмірковувань (Йунус (Іона), ст.24) «"... Скажи: «Воістину, ті, які зводять наклеп на Аллаха, не матимуть успіху! Вони покористуються мирськими благами, а потім повернуться до Нас. І тоді Ми дамо їм заснути в тяжких муках за те, що вони не увірували.» (Йунус (Іона), ст. 69-70)). "... Аллах збільшує або обмежує долю того, кому він забажає. Вони радіють мирському життю, але ж мирське життя в порівнянні з після-життям – всього лише минаюче задоволення» (Грім, ст. 26)."..." Гнів Аллаха впаде на тих, хто зрікся Аллаха опісля того, як увірував, – не на тих, хто був примушений до цього, тоді як в його серці перебувала тверда віра, а на тих, хто сам розкрив груди для невіри. Їм вготовано великі муки. Це тому, що вони вважали мирське життя кращим за Останнє життя» (Бджоли, ст. 106-107) [8].

Автори Корану радять не покладатися ані на біологічну плодючість, ані на заможність, наголошуючи на першості добрих справ перед накопиченням власності і дітьми: «.... Багатство і сини – окраса мирського життя, проте нетлінні благодіяння є краще за винагороду перед твоїм Господом, і на них краще покладати надії (Аль-Кахф («Печера»), ст. 45-46)). «... У той день Ми вочевидь покажемо невірним, на очах яких було покривало, що відділяє їх від згадки про мене, і які не могли чути. Невже невірні вважали, що вони зроблять Моїх рабів своїми наставниками і помічниками замість Мене? Воістину, Ми приготували геєну обителлю для невірних [8].

Світські здобутки стають, таким чином випробуваннями, а не соціально-етичними перевагами заможних, соціально-просунутих і загалом успішних індивідів. Більше того, вшановування ними багатства, влади і багатодітності поза милосердям, щедрістю стає для людини згубним.

Етика ісламу, таким чином, займає позицію нижчої страти селянства, а територіально-поселенському вимірі – відстоює переваги рівності в селянській громаді над нерівністю великих міст: «... Коли Господь випробовує людину, надаючи їй милість і обдаровуючи її благами, то (людина) каже: «Господь мій вшанував мене!». Коли ж Він випробовує її, обмежуючи її в поживі, то (людина) каже: «Господь мій принизив мене!». Але ж ні! Ви ж самі не шануєте сироту, чи не треба одне одному годувати бідняка... Ви, жадібно (або цілком) пожираєте спадок, і пристрасно любите багатство.. Але ж ні! Коли земля розіб'ється і перетвориться на пісок, і твій Господь прийде з янголами, які вишикувалися рядами,...і тоді людина згадає про повчання [8].

Висновки. Важливою рисою релігійної етики ісламу, яка сприяла кодифікації життя правовірних, є фаталістичність і пов'язаний з нею квієтизм, найбільш зацентрованим на якому і є містичний напрямок в ісламі – суфізм, де відверто сповідується етика сподівання на волю Аллаха і пустельницький пасивізм, обмеження життєвих пристрастей і, тим самим, досягнення злиття з Абсолютом. Проте, складники етики фаталізму життя вірян, окрім суфізму, набули чималої поширеності в ісламі [1, с. 118].

З означеного не впливала філософія зречення життя і волі до влади, яка призводила б до дистрофії будь-яких життєвих прагнень, як це має місце в індуїзмі. Більше того, означене заохочувало активізм, мілітаристську ідеологію, спонукало до створення різноманітних проектів боротьби з іншівірцями, стимулювало ксенофобію та етноцентризм.

Водночас індивідуалізм, підприємницька дисципліна, самопожертва заради збагачення, які мали неабияке значення для модернізаційного розвитку країн христичнської цивілізації, етикою ісламу не легітимізувалися, оскільки подібні настанови не відповідали помірному життю з великою кількістю опікунських обов'язків дорослого чоловічого населення. Закцентованість на обрядовому боці життя з молитвами, обов'язковим постом, паломництвом, що позначається в наукових джерелах терміном «ортопраксичність», – є однією з фундаційних контрмодернізаційних рис ісламської релігійної етики. Традиції такого роду сприяють виховуванню покори, слухняності, дисципліни, але, з іншого боку, суперечать проявам будь-якої індивідуалістичної автономії і головне – етиці заощадження часу

для заробляння грошей, в світлі якої релігійний ритуалізм вважається пустими часовитратами.

Жодні прояви підприємливості, талановитості, натхнення та геніальності не можуть стати на заваді визнанню обов'язковості релігійно-ритуальних обрядів, більшість з яких є призначеною для демонстрації єдності умми. Це видовище, коли велика кількість дорослих чоловіків, безвідносно до їх соціальних та майнових статків, здійснюють спільну молитву, обговорюють спільні справи, беруть участь в паломництві і т. п. Водночас, ортопраксичність і примітивна рівність, егалітаризм між чоловіками не сприяли соціальному розшаруванню і такому типові капіталістичного накопичення, яке уможливило б майнове протиставлення себе найближчому оточенню, як і приписування власності і багатству ознак сакральності. Обмежувальний потенціал ісламської етики щодо виявів кар'єризму та підприємливості, проте, вступає в протиріччя лише з граничними проявами сутяжництва, трудоголізму та культу заощадження юдео-протестантської етики. Релігійний ритуалізм не дуже заважає вірянам займатися їх повсякденними справами, – чи-то політикою, чи-то підприємництвом, проте, переважно в його торговельній формі із сильно вираженими державно-патерналістськими рисами. З іншого боку, вона слугує нагадуванням того, що всі мусульмани в межах умми є соціально-рівними, а отже, мають консолідовано виступати в утвердженні власної ідентичності щодо невірних.

Етика ісламу має дещо спільне з етикою християнства в аспекті засудження гедонізму та секулярного ідолотворення, а також соціальної нерівності, яка веде людей до соціально-економічних страждань. Однак, в християнській етиці осуд обмежується лише засудженням і припущенням кари для багатих від Бога в майбутньому. В ісламі ж негативне ставлення до соціальної нерівності переходить в площину соціальної практики: йдеться про майнової редистрибуцію через релігійні податки, а також теж встановлення обов'яз-

ків щодо благодійності: пожертви на сиріт, овдовілих, вбогих, проте, вона не встановлює подібних приписів на рівні права і держави, оскільки для християн це є суто особистою справою, а не обов'язком, формалізованим на рівні державного законодавства.

Послідовнішим у порівнянні з християнською етикою, в ісламі є сповідання рівності усіх людей перед Аллахом в аспекті соціальної стратифікації. Хоча етика Корану припускає станову нерівність, вона унеможливорює перетворення її на систему замкнених аристократичних привілеїв та класову нерівність, як це відбулося в й Європі і США, де, навіть за умови проголошеної рівності, класова сегрегація продовжує зберігатись на рівні прихованих розбіжностей соціального та культурного походження. Як вже відзначалося, цьому сприяло злиття ієрокрації і політики та незалежність священницької кар'єри від соціального походження муджахідів і мутакалімів; просування по щаблях релігійної ієрархії залежало переважно від персональних розумових здібностей майбутнього священнослужителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильєв Л. Історія релігій Сходу. М. : Наука, 1983. 556 с.
2. Грюнебаум Р. Класичний іслам. М. : Наука, 1988. 221 с.
3. Романенко Ю. В., Святненко І. О., Поцелуйко А. О., Ташченко А. Ю., Медведєва Ю. Ю. Етнічні ідентичності в дзеркалі тілесності та практик харчування. К. : Вид-во ДУТ, 2015. 437 с.
4. Huntington S. the Clash of civilizations. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2007/2498>
5. Apter D. E. The Role of Traditionalism in the Political Modernization of Ghana and Uganda. *World Politics*, 13 (Oct. 1960). P. 47–68.
6. Eisenstadt S. N. Transformation of Social, Political, and Cultural Orders in Modernization». *American Sociological Review*, 1965. P. 659–673.
7. Pipes D. In the Path of God: Islam and Political Power. New York : Basic Books, 1983. P. 105–142.
8. Коран : Переклад думок Е. Р. Кулієва. Ульяновск : «Вид-во АСТ», 2003. 679 с.

Наукове видання

ГАБІТУС

Науковий журнал

Випуск 3

Коректура • О. Буркало

Комп'ютерна верстка • С. Калабухова

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 6,21 Ум.-друк. арк. 7,67.
Підписано до друку 07.08.2017. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.